'વા. મો શાહ' ગ્રંથમાળા મણકો પાંચમો

प्रगतिनां पादचिन्हो

अथवा

अनुभवना ओडकार

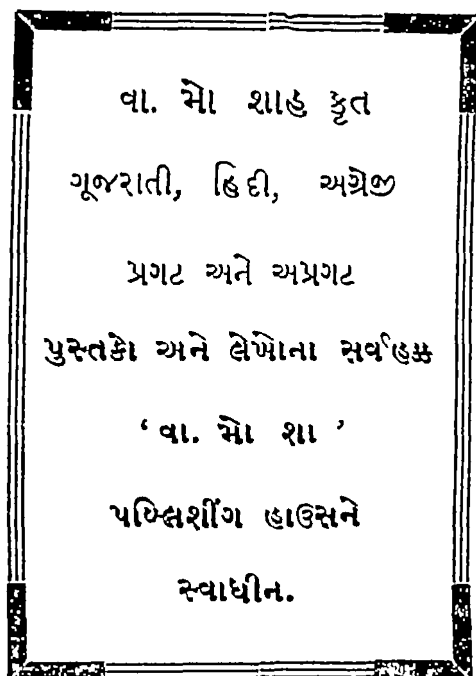

સ્વ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ

મધુમક્ષિકા, સંસારમાં સુખ કહયાં છે ?, મૃત્યુના મ્હોમાં અસહકાર, પોલિટિકલ ગીતા, મસ્તવિલાસ, જૈનદીક્ષા, નગ્નસત્ય, મુઆઇ પડેલી દુનિયા, એક આદિના લેખક સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થીગૃહ (બૉર્ડીંગહાઉસ)ના સ્થાપક: વિવિધ જૈન કૉન્ફરન્સના પ્રમુખ 'જૈનહિતેચ્છુ માસિક', 'હિંદી જૈનહિતેચ્છુ' પાક્ષિક અને 'જૈનસમાચાર' સાપ્તાહિક પત્રના તંત્રી.

પ્રસિદ્ધકર્તા
શકરાભાઈ મોતીલાલ શાહ.
ઘાટકોપર (મુંબઈ)

પ્રથમાવૃત્તિ, પ્રત ૨૦૦૦.
જુલાઈ, ૧૯૩૩.
મૂલ્ય એક રૂપિયો.

વા. મો શાહ કૃત
ગૂજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી
પ્રગટ અને અપ્રગટ
પુસ્તકો અને લેખોના સર્વ હક્ક
'વા. મો શા'
પબ્લિશીંગ હાઉસને
સ્વાધીન.

વા. મો શાહ કૃત પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું-
'વા મો શા' પબ્લિશીંગ હાઉસ.
સારંગપુર—ખુખારાની પોળ, અમદાવાદ.

પ્રસ્તુત નિવેદન

"વા. મો. શાહ' ગ્રંથમાળા"ના ચાર મણકા–પુસ્તકો (એક, મહાત્મા કબીરના આધ્યાત્મિક પદો, મહાવીર કહેતા હવા, અને આર્યધર્મ) અત્યાર આગમચ પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂકયા છે, પાચમા અને છઠ્ઠા મણકા તરીકે 'પ્રગતિના પાદચિન્હો અથવા અનુભવના ઓડકાર' અને 'નગ્નસત્ય' ગયા ઑકટોબરમા પ્રસિદ્ધ કરવાનુ જણાવેલુ હતુ પરંતુ પ્રેસની અગવડતાને લીધે આજે પ્રગટ થાય છે

આ પુસ્તકમા આપેલા સૂત્રો અને વા મો. શાહનુ આત્મવૃત્ત સન ૧૯૨૭મા પ્રગતિ, જૈનજીવન, હિંદુસ્તાન આદિ પત્રોમા પ્રગટ થઈ ચૂકયા પછી પુસ્તક રૂપે આ પ્રથમવાર જ પ્રગટ થાય છે.

આ પુસ્તકનુ વા મો શાહના હસ્તાક્ષરનું અસલ લખાણ નહિ મળી શકવાથી જે જે સાધનો મળી શકયા અને તેમાં જે જે જગાએ ત્રુટિઓ જણાઈ તેમા યથાશક્તિ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે, છતા પણ કોઈ જગાએ ત્રુટિ રહેલી જોવામાં આવે તો વાચક સુધારી લેશે એવી આશા છે.

વા મો. શાહના પુસ્તકોની હિંદી આવૃત્તિ માટે મારવાડ, મેવાડ, પજાબ આદિ સ્થળેથી ઉપરાઉપરી થતી રહેલી માગણીને લીધે હિદી અનુવાદનુ કાર્ય શરૂ કરવામા આવ્યું છે આશા છે કે નવેમ્બર આખર સુધીમાં એક મહાત્મા કબીરના આધ્યાત્મિક પદો, મહાવીર કહેતા હવા અને આર્યધર્મ એ ચાર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઇ શકશે

ઘાટકોપર } શકરાભાઈ મોતીલાલ શાહ.

जैन एटले ?

" **जैन** ए कांई जूदी पृथ्वीपरनु प्राणी नथी ए बीजाओ ज्येम जन छे—मनुष्य छे, मात्र वे मात्रा एनी विशेषता छे भव्य आकाशगामी **कल्पनाशक्ति** (Imaginative power) अने **पुरुषार्थ** अथवा तप ए बे पांखो ज सामान्य 'जन' ने 'जैन' बनावे छे गरुड बनावे छे, सिंह बनावे छे, देव बनावे छे, विजेता बनावे छे, सृजन–संरक्षण अने संहार शक्तिनो डाईनेमो धरावती कुशलता बनावे छे. ज्यहा ते बे पांखो नथी त्यहा जमीनपर आळोटवानी प्रकृति छे, दीनता छे अने दीनताजन्य **ईर्षा** अने **दंभ** छे 'कीडा'नुं कलेवर छे. . कीडो जीवतरने लबाववा डखे छे, जैन जीतवा माटे जीवतरने पण होमे छे कीडानुं ध्येय 'सुख' छे, के जे जमीनने–स्थूलने–मिल्कतने–मान-पूजाने वळगी रहेवामा मनायु छे. 'जैन'नु स्वाभाविक ध्येय 'मुक्ति' छे, के जे पुरुषार्थथी मळी आवती तमाम प्राप्तिओनो रस अथवा अनुभव चाखी लई खोखाने यज्ञमा होमी देवामा समायली छे 'जैनधर्म' ए बीजु काइ नहि पण एक एवु बीवु छे के जे वडे त्रिगुणात्मक माटीमांथी गगनविहारी गरुडो घडाय, अरण्यप्रेमी एकातवासी सिंह घडाय ज्यहा घडतर कला नथी त्यहा **जैनत्व** नथी, ज्यहा घडतर शोख अने शक्ति नथी त्यहा **जैन धर्म** नथी " —**वा मो. शाह**

સ્વ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ કૃત પુસ્તકો

ગુજરાતી ભાષામાં

(૧) મધુમક્ષિકા
(૨) સતી દમયંતી
(૩) કચ્છની સ્થા ડિરેક્ટરી
(૪) રૂષિદત્તા આખ્યાયિકા
(૫) સમ્યક્ત્વ-ધર્મનો દરવાજો
(૬) હિતશિક્ષા
(૭) બારવ્રત
(૮) ધર્મતત્ત્વસંગ્રહ
(૯) નમીરાજ (નોવેલ)
(૧૦) જીવદયાના હિમાયતીઓને અપીલ
(૧૧) સ્થા. પ્રથમ કૉ. નો હેવાલ
(૧૨) શ્રી મહાવીર
(૧૩) સ્થા બીજી કૉ. નો હેવાલ
(૧૪) સુદર્શન (નોવેલ) ભાગ ૧
(૧૫) સંસારમાં સુખ ક્યાં છે ?
(૧૬) ઐતિહાસિક નોધ
(૧૭) સ્થા ચોથી કૉ. નો હેવાલ
(૧૮) શ્વે. સ્થા. પ્રથમ મુનિ-પરિષદ્‌નો હેવાલ
(૧૯) જૈન સમાજનું દિગ્દર્શન
(૨૦) કબીરના આધ્યાત્મિક પદો
(૨૧) સદ્‌ગુણ પ્રાપ્તિનો ઉપાય
(૨૨) શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર
(૨૩) કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર
(૨૪) ધર્મસિંહ બાવની
(૨૫) જૈન સમાચાર ગદ્યાવલિ ખંડ ૧-૨
(૨૬) ,, ખંડ ૩-૪
(૨૭) ,, ખંડ ૫-૬
(૨૮) ,, ખંડ ૭-૮
(૨૯) ,, ખંડ ૯-૧૦
(૩૦) શ્રાવિકા ધર્મ
(૩૧) આર્યનારીધર્મ
(૩૨) ઉતરાધ્યયનસૂત્ર
(૩૩) દશવિકાલીક સૂત્ર
(૩૪) દીક્ષા કોને આપી શકાય ?
(૩૫) તીર્થોના ઝઘડા માટેઅપીલ
(૩૬) પર્યુષણ પર્વઅથવા પવિત્ર જીવનનો પરિચય
(૩૭) મહાવીર મીશન
(૩૮) સાત સૂત્રોનો સાર
(૩૯) મહાવીર કહેતા હવા
(૪૦) અસહકાર
(૪૧) મૃત્યુના મ્હોમા
(૪૨) મસ્ત વિલાસ
(૪૩) તમામ હિંદી કોમોને ચેતવણી
(૪૪) ઉદેપુરનો હત્યાકાંડ
(૪૫) જૈન દીક્ષા

હિંદી ભાષામાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો

(१) ससारमे सुख कहा है ! भाग १-२
(२) नमीराज (नोवेल)
(३) सच्चे सुखकी कुंजिया
(४) सप्त रत्नो
(५) जैनशास्त्रमाळा खंड १ ला
(६) ,, खंड २ रा
(७) ऐतिहासिक नोध
(८) साधुपरिषदकी रिपोर्ट
(९) सद् गुणप्राप्तिके उपाय

(१०) महात्मा कवीरके पद भाग–१
(११) ,, भाग २ रा
(१२) तीर्थोंके जगडेके लिए अपील
(१३) स्था जैन कॉ के चतुर्थ सम्मेलनका जहेवाल
(१४) ज्ञानदीपक
(१५) श्रीपालचरित्रकी समालोचना
(१६) श्राविका धर्म

અંગ્રેજી ભાષામાં

PoliticalGita–સન ૧૯૨૧ પ્રત ૫૦૦૦ વિનામૂલ્ય પ્રચાર પૃષ્ઠ ૨૧૬

મરાઠી ભાષામાં

राजतत्र–સન ૧૯૨૧ : વિનામૂલ્ય પ્રચાર

વા. મો. શાહે પ્રગટ કરેલાં અન્ય લેખકોનાં પુસ્તકો

(૧) ખરા સુખની કુંચીઓ
(૨) દિવ્ય યાત્રા
(૩) જ્ઞાનદીપક
(૪) બુદ્ધિ ચરિત્ર
(૫) દયાનો ઝરો
(૬) યોગીની કુંચી
(૭) સ્વર શાસ્ત્ર
(૮) સુસઢ ચરિત્ર
(૯) કયા ઇશ્વરે આ વિશ્વ રચ્યું?
(૧૦) મોતી કાવ્ય
(૧૧) ઉપદેશરત્નકોષ
(१२) सतिसावित्री

વા. મો. શાહ કૃત અપ્રગટ પુસ્તકો

(૧) સરળ અંગ્રેજી વ્યાકરણ
(૨) મ્હારો જેલનો અનુભવ
(૩) માયાની છાયામા
(૪) મૂંઝાઈ પડેલી દુનિયા
(૫) જૈન દીક્ષા–ભાગ ૨ જો.
(૬) આ બધો પ્રતાપ વેપારનો!

હમણાં જ પ્રસિદ્ધ થયાં

(૭) નગ્ન સત્ય
(૮) પ્રગતિના પાદચિન્હો
(૯) એક
(૧૦) કબીરના આધ્યાત્મિક પદો
(૧૧) આર્યધર્મ

વા. મો. શાહ કૃત મળી શકતાં પુસ્તકો

સુદર્શન (નોવેલ)	૦–૧૦–૦
મૃત્યુના મ્હોમાં	૧–૦–૦
જૈનદીક્ષા	૨–૦–૦
મહાવીર કહેતા હવા	૦–૫–૦
આર્યધર્મ ...	૦–૫–૦
નગ્નસત્ય ...	૨–૦–૦
પ્રાયશ્ચિત્ત ...	૦–૨–૦
એક	૧–૦–૦
કબીરનાં પદો	૧–૪–૦
સગાળશા શેઠ	૦–૨–૦
પ્રગતિનાં પાદચિન્હો	૧–૦–૦

વા. મો. શાહ કૃત પુસ્તકો—

(૧) કોઇપણ ધર્મના ધર્મગુરૂઓ, શિક્ષકો અને લાયબ્રેરીઓને પોણી કિંમતે મળી શકે છે

(૨) વિનામૂલ્ય વહેંચવા માટે કોઇપણ પુસ્તકની સામટી પ્રતો ખરીદવા ઇચ્છનારને કિંમતમા ખાસ ઘટાડો કરી આપવામા આવે છે.

(૩) વિનામૂલ્ય વહેંચવા માટે કોઇપણ પ્રગટ કે અપ્રગટ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ છપાવવા ઇચ્છનારને કોઇપણ જાતનો બદલો લીધા સિવાય તેવી ગોઠવણ કરી આપવામા આવે છે

પત્રવ્યવહાર —'વા મો શા.' પબ્લિશીંગ હાઉસ
સારંગપુર, ખુખારાનીપોળ—અમદાવાદ

સદ્ગત શ્રી વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ સ્થાપિત

શ્રી સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ—મુંબઈ

(સ્થાપના : સન ૧૯૧૭)

THE UNITED JAIN STUDENT'S HOME-BOMBAY.

મુબઈની કોઈપણ કૉલેજમા અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા
મુબઇ બહારના હરકોઈ જૈન ફીરકાના કે હરકોઈ દેશના
હિંદુ કોમના વિદ્યાર્થીઓ માટે વિદ્યાર્થીઓની પોતાની
વ્યવસ્થાથી ચાલતું બૉર્ડીંગ હાઉસ.

કોઇનાં ડૉનેશન્સ લેવામાં આવતાં નથી.

દાખલ થવા ઇચ્છનારે નીચેના ઠેકાણેથી અરજીનું ફૉર્મ મગાવી લેવુ

સંયુક્ત જૈન વિદ્યાર્થીગૃહ } ચંદુલાલ મોતીલાલ શાહ
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઇ } ઑ. સેક્રેટરી 'શ્રીસયુક્ત જૈનવિદ્યાર્થીગૃહ'

ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીગ પ્રેસમા પટેલ મુળચદભાઈ ત્રીકમલાલે
છાપ્યુ. ઠે પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

વા. મો. શાહ કૃત પુસ્તકોની

હિંદી આવૃત્તિ.

નવેમ્બર આખરે તૈયાર થશે.

એક	..	...	મૂલ્ય	૧–૪–૦
મહાત્મા કબીરના આધ્યાત્મિક પદો			...	૧–૪–૦
આર્ય ધર્મ	...	.	...	૦–૬–૦
મહાવીર કહેતા હવા		.		૦–૬–૦

અંદરની ' ભૂખ ' વગર મિષ્ટાન્ન પણ ' તનદુરસ્તી'ને હાનિકારક થઈ પડે, અંદરની ' ગરજ ' વગરનું વાચન લેખન કેલશકારી થઈ પડે-બહારની ક્ષણિક ચળ ભાગે એ જુદી વાત છે

卐

વાચક-લેખકના સંગ મ્હોટે ભાગે વ્યભિચાર સમા હોય છે, એક બીજાની આંતરિક ' જરૂરીઆત ' તૃપ્ત કરવાની ખાસીઅત ધરાવતા જોડા-પતિ-પત્નીના કે વાચક લેખકના-ભાગ્યે જ બનવા પામે છે. એ ' કૃપણતા ' પણ કુદરતની આવશ્યકતા છે

卐

પ્રત્યેક ' ગરજ ' હૃદયાકાશમાં બળતીજ્વાળા હોય. મગજની કલ્પના માત્ર નહિ, બુદ્ધિની પસંદગી નહિ, શબ્દાડંબર નહિ

卐

દરેક ગરજ જુલમી હોય, પોતાની દરેક પ્રકારની 'મિલ્કત'ના ભોગે તે પોતાની તૃપ્તિ ઈચ્છે ધન, ઘરબાર, કુટુંબકબીલો, ઇજ્જત, લાગવગ, નરી બુદ્ધિથી થતી ઈચ્છાઓ અને સ્થૂલ દેહ તથા ત્હેની ઇન્દ્રિઓ આ સર્વ પોતીકી 'મિલ્કત' માત્ર પોતીકી ગરજના યજ્ઞકુંડના ઈંધણ બનવા માટે જ આવી મળતા પદાર્થો હોય.

—વા. મો. શાહ

वा. मो. शाहनुं आत्मवृत्त*

પ્રિય 'પ્રગતિ'કાર,

ચિઠ્ઠી પહોંચી. રૂબરૂમા અપાયલા આમત્રણ બાદ શું ચિઠ્ઠી અનિવાર્ય હતી ? હુ આગ્રહ માગતો હોઉ, અથવા નૈતિક શરમાળપણુ મ્હને આત્મવૃત્ત લખતા અટકાવતુ હોય, અથવા કાઇ માની લીધેલી ' પવિત્રતા ' શરમાળપણાનો દેખાવ કરવા પ્રેરતી હોય, એવી એકાદ કલ્પના શું ત્હમારા આ આગ્રહના મૂળમા નથી ? મ્હને કહેવા દો કે જેમ હુ ' જનતાને માટે ' ' મ્હારૂ આત્મવૃત્ત ' લખવા બાબતનુ ત્હમારૂ આમંત્રણ ભૂલી ગયો નથી તેમજ આગ્રહ, વાસ્તવિક શરમાળપણુ કે બનાવટી શરમાળપણુ એમાના કોઈ પણ 'ભૂત'ને મ્હે મ્હારો આત્મા અદ્યાપિ પર્યંત તો વેચ્યો નથી, અને તેથી મ્હારૂ આત્મવૃત્ત ત્હમને આપવા ન આપવાને હુ સ્વતત્ર જ છુ.

હકીકત એમ છે કે, મ્હારે ' જનતા માટે ' લખવાનુ માથે લેવુ અને તે પણ મ્હારૂ ' આત્મવૃત્ત, ' એવી ઇચ્છા દ્વારા તો ત્હમે મ્હારા શિરપર એક ડુગર ફેંક્યો છે,–જે વાડીમા બેસી હુ આ લેખ લખી રહ્યો છુ, ત્હેની સ્હામેના ડુગર જેટલોજ 'મ્હોટો' અને એટલો જ કઠણ' ડુગર જેઓએ યુવા-નીમા પુષ્પબાણમાં વજ્રમાણ અનુભવ્યુ છે અને પાકટ વયે

* આ આત્મવૃત્ત માટે સદ્ગત શ્રી **વા મો. શાહ** પાસે, 'પ્રગતિ' પત્રના તત્રી શ્રી **પરશુભાઈ** વ્હા. શર્માએ માગણી કરી હતી, એ સબંધમાં થયેલો પત્રવ્યવહાર અત્રે મૂકવામા આવ્યો છે

—**શ મો શાહ**

રાઈના દાણામા પર્વત જોયો છે તેઓને મ્હારો આ ભય વાસ્તવિક જણાશે, પણ ડુગરનેય પાખો આપી શકાય છે, એ વાતનુ સ્મરણ મ્હારા ભયને દૂર કરે છે

'જનતા' અને 'જયા'– સમાજ અને સ્ત્રી શું માગે છે તે મ્હારાથી અજાણ્યુ નથી નેતાઓ અને ઉપદેશકો માને છે કે તેઓ જનતાને 'દોરી' રહ્યા છે કે 'સુધારી' રહ્યા છે, અને દરેક પતિ માને છે કે તે નાજુકતાની 'રક્ષા' કરી રહ્યો છે, પણ વાસ્તવમા સ્ત્રી એક ધનુષ્યની દોરી (Bow–string) છે, Overpowering force છે, Excessive Demand છે, પુરુષને ભયકર ઉચાણમા ઉડવાની ફરજ પાડનાર ધક્કો છે પુરુષને 'હિંમત' આપનાર સ્ત્રી છે, અને નેતા કે ઉપદેશકને તે પોતાને વટાવી જાય એવી ગતિ પ્રેરનાર જનતા છે, તેથીજ તેઓ બન્નેની પ્રકૃતિ અસતુષ્ટ હોય છે, અને ત્હેમા નિત્યનવી અને કેટલીક વાર તો અશક્ય અને ભયકર ઇચ્છાઓ ઉદ્ભવ્યા કરે છે. દુસાધ્ય દોહદની એ સાક્ષાત્ મૂર્ત્તિઓ પોતાના ભક્તોને આકાશમા ગુલાટ ખાતાખાતા આગળ ને વધુ આગળ ધકકેલતા જોવાનો 'શોખ' ધરાવે છે, અને જ્યહા એ 'શોખ' છે, ત્યહા 'દયા', 'રક્ષા' કે 'ભક્તિ'નુ અસ્તિત્વ માનવુ એ નીતિવાદીઓ અને ધર્મવાદીઓનો ભ્રમ માત્ર છે.

'જનતા' અને 'જયાના'ના જીગરના અવાજથી હુ છેકજ અપરિચિત ન રહી શક્યો હોઉં. એ કોમળતામા છૂપાયલી ભયકર જિજ્ઞાસા જોવાના પ્રસગોથી હુ છેક જ બેનશીબ નથી રહ્યો, અને મહારાજ શ્રેણીકની પત્નીનો દોહદ તો આજે અને હમણા પણ મ્હારા કાનમા અથડાઈ રહ્યો છે તેણીએ ખુદ શ્રેણીકના જ કાળજાનુ માસ ખાવા માગ્યુ હતું ! એ

માગણી પરથી હુ તેણીને 'અસતી' કે 'મૂર્ખ' માનવા કદાપિ તૈયાર ન થાઉ તેણીએ ત્હેના પતિને **એક** પુત્ર તો કયારનોય આપ્યો હતો, જ્હેનુ નામ **અભયકુમાર** હતું; અને હમણાં તેણી એથીય વધુ મહત્ત્વશાલી પુત્રને પ્રસવવાની તૈયારીમા હતી એ **ચોકસ** સજોગોમા તેણી ગમે તે ભય કર દોહદ ધરાવવાને હકદાર હતી

જીવન નામની સ્ત્રીના ઉદરથી એક વાર **અભય** જન્માવ્યા પછી જ પ્રકાશ પ્રકટાવી શકાય છે અને દોહદ માત્રની તૃપ્તિ ઉપજાવી શકાય છે,—પછી તે દોહદ 'મુક્તિ' નામનો હોય કે 'સ્વરાજય' નામનો હોય, ગમે તે હોય

અભયકુમારે માતાનો દોહદ ખૂબીથી પૂર્યો શિકારથી મેળવેલુ માસ રાજાની છાતીપર છૂપી રીતે બાધી તે ઉપર વસ્ત્રોનુ 'આચ્છાદન' કર્યું અને પછી ખુલ્લી રીતે છાતીપર છુરી ચલાવીને માસ કાપી, ભુજી રાણીને ખવરાવ્યુ અને તેણીને તૃપ્તિનો અનુભવ કરાવ્યો

યોગીઓ જાણે છે કે આ કોઈ પતિના કે પરાયાના, મનુષ્યના કે જાનવરના સ્થૂલદેહમાના લોચાનો સવાલ નથી, પણ **'અનુભવ'** અથવા આત્મજ્ઞાનનો પ્રશ્ન છે, અને છાતી ચીરાયા સિવાય એ પ્રશ્નનો ઉકેલ મળી શકતો નથી છાતી ચીરાવનાર, સ્ત્રી અથવા જીવન જ છે, અને ચીરનાર, અભય જ છે.

પણ એવા દોહદનો માત્ર અભયકુમારની માતાને અને શ્રેણીકની પત્નીને જ હક્ક અથવા અધિકાર હોય કારણ કે શ્રેણીકને એવા દોહદ દ્વારા જ એકોએક શ્રેણિ આગળ વધવુ છે—'પ્રગતિ' કરવી છે. 'પ્રગતિ'ની ધખશ જેનામા પ્રકટી નથી, મહત્ત્વશાલી કાર્ય ઉપજાવવાની તાલાવેલી જેનામા ઉદ્‌ભવી નથી, તેવી 'વ ધ્યા'ને કાંઈ આવા દોહદનો હક્ક ન હોઈ શકે.

ત્હેને તો ક્ષણિક લાલસાઓ અને ઈચ્છાઓના જાળાજ હોઈ શકે, કે જે પૂરવા—ન પૂરવાનો વિચાર કરવાનુ કોઈ પુરૂષને ન પાલવે.

નિત્યનવા જીવનચરિત્રો અને ઉપદેશો વાચવાની ઇચ્છા બતાવતી જનતા શુ ખરેખર મહત્ત્વશાલી કાર્ય માટે તત્પર છે? વિજિગીષા (જયપિપાસા) અથવા જિજ્ઞાસા એમાનુ એક પણ બીજ જનતાના હૃદયમા સ્થિર થઇ ચૂકયુ છે કે? જો એમ જ હોય તો ઇતિહાસ, ભૂગોળ તથા ખગોળ. ત્રણેના સરવાળા રૂપ ફક્ત એક મહાભારત કે એક જ રામાયણ શું હરકોઈના દોહદને તૃપ્ત કરવાની યોગ્યતા નથી ધરાવતુ કે જેથી વ્યક્તિના વિવિધ ઇતિહાસોના બોજાથી મગજને ભારે મારવાની વ્યર્થ તકલીફ વ્હોરવી પડે? અને જો એમ ન હોય તો, નવા ઇતિહાસો લખવાના શ્રમનુ કાઇ પ્રયોજન?

અને શુ ત્હમને ખાત્રી છે કે મ્હારો ઇતિહાસ 'પ્રગતિના પાદચિન્હો' શીર્ષક લેખમા નથી જ લખાઇ ચૂકયો? તો પછી મ્હારે એમજ સ્હમજી લેવાનુ રહ્યુ કે મ્હારી પાસેથી જે મેળવવા ઇચ્છયુ છે, તે એ જ કે હું કય્હારે અને કય્હા જન્મ્યો, કેવી કેવી સ્થિતિઓ વચ્ચે પસાર થયો, કય્હા અને કેવા પરાક્રમો કે પામર કૃત્યો કરવા પામ્યો, કેવી નામનાઓ કે નાલાશીઓ પામ્યો, સાક્ષરતા કે નિરક્ષરતાના કેટલા ગાસડા રચ્યો' ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ।

કોઇને આવી જાતની ઇચ્છા કેમ થવી જોઇએ એ પ્રશ્ન હું કદાપિ ન કરૂ ઇચ્છાને બુદ્ધિ નથી હોતી! કાઈ પ્રશ્ન થવા યોગ્ય હોય તો તે મ્હારા પોતા પ્રત્યેનો પ્રશ્ન છે અને તે એ છે કે મ્હારે અમુક ઇચ્છાનો પડઘો પાડવા તૈયાર થવુ

કે કેમ ? પણ ઠીક છે, એ પ્રશ્નનો ભય એક વાતના સ્મરણથી અદશ્ય થાય છે એ વાત એ છે કે, સાચી તવારીખ કદાપિ લખાવા પામી નથી, લખાવી શકય નથી ! વધુ પૂછો તો કહુ કે જો તેમ થવું શકય હોત તો પણ જનતા માટે તે ઇષ્ટ ન હોય–કારણ કે સાચો હીરો ચૂસવા માત્રથી શુ મૃત્યુ નીપજતુ નથી ?

કોઈ રાજ્યનો કે રાજાનો, રાજદ્વારી પુરૂષનો કે રાજકીય ઘટનાનો, કોઈ ધર્મસ્થાપકનો કે ધર્મનો કે ધર્માચાર્યનો ખરો ઇતિહાસ કદાપિ લખાવા પામ્યો છે ? પક્ષપાત અને દ્વેષ એ કાંઇ હકીકતને વિકૃતિ આપનારા એકલા તત્ત્વો નથી, સ્થૂલ ઘટનાની પાછળનાં કારણ જોવાની અશક્તિ એ ખરા ઇતિહાસની અશકયતાનુ સૌથી મ્હોટુ કારણુ છે અને એક મુશ્કેલી તો નિર્મળમા નિર્મળ આશયવાળો પુરૂષ કોઇનો ઇતિહાસ લખતો હોય ત્યહારે પણ એટલુ જ નહિ પણ એવો પુરૂષ પોતાનો જ ઇતિહાસ લખતો હોય ત્યહારે પણ ઉભી જ હોય છે. અને જે થોડાઓ–તત્ત્વવિદો–કાર્યની પાછળના કારણો જોઈ શકયા હોય છે તેઓ તો ગમે તેવા ઉજ્વલ જીવનના પણ કાર્યોની નોધ કરવાના શ્રમની જગાએ તમામ કાર્યોનુ વિસ્મરણ કરવાનો શ્રમ સેવવાનુ પસદ કરે છે !

જનતાને યુદ્ધ અને પ્રેમ: એ બે સબંધી વાતો સાભળવી બહુ ગમે છે,–અને એમા કાંઈ અજુગતુ પણ નથી, કારણ કે યુદ્ધ અને પ્રેમનો સયોગ એ જ જીવન છે, પણ આતર્જીવનમાં થતા યુદ્ધ અને પ્રેમના ખેલ જોવાને કોણ દરકાર કરે છે ? બહાર દેખાતા યુદ્ધમાં શુ નિયમ તરીકે યુદ્ધવૃત્તિ જ હોય છે ? એમ હોય તો બે ઍકટરો વચ્ચે સ્ટેજ પર થતા

યુદ્ધમા કેમ કોઇ ધવાતું નથી ? અને બહાર દેખાતા આલિંગનમા શુ નિયમ તરીકે જ પ્રેમવૃત્તિ હોય છે ? જો એમ હોય તો ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સ આટઆટલી બગલગીરી કરવા છતાં અંદરથી કેમ ઘૂરકે છે ? . અર્જુને યુદ્ધ કર્યું હતુ અને અંગ્રેજો પણ આજે ક્યહા નથી યુદ્ધ કરતા ? **પૃથીરાજે મુસ્લિમોને** યુદ્ધ આપ્યુ હતુ, અને આજે મુસ્લિમો ક્યહા નથી **હિંદુઓને** યુદ્ધ આપતા ? નાટકના તખ્તા પર યુદ્ધ થાય છે, અને બાળકોની રમતમાય યુદ્ધ થાય છે સાક્ષર-મન્યોની સભામા યુદ્ધનો ટોટો ક્યહારે પડે છે ? શાતિ અને સમાનવાદના ઉપદેશ પર જીવન નિભાવતા ધર્માચાર્યો ક્યહારે યુદ્ધ વગર રહી શક્યા છે ? પ્રણયકલહ વગરનુ કયુ ઘર, નાટક કે નોવેલ નજરે પડે છે ?...પણ આ બધા યુધ્ધોમાંશુ **તફાવત** નથી ? બહારથી તો આ તમામ ઘટનાઓ યુદ્ધની ઘટના દેખાય છે, પણ અદરની સૃષ્ટિમા શુ ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓની ક્રિયા નથી ચાલતી હોતી ? અને તે જોવા કે સ્હમજવાની યોગ્યતા અને દરકાર કેટલા થોડાઓમાં હોય છે ? જીવનનો ઇતિહાસ તો અદર ભજવાય છે, બાકી ફલાણા-ભાઇ ફલાણી તારીખે, ફલાણા રણક્ષેત્રે ઘૂમવા ગયા હતા, એવી નોધો ફલાણાભાઈ પોતે લખે કે કોઇ પાસે લખાવે તેથી માનવ છોડના ઉછેરને લગતા સાયન્સને એની ઓાછી જ કાંઇ અમર થવાની છે ?

આ જ કારણથી હિંદુધર્મશાસ્ત્રોએ અને જૈનધર્મ-શાસ્ત્રોએ જ્યહા જ્યહા 'ઇતિહાસ' લખવાની જરૂર જોઈ છે, ત્યહા ત્યહા બાહ્ય જીવન ઘટનાઓ નહિ પણ આંતર જીવન ઘટનાઓ જ આલેખી છે એ ઇતિહાસોમા જ્યહા જ્યહા સ્થળોના

નામ અપાયા છે, ત્હાં ત્હાં આતગજીવનની ભૂમિકાઓ પર લક્ષ રખાયુ છે, અને પાત્રોના નામ લખાયા છે, ત્હા વૃત્તિઓ પર લક્ષ રખાયુ છે, જ્હા જ્હા પ્રાપ્તિ ગાવામા આવી છે, ત્હા ત્હાં ચોક્ક્મ અનુભવ વર્ણવા પ્રયત્ન્યુ છે સૂર્ય અને ચદ્ર વશના મતાનના જીવનચરિત્ર રૂપે, કૃષ્ણ અને મહાવીરના ઇતિહાસ રૂપે, કર્મયોગી અને જ્ઞાનયોગીના આતગજીવનના બની શકે તેટલા પ્રસગોની નોધો જ લખાઈ છે એમણે ભિન્ન ભિન્ન ખાસીઅતના માનવ છોડનો વિકાસક્રમ અને વિકાસક્રિયા નોધવાનુ જ કાર્ય કર્યુ છે કે જે નોધમા મઘળી વ્યક્તિઓ પોતપોતાના ઇતિહાસ વાચી શકે પણ મ્હારૂ આ એક જ કથન—શાસ્ત્રોનુ આ વાચન—ઘણાએ ભાવિકોને ભડકાવશે અને એમ થાય તો હુ આશ્ચર્ય પણ પામુ નહિ મનુષ્ય-સમાજ અદ્યાપિપર્યંત સાયન્સ અને ધર્મનુ જોડાણ કરવા જેટલો આગળ વધ્યો નથી, સાયન્ટીસ્ટોને ધર્મના નામની સુગ છે અને ધર્મરસિકોને સાયન્સ નહિ પણ '**સાયન્સની પદ્ધતિ**' (Scientific Process) વડે ધર્મ અભ્યાસવાની ગરજ હજી જાગી નથી. Strictly Scientific intellect, seriously cosmic feeling એ બેના યોગ દ્વારાજ સાચો પ્રકાશ થવો શક્ય છે, અને બેનો યોગ તો દૂર રહ્યો પણ માત્ર સાયન્ટીફીક સ્થૈર્ય કે ધાર્મિક આર્દ્રતા બેમાનુ એક પણ તત્ત્વ, ઇતિહાસો કે કથાઓ વાચવા માગનારા પૈકી કેટલા થોડાઓએ ખીલવ્યુ હોય છે? એ જ કારણ છે કે આજે ગ્રથો વધતા જાય છે અને 'વાચવા'ની શક્તિ ઘટતી જાયછે તાલીમથી જ્હેની જઠરાગ્નિ પ્રદિપ્ત કરવામા આવી નથી તેવો મનુષ્ય જરાજરામા અજીર્ણનો ભોગ બને અને અજીર્ણ-

વાળાનુ મન વધુને વધુ ખોરાક માટે તલસતુ હોય છે એ ખરી ભૂખ નથી, પણ બીમારીની ભુમ છે, અને બીમારની ચામડી હમેશ આળી હોય છે। સ્હેલી અને મીઠી ચીજ તરફ તે સ્હેલાઇથી ખેચાઈ જાય છે, જરા પણ દમ ખેંચવો પડે કે હૃદય યા મગજને શ્રમ આપવો પડે એ એને અસહ્ય લાગે છે–અને 'જે અસહ્ય લાગે તેજ અસત્ય' એમ એની નિર્બળતા સિદ્ધાત રચે છે

આમ સત્યઘટના લખાવી મુશ્કેલ છે તેમજ સત્ય તરીકે વચાવી પણ મુશ્કેલ છે એકદા વ્યાસને ઇચ્છા થઇ કે લોકોને પ્રગતિના પથ પર મૂકવા શ્રી કૃષ્ણનો ઇતિહાસ લખુ તેણે તે લખ્યો પણ ખરો અને લોકોએ તે વાચ્યો પણ ખરો એક દિવસ કૃષ્ણ જયતીના સમ્મેલનમા એક પછી એક કૃષ્ણ-ભક્ત પોતાના વાચનનો સાર કહેતો હતો અને હુ તે સાભળતો હતો. એકે કહ્યુ "કૃષ્ણે ખૂબ દૂધ, દહીં, મલાઈ ખાધાં હતા– ચોરી ચોરીને પણ ખાધા હતા, માટે આપણે ખૂબ માલપાણી ખાઇ તગડા બનવુ અને જરૂર પડે તો ચોરીમા પણ વાધો ન સ્હમજવો," બીજો બોલ્યો "કૃષ્ણે ગોપીઓથી વિલાસ કર્યો હતો તો 'વ્યભિચાર'મા દોષારોપણ કરતા આપણે અટકવુ જોઇએ," ત્રીજો બોલ્યો "આખી ગીતા માત્ર બૅરીસ્ટરી છે જેનો છૂપા આશય માત્ર અર્જુન પાસે યુધ્ધ કરાવવાનો અને કૌરવોનો સહાર કરાવવાનો હતો, માટે શત્રુનો સહાર એજ આપણો પરમ ધર્મ હોઇ શકે," ચોથો કહેવા લાગ્યો "કૃષ્ણનો આખો ઇતિહાસ આપણને છળકપટ–કૂટનીતિ–ચાણાક્યનીતિ શિખવવા માટે છે, હેતુ સાધવા માટે કરવુ પડતુ કોઈ પણ અને ગમે તે કાર્ય કરવામા આપણે ધર્મનો ભય રાખવો ન

જોઇએ " ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ. મહાભારતમા વર્ણવાયલો કૃષ્ણ જો ખરેખર ઇશ્વરનુ અવતરણ હોય તો એક વખત જેમ કર્યું હતું તેમ હમણા બીજી વખત પણ અવતરવામાં એને હરકત ન હોઇ શકે; કદાચ આજે એમ કરવામા વધારે અર્થ-સાધક થઇ પડે. કારણ કે, આજે એના પોતાનાજ ભક્તો એના એકોએક અગના ટૂકડા કરે છે અને એની અનેક વિકૃતિઓવાળી આવૃત્તિઓ બહાર પાડે છે એનુ સર્વશક્તિ-માનપણુ આ અપમાનને સહન કરી શકે, પણ એની દયા આ રોગ જોઈ ન શકે તેમજ **'यदायदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति'** ઇત્યાદિ વચનો દ્વારા એણે આપેલો કોલ મિથ્યા જાય એ પણ એને ન જ પાલવે, પણ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ કે મહાભારતને માનનારા તેમજ નાહ માનનારા લાખો લોકો કૃષ્ણ પર અનેક અન્યાય વર્ષાવે છે તે છતા અને આસ્તિક તેમજ નાસ્તિક બન્ને દુનિયામા ધર્મની પૂરેપૂરી ગ્લાનિ દૃષ્ટિ-ગોચર થવા છતા કૃષ્ણને આકાશ વીંધીને અહી દેખાદેવાનુ વાજબી લાગ્યુ નથી અને અવતરણને બદલે ઉત્ક્રમણવાદને માનનારાઓનો મહાવીર પણ જગત્માત્રમા હિંસાનુ સામ્રાજ્ય છાઈ રહેવા છતા જગત્માથી પાકી શકયો નથી. હકીકતમા આતરિક જીવનના ઇતિહાસને સ્થૂલ ઘટનાની નોધ માની લેવા-થી જ આ બધી comedy of errors થવા પામી છે; અને તેથી કાઈ ફલિત થતુ હોય તો તે એ જ કે આજનો મનુષ્ય બહિર્દષ્ટિ બન્યો છે, સપાટીપર ભમનાર બન્યો છે, 'ઉડાણ' ગુમાવ્યુ છે જેથી ઉચાણની વાતો પણ ત્હેને કાલ્પનિક કે અલકાર રૂપ કે Myth લાગે છે, અને પછી એ જીભ વગરના ઇતિહાસોને તમાચા મારી હરેક તર્કવાદી પોતપોતાના ભાવ

પ્રમાણે ત્હેમને બોલવાના બલાત્કાર કરે છે. આવા દેવોનાય ઇતિહાસ પણ બલાત્કાર થતા જોવા બાદ હુ માનવ શુ પોતાનો ઇતિહાસ લખવા તૈયાર થઈ શકું ? . शान्तम पापम्, शान्तम् पापम् !

પણ હુ આ શુ કરૂ છુ ? પ્રગતિના આ જમાનામા સભ્ય (Civilised) દુનિયાની સ્હામે, સાક્ષરશાસિત સામ્રાજ્યમા, હાલતાં ચાલતા 'બલાત્કાર' અને 'વ્યભિચાર' જેવા બિભત્સ શબ્દોના પ્રયોગ કરૂ છુ ? હજી તો 'ઓડકાર' અને 'જાજરૂ' જેવા ગ્રામ્ય અને જુગુપ્સાપ્રેરક શબ્દોથી ત્હમારા પ્રગતિમાન પત્રને કલકિત કરવાના દોષનુ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ લેવાયુ નથી એટલામા ફરીથી શિષ્ટાચારનો ગુન્હો કરૂ છુ અને જીવનવૃત્ત લખવાને બદલે રસ્તો ચૂકી આડોઅવળો ભટકયા કરૂ છુ ! પણ 'રસ્તો ચૂકવા'ની ચિતા આ કાળમા શુ થવા યોગ્ય છે ? આટઆટલા પરગજુ ઇતિહાસકારો, નવલકથાકારો અને ઉપદેશકો છતા ? અને તેમ છતા રસ્તો ચૂકાશે તો ત્હેનોય ભય નથી, કારણ કે અમેરિકાનો ઇતિહાસ શિખવે છે કે દેશ સુધારનારાઓના ત્રાસથી નાશી છૂટેલાઓ કયાંઇને બદલે કયાઇ ઉતરી પડયા તો 'નવી દુનિયા' હાથ લાગી અને એમાથી અસાધારણ દોલત મળી આવી–એટલી અસાધારણ દોલત કે જ્હેની 'જુની દુનિયાં'ને હરહમેશ ઇર્ષા થતી રહે ? વળી મ્હારા સિદ્ધાત મુજબ તો એકનો ઇતિહાસ તે સર્વનો ઇતિહાસ હોઇ, રસ્તો ચૂકેલા અંગ્રેજોની બાબતમા જે થવા પામ્યુ એ જ મ્હારી બાબતમા થવા પામે, એવી શ્રદ્ધા મ્હારો ભય દૂર કરે છે હા, રસ્તો મુકરર કરવાનો ઇજારો રાખનારાઓની બત્રીશીએ ચ્હડવાનો ત્હમને ભય હોય તો ત્હમારા પત્રની ઇજ્જત ખાતર મ્હને રસ્તે ચાલવામાય વાંધો નથી

હું ભૂલતો ન હોઉં તો રસ્તો અથવા સીરસ્તો એ છે કે, જીવનચરિત્રની શરૂઆત ચરિત્રનાયકના જન્મના સમય અને સ્થાન તથા જન્મદાતાની (વાસ્તવિક કે કલ્પિત) ખાનદાનીના ઉલ્લેખથી થવી જોઇએ, અને પછી ચરિત્રનાયકનુ નામ કેમ પડયુ તે નોંધવું જોઈએ. મ્હારૂ નામ તો ત્હમે અત્યાર આગમચ પોકારી ગયા છો એટલે એટલી પીડા તો ત્હમે ટાળી છે હા, ત્હમે હજી એ નથી કહ્યુ કે એ અમુક જ નામ કયા ઉદ્દેશથી પસંદ કરવામા આવ્યુ હતું પણ તે તો હું પોતે જાણતો નથી ! નામવિધાનની ક્રિયા મ્હારાપર કરવાની હોવા છતા મ્હારી તો સમ્મતિ કે સલાહ લેવા જેટલુય થોભવાનુ કોઇને પાલવ્યુ નહોતું. નામો પાડવા અને ગુણો આરોપવાની ઉલટ સૌમા એટલીજ હોય છે, આ કાંઈ હુ ફર્યાદ રૂપે કહેતો નથી, હકીકતમા હું જે નામ પસંદ કે સહન ન કરી શકુ એવુ નામ તો મ્હારા પર નથી જ ઠોકી દેવામા આવ્યુ વાત એટલી જ છે કે કાંઈ પણ નામ બક્ષવાની ઉદારતા મ્હને જરૂરની ન હતી ! માલેકીના શોખે પોતાનો હકક સાબીત કરનારૂ નિશાન કર્યા વગર કોઈ કે કશાને છોડયા નથી ! તમામ ઘર કે ખેતર પર નબર જોશો, સરકારી ઝાડપર પણ નબર જોશો, ખેડુતો અને પરગજુ પાજરાપોળો પણ ઢોરના શરીર પર માલેકી જણાવતી દ્વારકાની છાપ કોતરી કાઢે છે, કોઇની પુત્રીને સહચારિણી તરીકે ઘરમા લાવો છો ત્યહારે મનુષ્ય પ્રાણીનેય માલેકીની ચીજ શુ નથી બનાવતા ? ફલાણી મ્હારી સ્ત્રી એમ શું નથી કહેતા ? આજની આગળ વધેલી સ્ત્રીને “સ્ત્રી એ પુરૂષની મિલ્કત છે” એવો ખ્યાલ માત્ર પણ અસહ્ય લાગે છે પણ હજી સુધી યુરોપ અમેરિકામાય કોઈ

વિવાહિત સ્ત્રીએ ફલાણા પુરૂષની મીસીસ એવા નામથી જ પોતાને ઓળખાવવાના રીવાજ સ્હામે બળવો કર્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ નથી આ દેખાતી દુનિયામા બધેય માલેકીના દાવા પડ્યા જ છે. સ્ત્રીની શુ વાત કરીએ, પુરૂષ પણ જન્મતાવેત કુટુબીઓની મિલ્કત નથી બનતો ? સમાજ અને રાજ્ય પણ શુ તમામ પર પોતાનો હક્ક નથી કરતા ? ત્હમે જ્હેને મિત્ર કે નિર્દોષ માનતા હો તેવી વ્યક્તિ કે પ્રજાને ત્હમારા હાથેજ મગાવવા માટે રાજા કે રાજ્ય શુ ત્હમારા પર હકક નથી કરતા ? શ્રીમન્ત હો વા સાક્ષર હો વા સાધુ હો, આ બહારની દુનિયામા તો જ્હેનો જ્યહા હાથ પડયો ત્હેનો ત્યહા, દાવો ઉભો જ છે ! ક્રાઇસ્ટને ઘેટુ (Lamb) કહેવામા આવે છે, પણ જનરલ બુથનો હાથ જેટલા ઘેટા પર પડે તે બધા પર ક્રાઇસ્ટના પ્રતિનિધિની માલેકી ચ્હોટી જાય છે જ ને ? હકકના હાઉથી બચવા ક્યહા નાસી છૂટશો ? સાપ જેમ કાચળી છોડીને ભાગે તેમ અગ્રેજો ઈગ્લડ છોડીને નવી દુનિયામા પહોચ્યા, પણ ત્યહાય શુ ઇગ્લડે ત્હેમની પાસે પોતાનુ સ્વામિત્વ સ્વીકારાવવા યુદ્ધ નહોતા કર્યા ? ભયંકર યુદ્ધો બાદ ઇગ્લંડથી 'સ્વતત્રપણુ' જાહેર કરવામા આવ્યુ અને 'સ્વતત્રતા'નુ ગજાવર પૂતળુ સ્થાપવામા આવ્યુ તોય શુ ? છેલ્લા મહાયુદ્ધ વખતે 'લોહીનો હકક' આગળ કરીને અમેરિકાને ઇગ્લડની સેવામા ન્હોતુ ખેચી રાખ્યુ ? અને એમ જ્ઞાતિબધુ તરીકેનો હકક, દેશબધુ તરીકેનો હક્ક ધર્મબધુ તરીકેનો હક્ક, અને બધુ પ્રગતિકાર ઇસારામા રહમણ રાખ્યો કે ભાટબધ પત્રકાર તરીકેનો હક્ક કયો બલાત્કાર નથી કરતો ? એય ઠીક, પણ ખુદ ત્હમારૂ શરીર ત્હમારી પાસેની કેટકેટલી સેવાઓ લેવાનો હક્ક કરતુ આવ્યુ છે ? એમજ

ત્હમારૂ મન ત્હમારાપર હક્ક કરે છે, એમજ બુદ્ધિ, એમજ ત્હમારૂ 'હુ' પણ. એ સર્વના દાવા શું થોડા છે ? કોના-કોનાથી નાશી છૂટશો ! કેટલાઓ સ્હામે 'ફર્યાદ' કરશો ? ક્યહા ક્યહા ત્હમારા સ્વતંત્રતાના હક્કની દલીલ કરતા ફરશો ? ..દલીલને છોડી સ્વસ્થ થાઓ અને અદરની Will ને નિદ્રાથી છોડવો તો એ જ સ્વતત્રતા છે, બાકી કોઇ સ્થાને સ્વતત્રતા નહિ દેખી શકાય...આથી પણ સ્હમજાશે કે જીવન એ અદરની ક્રિયાનુ નામ છે, નહિ કે બહારની ધટનાઓનુ

પણ હું મ્હારા નામની વાત કરી રહ્યો હતો હુ કહી ગયો તેમ મ્હારા પર 'હક્ક' કરવા ઇચ્છનારાઓએ મ્હારી સલાહ કે સમ્મતિ વગરજ મ્હારૂ નામ 'વાડીલાલ' એવુ નક્કી કર્યું હતુ, જો કે મ્હે તો એમાનો પ્રથમ અક્ષર જ બસ માન્યો છે, અને એ પ્રથમ અક્ષર વમા ચારે અક્ષરનો ભાવ સમાયલોજ છે. વળી હુ નામમા આવી 'કરકસર' કરૂ તેથી પ્રાચિન રૂઢિને કે આજની નીતિને કે કોઇના માનેલા હક્કને ખીલીખટકો થવા સભવ નથી. દરેક સાચો વ્યાપારી ખર્ચમા 'કરકસર' કરે છે, દરેક ઉડો વિચારક 'સૂત્ર'(Aphorism) દ્વારા જ લખે છે, દરેક વિહંગમ ટૂંકો રસ્તોજ પસદ કરે છે, દરેક સાચો શુભટ શસ્ત્રનો ઓછામા ઓછો ઉપયોગ કરે છે, દરેક સુવ્યવસ્થિત રાજ્ય ઓછામા ઓછા કાનૂન અને થોડામાં થોડા અમલદારો રાખે છે, દરેક ઉત્તમ નાટક ઓછામા ઓછાં પાત્રો માગે છે—અને એક દિવસ મ્હને એવીજ ઘેલછા થઇ આવી હતી કે એક પ્રખરમા પ્રખર 'અસર' ઉપજાવવાનુ કાર્ય દોઢ જ પાત્રથી ભજવાતા ન્હાનામા ન્હાના નાટકદ્વારા કરવુ ! અને તે પ્રયોગ 'મસ્તોની અનોખી મસ્તી' શીર્ષક લેખના એક ભાગ તરીકે

અને **વ**રાટક (દોરડું, પોતે પોતાને વટાવી જનાર અર્થાત્ મનુષ્ય) એમ ઉત્તરોત્તર ચ્હડતી શ્રેણિની સંતતિ અસ્તિત્વમા આવી આ, અવતરણનો નહિ પણ ઉદ્દગમનનો કાળ હતો, કારણ કે કાળની કલ્પના મનુષ્ય મગજમાંથી ઉદ્દભવે છે એ કાળ લબાતો ગયો અને મનુષ્યબીજ વિકસતુ ગયુ ત્ય્હારે **વ**સંત પ્રકટયો અને **વ**ર્ચસ ખીલ્યુ

એ **વ**સંતકાળે **વ્યા**સ, **વા**લ્મીકિ, **વા**ત્સ્યાયન, **વા**જસનેયિન્ **વા**ચસ્પતિ, **વૈ**શપાયન, **વિ**વસ્વત્ (આ યુગનો સમાજ વ્યવસ્થાપક મનુ), **વ**શિષ્ઠ, **વિ**શ્વામિત્ર આદિ કોઈ કોઈ રહસ્યવેત્તા અને કૃષિકારો પ્રકટાવ્યા તેઓને પોતાનુ અસ્તિત્વ અસહ્ય લાગ્યુ અને પોતાનેય વટાવી જાય એવા **વ**સુધાના મૂળથી **વ્યો**મની પેલી પારના અવ્યક્ત **બ્ર**હ્મ સુધી વ્યાપેલા—મનુષ્યવૃક્ષ ઉપજાવવાના પ્રયોગોમા જીવનનો યજ્ઞ કર્યો એ યજ્ઞમાંથી, એ હોમાયલા **વિ**શુદ્ધોની જ્વાળાઓમાથી **વ**ર્ધમાન (પ્રતિક્ષણ પ્રગતિ કરતા, કોયડારૂપ પુરૂષ) અને **વા**સુદેવ (કૃષ્ણ) જેવી પૂર્ણતાઓ પ્રકટી

કૃષિકારોએ તેણીના ઉદરને ફોકટ ચૂથ્યુ ન્હોતુ એવી ખાત્રી થવાથી **વ**સુધા હવે પ્રફુલ્લિત બની પૃથ્વીને મળેલા એ ગૌરવને લીધેજ પૃથ્વી અને પ્રિયમુખીની 'કિંમત' ખુદ લક્ષ્મી કરતાય વધી પડી રાજ્યખજાનો ભલે જાય પણ જમીનનો એક તસુ જેટલો ટુકડો ન જવા દેવો, માથુ ભલે જાય પણ માનુનીનુ માનભગ ન સાખવુ એ પ્રકૃતિ ત્ય્હારથી જ મનુષ્યમા ઉદ્દભવી

પ્રકૃતિ અથવા ધરતીના એ ઉજ્વલ સમયમા તેણીના ઉદરમાથી કેટલાએ **વ**જ્ર અથવા હીરા પાકયા, જેઓ કોલ્સાની વચ્ચે જ પાકવા છતાં કાળા અને પોચા કોલસાથી તદ્દન ઉલટીજ પ્રકૃતિ ધરાવતા હતા તેઓમા પ્રકાશવાનો અને સર્વ કાઇને

કાપવાનો—ભેદ કરવાનો કઠણ ગુણ જોઈ કોલસા જેવી જનતાપર રાજ્ય કરવા તેઓ પૃથ્વીના ન્હાના નંગોને નિયત કરી મ્હોટાઓને વાસુદેવ અને વર્ધમાને ઘટી, પાછા પાડી કર્તવ્ય રહિત વિજ્ઞાની બનાવ્યા આ વિજ્ઞાનીઓ અથવા મ્હોટા રીગઓના પૃષ્ઠપર હુ વેદ રૂપે અને અનેક વિશ્વોરૂપે પ્રતિબિંબિત થયા અને આખરે એ વિવર્ત જનતામા સત્યપદાર્થ મનાયો. પોતાના 'ભાગ' ને જનતામા પ્રદર્શિત કરવા તેઓએ વૈખરીનો શુભ ઝગો વહેવડાવ્યો જનતાથી આ વિર્યની બરદાસ્ત થઈ શકી નહિ, જેથી વાણીનો વ્યભિચાર વધવા લાગ્યો

વાણીનો વિસ્તાર જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ વાણિજ્ય અને વાદ, વ્યાકરણના ચૂંથણા, વનિતાના મામના ચૂંથણા વગેરે વધુ વ્યાપકતાને પામ્યા સપાટીપરનું આ આળોટવુ હવે 'પ્રગતિ' અને 'વિકાસ' રૂપ મનાયુ. આ પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે વર્ધમાન કે વાસુદેવ જેવા વિહંગમોને અનુકૂળ વાતાવરણ મળવુ અશક્ય હોઈ તેઓ તો ક્યારનાય વસુધા અને વ્યોમ વચ્ચે સ્થાપેલા ઉભા પૂલ જેવુ પોતાનુ સ્વરૂપ ખેંચી લઈ અવ્યક્તમા અંતર્ધાન થઈ ગયા હતા, અને તેઓએ ઘડેલા રીગઓ પહાડી ગુફામા છૂપાઈ ગયા હતા કે જેથી બીમાર, વ્યભિચારી અને નિર્માલ્ય જગતના દૃશ્યો એમના આયનાપર પ્રતિબિંબિત થવા પામે નહિ

હવે પમાલનો કાળ ચાલ્યો 'જોઈએ છે—હજુ વધુ જોઈએ છે' એવા અવાજ ચોતરફ ગાજવા લાગ્યો ક્ષુધાનો એ અવાજ હતો અને તે મરુભૂમિ બનેલી પૃથ્વીમાથી નીકળતો હતો. અખંડ 'રુદન' રૂપ જીવન બન્યું અને રુદન વચ્ચે થતી દરેક 'ખેતી અપાશ્રિતનુ કાર્ય હોઈ માત્ર જમીનપર લીટા ખેંચવાનુ જ કામ

બજાવી શકતી તેથી સતાન માત્ર, કાર્ય માત્ર નકામા રોપા (Weeds) જેવા લાગ્યા ભૂખના સતાનોથી, દુષ્કાળના પાકથી, દુનિયાનું શાસન ચાલવા લાગ્યુ, સર્વત્ર **વર્ચ**સને સ્થાને **વ**રૂ ખેલવા લાગ્યો, **વિ**લાસ અને **વિ**જયને સ્થાને **વિ**ષય અને **વિ**ખ્યાતિનાં સામ્રાજ્ય જામ્યા.

વિષય અને **વિ**ખ્યાતિની **વા**ટ (રસ્તા) તથા તે પર **વિ**ચરવાનો **વે**ગ પણ મ્હારામાંથી જ મળતો હતો, વાટે ચાલતા તે વિષયીઓને જે કાંઈ નજરે પડતુ ત્હેનુ **વિ**લોકન અને ત્હેનાથી **વિ**ગ્રહ કરવા તેઓ ચૂકતા નહિ પણ એ બધી ક્રિયા અશકિતમાથી ઉદ્‌ભવતી હોઈ તેઓને થોડા વખતમા અપચો થવા પામ્યો. અપચાએ **વ્યા**ધિ પરમ્પરા ઉપજાવી અને **વે**દના અસહ્ય થઈ પડી ત્યહારે ત્હેમના જીગરમાથી **વિ**દ્યની માગણી પ્રકટી.

માગણીની સાથેજ હાજરી આપવાની પ્રકૃતિવાળો 'હુ' પ્રથમ તો **વિ**રેચન રૂપે ઉપસ્થિત થયો અને કછકોને જાજરૂમા એકાતમા ઉપરા ઉપરી ધકકેલી ત્હેમના ગોટલા છોતરા ઢીલા કર્યા પછી ત્હેમને **વિ**પદ્‌ના **વ**ન્હિમા નાખીને **વિ**પાકરૂપ–ભસ્મરૂપ–ખાખરૂપ–શકિતરૂપ બનાવ્યા, એ ખાખ ઓછી જ ધધાદારી વૈદ્યોને ત્યહા મળી શકે છે !

જેઓ **વિ**રેચન અને **વ**ન્હિને ' ભયકર ' માનતા હતા, તેઓને નિરતર નરક સમાન જીંદગી માણવાને સ્વતત્ર જ રહેવા દેવામાં આવ્યા હતા, તેઓના **વ્યા**પાર અથવા **વ્ય**વહારો એમને **વિ**ત્ત, **વ**નિતા, **વા**દ્ય, **વા**દ અને **વિ**ખ્યાતિ આપતા રહે છે તે ફળોને ભોગવવા જતાં તેઓ તે ફળોથી ભોગવાઈ જાય છે, The possessor is possessed, The deceiver is deceived. પણ ઠગતા અને ઠગાતાં તેઓ **વ્યા**યામ

તો અવશ્ય પામતા જાય છે અને એમાંથી જ એક દિવસ વિપ્લવ શક્તિ પણ પામશે, કે જે વિપ્લવ જ વ્યુત્થાન પ્રેરશે અને, પૃથ્વીની સપાટીને વળગી રહેલો કીડો વિશેષના પામી વિરાટ્ બનશે આમજ ભૂત વિભૂતિને પ્રાપ્ત થાય !

હા, એમજ ભૂત વિભૂતિને પ્રાપ્ત થાય, એમજ વિ[illegible] અને વ્યુત્થાન દ્વારા જ. પણ આજે વિપ્લવ અને વ્યુત્થાન ઓળખે છે કોને ? તે ગમે છે જ કોને ? [illegible] અને આવડે છે, માત્ર ગાયન અને તે પણ [illegible] અને તેથીજ લોકશિક્ષકોએ ફુરફુરીને [illegible] વાપરવાનો વ્યય કર્યો છે એક [illegible] વિપ્લવ અને વ્યુત્થાન રૂપે મ્હારી ગીત [illegible] એ ગીતથી પ્રસન્ન થઈ હું મ્હારે [illegible] ગવાયાથી મ્હારૂં તેજ ખમી શકાયું નહિ [illegible] ગાવામાં 'વિપ્લવ' નહિ પણ [illegible] ગાવા માંડી ! કારણ કે તે '[illegible]' [illegible] લોકોને વાચાળ બંગી બનાવવાને [illegible] બંગાળાઓને તેઓને એક બંગીથી [illegible] બદલામાં આપ્યું હતું તે '[illegible]' એમ [illegible] પોતાના મસ્તક પર મ્હડાર્યાં એક [illegible]

યુરોપી ખાણનો કોલસો હતો, હિંદી ખાણનો હીરો પાસા પાડીને મૂકાયલો ન્હોતો. તેથીજ તો તેણે હીરા અને કોલસાને સમાનતા અર્પી હતી અને તેથીજ, જ્યહારે આ 'બળવાખોર' નિષ્ફળ ગયો ત્યહારે એણે કોલસામાંથી ઘડેલી કુબ્જાઓ એના શત્રુની શય્યા સમારવામા ગર્વ લેવા લાગી મ્હારા શંકર સ્વરૂપને દયા શિખવવાનો ફાંકો રાખતો આ તપસ્વી આમજ દયાજનક રીતે પોતાનુ આસન ઉલટાઇ ગયેલુ જોઇ વિહ્વળ બની પ્રતિદિન બુદ્ધ ભગવાનની દયા યાચે છે. અને ભગવાન બુદ્ધની પહાડી દયા મૌનથી જવાબ આપે છે "વિલાસ કરવા નીકળવુ અને 'જમીન'ની દયા ખાવી? કૃષિ કરવી અને હળથી વીંધાતી પૃથ્વીની ચીસ સાભળવા કાન ખુલ્લા રાખવા? આખો અને કાન બધ કરતા શિખ્યા વગર 'યોગ આરભવો?' **પોતાની** દયા વિસારી તે શુ **પારકી** દયાના બરફથી પીંગળવા માટે?"

એમ તો 'યોગી'ઓનો અને આખો તથા કાન બંધ કરી શકનારાઓનો કાંઈ છેક જ દુષ્કાળ પડયો નથી! એવા એ Superman કોઈ કોઈ ખૂણે પડેલા છે કે જે પોતાને કાંઈ વિકાર ન હોવા છતા માત્ર લોકરૂઢિ રૂપ સેતાનને હરાવવા માટે જ લગ્ન વિષયક પ્રણાલિકા સ્હામે બળવો ઉઠાવી શકે છે, પણ 'કાનૂન'ની વફાદારી જાળવીને! કારણ કે, પ્રણાલિકામા પ્રાણ રહ્યા નથી અને કાનૂનમા સર્વશક્તિનો વાસ છે! આ 'કલી'યુગમા આમજ **વિપ્લવ** અને **વ્યુત્થાન** થાય છે! —સ્હેલામા સ્હેલે રસ્તે અને વધુમા વધુ ધોધાટ સાથે! પહાડમા અને ગુફામા પાકતા Superman હવે નાટકના સાફ, સપાટ અને પોલા તખ્તાપર જન્મવા લાગ્યા છે અને ત્યહા ભાડુતી છડીદારો નેકી પોકારવાને સદા તૈયારજ હોય છે.

એક બાજુ સૂર્યવંશી કૃષ્ણની–કર્મયોગની–' નકલ ' આ પ્રમાણે થતી હતી, ત્યારે બીજી બાજુ ચંદ્રવંશી રામની જ્ઞાન-યોગની નકલ કરવા એકાદો ત્રિભાકર પણ તખ્તાપર આવી ચૂક્યો હતો. એણે નાટકના તખ્તાપર નૂતન સૃષ્ટિ રચી જેમાં મજુરને મહત્ત્વ અને મુક્તિ આપ્યાં અને સ્ત્રીને સ્ત્રી સાથે પરણાવી. જનતા ખૂબ પ્રસન્ન થઇ અને બહુચરીના ભક્તોએ પુષ્કળ ટાળોટા પાડયા. પણ મનુ કે જે આ બધો વખત આકાશમાં ઉભો ઉભો શાપ વર્ષાવી રહ્યો હતો ત્હેની સહન-શીલતાનો છેડો આવ્યો. તેણે ત્વરાથી આ નૂતન બ્રહ્માને પોતાની પાસે ખેંચી લીધો અને કાન આમળીને કહ્યું ''બૅરીસ્ટર અને બ્રહ્મા એમ બેવડા પદ પામવા છતાં હજી ઠોઠ નિશા-ળીઓજ રહ્યો? વિભાકરનો વંશજ બનવા છતાં તું નિશાચરની માફક સ્ત્રી અને જનતાની નગ્નતા જોવામાં નિષ્ફળ ગયો? થોડાં વર્ષ અહીં રહી મ્હારી અનુસ્મૃતિનું અધ્યયન અને દોહન કર, એટલામાં સ્ત્રીથી પરણતી સ્ત્રીઓની સૃષ્ટિમાં અસંતોષ અને કોલાહલ જાગતાં પુનર્વ્યવસ્થા માટે મ્હારે નીચે ઉતરવું જ પડશે અને તે વખતે મ્હારે ત્હને મ્હારા કિરણ તરીકે વાપરવો પડશે. ત્હારા બિરાદર વેલ્સે નવું સ્વર્ગ અને બર્નાર્ડ શૉએ નવું નર્ક રચવામાં જે 'ઉડાણ' અને જે ' કઠણાશ ' વાપર્યાં છે તે ત્હારે હજી મેળવવાના બાકી છે, અને તે મેળવવા માટે આકાશ (એકાંત) અને અવકાશ (ફુરસદ) બન્ને તત્ત્વો અનિવાર્ય હોઇ ત્હને ત્હારા કલ્યાણ માટે જ અહીં ખેંચવામાં આવ્યો છે.''

આજે પણ વિભાકર, વિલ્યમ શૅક્સપિયર (કે જે 'ઘેટા'નો જ મહા ગોપાળ હતો), અને વિલ્યમ સ્ટેડ (કે જહેને પોતાનો નૌકા મોકલવા માટે જુલીઆ–એક સ્ત્રી જ મળી શકી હતી,

કોઇ પુરૂષ નહિ): એ ત્રણે એક સાથે મળી વિવસ્વત્ અપરનામ મનુને ચરણે મનુસ્મૃતિ શિખી રહ્યા છે. તેઓ મનુના હૃદયને આરપાર વીંધી ત્હેનુ અધ્યયન કરી રહ્યા છે, એટલા માટે કે તેઓ આગામી યુદ્ધમાં તે વિજયવતના વજ તરીકે ભવ્ય ખેલ ખેલી શકે

તાજુબીની વાત છે કે આજે ખેલવાની ઇચ્છાવાળાઓ બધા વિલાયત જ દોડે છે, જ્યહાં ધુમસ અને ધુવા સિવાય બીજુ કાંઇ નથી ત્હેમને પોતાની વારાણસી અથવા કાશીપુરીનુ તો સ્મરણે થતુ નથી, જો કે ત્યહા અખડ પ્રકાશ અને ઘટાનાદ અને દિવ્ય રાસલીલા છે અને જો કે તે સ્થાન દરેકને વધુમાં વધુ નજદીક છે પણ વાત એ છે કે વારાણસી, વૃદાવન કે દ્વારકા સમુદ્ર તળે છે, તળેટીપર નહિ પ્રાણોને ઘૂટી શકે તે જ ડૂબકી મારી શકે અને દિવ્ય સ્થાનોના દૈવી અંશો બની શકે

પણ બન્ધુ 'પ્રગતિ'કાર, મ્હારી આ વિસ્મય વાર્તા વધુ વખત લબાશે તો ત્હમારા વાચકોનીય ધીરજ ખૂટવા લાગશે માટે મ્હારે હવે મ્હારા વૃત્તાંતને જલદી જલદી આટોપવુ જોઇએ. એમ તો, વ પોતે સ્વતંત્ર શબ્દ હોઈ સઘળા વર (શ્રેષ્ટ) ગુણોનુ નિવાસસ્થાન છે, જેથી એની ગીતાનો પાર ન જ આવી શકે. ત્હમારૂ વ્યાકરણ પણ સાક્ષી પૂરશે કે એક ઉપસર્ગ તરીકે વિને જ્યહા જ્યહા સ્થાપવામા આવે છે ત્યહા ત્યહા તે વિશેષતા અર્પે છે વ જ્યહારે ક્રિયાત્મક બને છે ત્યહારે વિરૂપ ધારણ કરે છે અને એમાથી સઘળી મહત્ત્વની ક્રિયાઓ વહે છે. જેવી કે, ગતિમાન થવુ, ફેલાવુ, ખેચવુ, હજમ કરવુ, ગર્ભ ધારણ કરવો, પ્રકાશવુ, મુક્ત થવુ, ઇત્યાદિ ત્હમારા શાહુકારો અને સાહિત્ય-કારોને જ્યહારે ડોલવાની મરજી થાય છે ત્યહારે ત્હેમને ડોલાવનાર ત્રણે સાધનો–વસન્ત, વન કે વાટિકા અને વિણાયુક્ત વિનોદિની–

પ્રપાત્રીધાન મળી ગયું છે અને જ્યારે કોઈ વિચારક(Thinker), વિજ્ઞાની (Scientist) કે વિદ્વત્તમ (Philosopher)ને વિજિગીષાની વૃત્તિ વિજયા સાથે ભેટવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે પણ હું જ તેમને વિધિના મસ્તકપર પગ મૂકાવી વ્યોમમાં ઉડાડી બ્રહ્માંડમાં પહોંચાડી દે છે, કે જ્યાં કામજ્વરવાળા કોવિદોની દૃષ્ટિથી દૂષિત થવાના ભયને સ્થાન નથી.

આમ હું સર્વને અનુકૂળ હોઇ મ્હારાથી વિમુખ થવા કે વિરોધ કરવા વિદ્વાન કે વિમૂર્ખ કોઈને ઇચ્છાજ થતી નથી. કારણ કે વિરોધની ક્રિયા પણ મને આગળ કર્યા વગર ક્યાં થઇ શકે છે? કોઇનો પોતાનો મ્હારા સ્વરૂપમાં વિલય કરવા ઇચ્છે કે મ્હારાથી વિયોગ ઇચ્છે તો પણ જાણતા-અજાણતા-મ્હારામાં જ આવી પડે. મ્હારૂં વિસ્મરણ કરવાનો પ્રયત્ન જ કરનારને મ્હારૂં અખંડ સ્મરણમાં લાવી મૂકે! વિનય કરે કે વિક્ષેપ, વિનિમય કરે કે વ્યતિરેક, વિશ્વાસ કરે કે વિતર્ક, વ્યવહાર કરે કે વિરાગ, વિદ્રોહ કરે કે વિશ્વપ્રેમઃ જે કાંઈ જે કોઈથી કરાય તે મ્હારી અંદર રહીને અને મ્હારા બળપરજ થઈ શકે છે અને તે છતાં હું નથી બળવાન કે નથી અબળ, નથી ક્રિયાત્મક કે નથી અક્રિય, નથી દેનારો કે નથી લેનારો, નથી દૃષ્ટા કે નથી અંધ. મને ઉકેલવા મથનારાઓ! મ્હારાપર મહાન અન્યાયો કરી બેસે છે અને તે છતાં તેઓ પોતેજ પોતાના આજના ઉકેલને કાલે ખોટો કહે છે. આ અનુત્પત્તિમાં કોણ મને કેમ નિર્ણય કરી શકે કે હું ખોટો છું કે મને સ્વીકારનું પાત્ર બનાવનારાઓ! અને જો નિર્ણય ન થઇ શકતો હોય તો એવા દલીલ વગરના 'અણુઘડ'ની કલ્પનાઓ શા કામ? અને કારણ શાને મગાડવા?

પ્રિયભાઇ શ્રી વાડીલાલ

શું ત્હમે જીવનચરિત્ર મોકલ્યું છે ? મજાક તો નથી કરતા ? જીવનચરિત્ર લખવાને બ્હાને જીવનચરિત્રો લખનારાઓને કે જીવનનાટક ભજવનારાઓને માટે એકાદુ શાસ્ત્ર તો નથી લખતા ?

કોઇને અન્નની ભૂખ હોય તેવે વખતે ઉપવાસના ધર્મની વાતોથી એને ધરાવવા મથનારને દુનિયામાં કૃપણ કહેવાય છે, એ તો ત્હમારી જાણુ બહાર નહિજ હોય.

મ્હારા સવાલને ત્હમે પાખો આપી ઉડાડી મૂકવા પ્રયત્ન કરશો એવી મ્હેં કદાપિ આશા રાખીજ નહોતી ત્હમે જાણોજ છો કે પાખો જેમ આપી શકાય છે તેમ કાપી પણ શકાય છે !

મ્હારો સવાલ જો કઠણ પહાડ જેવો હોય તો, મને કહેવા દો કે, ત્હમારૂ જીવન પણ કાંઈ ઓછી કઠણાઈઓ વચ્ચે પસાર થયુ નથી અને એ કઠણાઇઓનોજ પ્રતાપ છે કે ત્હમે આજે જે છો તે છો. અને તેથીજ ત્હમારા જીવનની ઘટનાઓ જનતાને કાંઇક કઠણુ બનાવનારી અને મનન પ્રેરનારી બનવા પામશે એવી માન્યતાથીજ ત્હમને પોતાને ત્હમારૂ જીવનવૃત્ત લખવા વિનવ્યા હતા અને એ મારી વિનંતિ હજી ઉભીજ છે, બલકે તે સ્વીકાર્યેજ છુટકો છે.

સૂત્ર રૂપે ત્હમે હમણા જે 'પ્રગતિના પાદચિન્હો' લખો છો તે કઇ જીવનઘટનાઓમા પ્રગટી શકે છે એ સમજવાની જનતાને તક આપવામા ત્હમને શુ વાંધો હોઇ શકે તે હું સ્હમજતો નથી.

ત્હમે સમજી શકો છો કે પ્રગતિના પંથમા ત્હમે રાજીખુ-શીથી નહિ પડો તો જનતા જબરજસ્તીથી ધકકેલશે. જનતાની જકડથી કોણુ બચી શકયું છે ?

અનુકૂળ પડવાની રાહ જોતો ત્હમારો

પરધુભાઈ

ઉપલા પત્રનો ઉત્તર.

પ્રિય. 'પ્રગતિ'કાર !

જીવનને લખવાને બદલે મજાક કરવામા આવી હોય એવા આક્ષેપો તમને થયા તે જોઇ હવે આગળ લખતા બહુ બહુ વિચાર થાય છે ! જીવનને શું હુ મજાકમા ઉતારી શક્યો ! હશે, હશે ! એ શક્તિ મ્હારામાં ક્યાથી ? મ્હારો પ્રભુ જાણે છે કે હું એ શક્તિ માટે કેટકેટલી હિમતો હારી ચૂક્યો છુ.

જીવનને મજાક ગણવાનુ તો ફક્ત રામની પ્રકૃતિમા હોય, કે જ્હેની દરેક ક્રિયાશક્તિના ઉભરાવાનુ સ્વાભાવિક પરિણામ હોય છે—બાળકની રમતરૂપ હોય છે. બાકી તો બધાય રાવણ છે, જ્હેની દરેક ક્રિયા રૂદનરૂપ, આઘાત–પ્રત્યાઘાતરૂપ હોય છે અને તો હુ રાવણ અને રામની વચ્ચે ઉભેલો વિભિષણ છુ, કે જે વચલી સ્થિતિમા જીવન વધુમા વધુ ક્લેશમય હોય છે. બહાદુર રાવણ પર શસ્ત્ર ઉગામવુ શક્ય ન હોય તેમ ખેચાણ કરતા રામ પાછળ ભટક્યા કર્યા વગર પણ ચેન પડતુ ન હોય. એવી કો 'દશા'મા જીવન એટલુ બધુ ત્રાસદાયક અને અસહ્ય થઈ પડે કે એને બ્રહ્મભાવના 'ડોઝ' સિવાય ચાલી શકે નહિ. તેથીજ તો, તમે જ્યારે મ્હને જીવનવૃત્ત લખવાનુ કહેવા લાગ્યા મ્હારા જીવનની અશક્યતા કે જ્હેને ભૂલવા હુ પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો તેનુ પુનઃ સ્મરણ કરાવી ભયંકર ત્રાસ પ્રગટાવ્યો હતો, આમા વેદાન્તજ્ઞાનને મ્હારી મદદે બોલાવીને મ્હારા ત્રાસ સાથે એકરાર કરી મ્હારામા 'બેદરકારી' અથવા 'મસ્તી' પ્રગટાવવા મેં કોશિષ કરી; એને તમે 'મજાક' કહેતા હો, તો એને મ્હારી 'જરૂરીઆત' કહુ છુ—બીમાર બાળકોના 'દવા' કહુ છુ, ગુરૂગમ વગેરે એને 'આત્મીનો પ્યાલો' કહેતા

એ 'બીમારી' સ્ત્રીઓની ૠતુકાળની બીમારી જેવીજ હોય છે તફાવત એટલોજ કે સ્ત્રીઓને ત્રણ દિવસ ત્હેને તાબે થવુ પડે છે જ્યહારે પુરૂષને બારથી ચૌદ વર્ષ સુધી એ બીમારી ભોગવવી પડે છે. સ્ત્રીને તેમજ પુરૂષને સ્ત્રીત્વ અને પુરૂષત્વ બરાબર ખીલવા વખતેજ ત્હેની શરૂઆત થાય છે, પણ સ્ત્રીને તે બીમારી ફરી ફરી આવે છે. **રામનો** દેશવટો, **પાંડવોનો** વનવાસ, **મહાવીરનો** 'તપ', **કાઉન્ટ મોન્ટીક્રીસ્ટોનો** કારા-ગૃહવાસ સર્વ બાર બાર વર્ષની બીમારીઓ હતી કે જે બીમારી સંસારના સુખને સ્પર્શવા ન દે તો, સ્રજનકાર્ય પણ કરાવી ન શકે; એ 'શુધ્ધિકાળ' મહા ભયકર છે 'વિચારક' માત્રને એ પ્રદેશમા થઇનેજ પસાર થવુ પડે છે એટલુજ નહિ પણ એ પ્રદેશના છેલ્લા ભાગમાં પથિકે ગુપ્ત-પણે રહેવુ પડે છે, નહિ તો બીજાં બાર વર્ષનો દેશવટો સહેવો પડે છે **નળે** એટલા માટે તો કદરૂપા અને હસામણા બાહુકનો સ્વાગ ધારણ કર્યો હતો ! સમર્થ **પાંડવો** એ કાળમા પવૈયા જેવા થઇને રહ્યા હતા ! અને આજની દુનિયાનો મ્હોટામાં મ્હોટો વિચારક ફ્રેડરિક નિત્શે એ કાળે દિવાનો બન્યો હતો અને લોકોએ અને લોકોના પંડિતોએ એને ખરેખર દિવાના-શાળામા ધકેલી દીધો હતો, એટલુજ નહિ પણ દિવાનાપણામા જ મરણ થયેલુ જાહેર કર્યું હતુ.

જવા દો 'દિવાના' અને 'બીમારો'ની એ વાતોને ! ત્હમારા વાચકોને તો 'ડાહ્યા' અને 'થેકડા મારતા' એકાદા પાત્રની નવલકથા જોઇએ છે, અને ત્હમારી એ માગણીની વિશેષતા વળી એ છે કે એવી નવલકથા **મ્હારૂં** 'જીવનવૃત્ત' હોવી જોઇએ ! એટલે કે ત્હમે એમ ઇચ્છો છો કે પાડવોની રૂબરૂમા

કલ્પનાશક્તિથી વર્ણવશે, પછી તે ઇતિહાસ, જીવનવૃત્ત, હકીકત તરીકે પ્રસિધ્ધિ પામશે ! 'મનુષ્ય તું પોતાને ઓળખ !' એમ દરેક જમાનાના દરેક દેશના ડાહ્યા પુરૂષો બોલતા આવ્યા છે, પણ વાસ્તવમા મનુષ્યની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ એટલી બધી હોય છે કે પોતાનુ ઘર તપાસવાની 'ફુરસદ' અને શાંતિ ફાજલ પાડી શકતો નથી અને આ વીસમી સદી કે જેમા સારામા સારા કહેવાતા મનુષ્યોને પણ એટલી હદબહારની પ્રવૃત્તિ રહ્યાં કરે છે અને 'ફુરસદ' તથા શાન્તિની એટલી બધી તગી રહ્યાં કરે છે કે આજે બોલાતા કે લખાતા કોઇ પણ વર્ણન કે સિધ્ધાતને 'હકીકત' સાથે ઓછામા ઓછો સંબધ છે એમ માની લઇનેજ તે વર્ણન કે સિધ્ધાત વાચી શકાય જૈનોની 'દિક્ષા', બ્રાહ્મણોનો વાનપ્રસ્થાશ્રમ આદિ 'યોજના'ઓનો દુરૂપયોગ થવાથી ભલે આજે તેઓ નિંદાતી હોય, પણ વીસમી સદીમાં 'જાણવા'ની ઇચ્છાવાળા માટે સમ્પૂર્ણ અલગપણુ એ એક જ અને અનિવાર્ય પહેલુ સાધન છે સામાજિક કે રાજકીય, ધાર્મિક કે સાહિત્ય વિષયક દરેક પ્રવૃત્તિથી અને 'સોબત' માત્રથી અલગ રહ્યા સિવાય પોતાનું ઘર તપાસવા અને જાણવાનુ શકય જ નથી. તપાસવાનુ કામ તો ખરેખર અતિ મુશ્કેલ છે જ, પણ તપામવા માટે જોઇતુ 'અલગપણુ'ય મેળવવુ અતિ મુશ્કેલ છે અને તે સહન કરવુ અને લાબો વખત જાળવી રાખવુ એ તો એટલું ત્રાસદાયક છે કે માણસ દિવાનો ન બનવા પામે તો ત્હેનુ સદ્દભાગ્ય ! આ 'મુશ્કેલી'જ મનુષ્યોને તપાસવાના કામથી દૂર રખાવે છે અને સ્હેલા કામમા—'બહાર' ભટકવામા પ્રેરે છે. એ સ્હેલા કામમા આજના લગભગ તમામ સાહિત્ય અને પોલીટીકસનો સમાવેશ થાય છે આ ચીજો પર

... ... નથી પૂન કંટાળો (disgust) ઉત્પન્ન ન થાય ત્યહા
... ... 'એકાન્ત'ની ગરજ કરતો નથી અને એકાન્ત
... ... જગતને ખરા રૂપમા જોવાની અને તેહનો યથાર્થ
... કરવાની શક્તિ ને પામી શકેજ નહિ પરિણામે સઘળા
'...' (contact) 'ક્લેશ'રૂપજ થઈ પડે એમા શું આશ્ચર્ય ?
... ... લગભગ પચાસ વર્ષના જીવનના અનુભવથી કહુ છુ કે,
... ... પુસ્તક ... શાસ્ત્ર, દરેક સિદ્ધાંત, દરેક મહા-
પુરુષ ... દરેક કાર્ય કહેવાનુ, અમ તોપ અને કંટાળો આપનાર
... છે અને દરેક પળ મ્હને વાચેલુ, સાભળેલુ માત્ર ભૂલ-
... પ્રયાસ નકર નિષ્ફળતા રહી છે આથી જેયની વિરૂદ્ધમા
... સાબીત થતુ નથી, આ તો જ્ઞાતાની અમુક સ્થિતિ જ સૂચવનાર
... છે જ્ઞાતા, જ્ઞાન અને જ્ઞેય ત્રણેની ભિન્નતાને સ્થાને એકતા
... યોગ્યતા Will-Power (ઇચ્છાશક્તિ) સિવાય
... ... ન હોય, અને Will પ્રકટાવવા માટે
... એકાન્ત જ કામ લાગતુ હોઈ હુ પ્રતિક્ષણ એકાન્તને ઝખ્યા
... ... પણ પ્રતિક્ષણ એકાન્ત મ્હારાથી દૂર ને દૂર રહે છે !
... ... એકાન્તની મળે છે, ત્યહારે 'નગ્નસત્ય' અને
'...ના પાદચિન્હો' તથા 'ભરત વિલાસ'માના 'રામાયણ તો
... ... છે', 'રામદાસનુ પ્રાયશ્ચિત્ત', 'ગુણાતીતનુ
...', 'પીઝાન', 'અ... મસ્તાની અનોખી મસ્તી,'
... ... લખાવા
... ... લખાયલુ નાશ કરવાની
... ... મ્હારૂ દરેક લખાણ, દરેક કાર્ય,
... ... મ્હને નિરર્થક પાત્ર લાગે છે અને
... ... પાડના નિશ્ચો તેમજ પોતાની નિર્બળતા લખના

પ્રેર્યા છે, જાની નાટક કરાવે એમ છે. અનુભવનો આદર્શ ઉપકાર કે તેના મારા મગજમાં સર્વ મુસ્કેલીની તેને એની સાથે હસ્તલિખિત પાઠકોની ચોરી કરાવી અને તે બધાથી છોડવી છે, જે ઠાકોર અનુભવની નોંધો ન માની શકાય એવી રીતે, મારા હાથથી થઈ છે, આજે મારા જમાનાના એક પણ પુસ્તક કે એકલી નકલ કે એક પણ લેખ મારી પાસે નથી, સાહિત્યભાગમાં જમાનાના અન્ય નાટક જો કે સાહિત્ય મારે હસ્તે લખાયું હતું તે સર્વ સાચોસાચ અને ચોરી ગયું છે અને જે બનાવ બન્યો પહેલાં જે હતો તે આજે ફરીથી—એક વાંચો ગુજરાતી આપને-એવા પાનાં છું નહિ લેખક, નહિ વાચક' અને પ્રત્યક્ષ છું કે એ સ્થિતિ કેટલા કમ પણ વર્ષ તો ટકવા પામે મનોવૃત્તિઓ અને શક્તિઓ મારા આ નિશ્ચયને શિથિલ કરનાર થઈ પડે છે, તેથી હું કદી એમને કોઈ દેવા નથી માગતો, હોય તો મારા નિશ્ચયની દયાળતાનો જ જે પણ તેથી કાંઈ કોમળ થતું હોય તો તે એટલું જ કે જ્યાં સુધી એ કરાય છે ત્યાં સુધી આ વિક્ષેપોના સંભવના સ્થાનથી દૂર થવું શારીરિક સ્થિતિ પણ એમ જ માગી રહી છે, ફક્ત વિધિ વિરોધ કર્યા કરે છે!

ઉપરાંત લખવાને સ્થાને મુદ્રિત લખવાનું બંધ કરવાનો નિર્ણય કરતી વખતે એકાદ બે વાતો કરી લઉં 'પ્રગતિના પાદચિહ્નો અથવા અનુભવના ઓડકાર' એ લેખમાળા લખવામા મારો આશય જનતાને ઉપદેશ આપવાનો હતોજ નહિ પણ જનતાને પ્રગતિ આપવાનો દાવો કરતા પત્રકારો, ઉપદેશકો ઇત્યાદિ સમક્ષ કેટલાક સૂત્રો જાહેર કરવાનો હતો—જેમ 'પોલીટીકલ ગીતા' એ ગાન હિંદના વૈદ્ય અને કડીઆ બનેલા એક

અત્યુક્તિની નીચામાં કેટલાક વ્યંગ્ય લાવવાના આશયથી લખાઈ હતી. લીટીઓ તે અત્યુક્તિને Shock લાગ્યો એમ હેમણે [illegible] કર્યું અને 'પ્રગતિનાં પાદચિન્હો'ની ભાષા ગ્રામ્ય ગણાયું કેટલાક સાહિત્યકારોને લાગ્યું હતું. કોઈની લાગણી કે બુદ્ધિપૂર્વક [illegible] આપવા બેસવાથી કાંઈ હિત સરતું નથી. તેથી અત્યારે એ સૂચન કરીને જ સંતોષ પકડીશ. કારણ ખોરા-કનો સ્વાદ ખોખાં તેમાંથી ન લઈ શકાય અને પીડા જ થાય. 'ઓડકાર' શબ્દને બદલે 'ઉદ્ગાર' શબ્દ ન વાપરવા માટે નિર્ણય આપનારને દોષિત બનાય તે પહેલાં એ બે શબ્દો જે ભાવ દર્શાવે તે ભાવને સ્પર્શવા જોઈએ છે. ઓડકાર એ કાંઈ ભાવ ઉદ્ગાર નથી, પણ તૃપ્તિનો ઉદ્ગાર છે, ઉદ્ગાર જેના કારણમાં તૃપ્તિ અથવા ભરપૂરતા છે હેને જ ઓડકાર નામ અપાય છે. વિરહનો ભાવ જે શબ્દો બોલાવે તે ઉદ્ગાર ખરા, પણ ઓડકાર નહિ. બુદ્ધિનો નાચ જે શબ્દ પ્રકટાવે તે ઉદ્ગાર ખરા, પણ ઓડકાર નહિ. ક્ષુધા અને નિર્બલતા પણ ઉદ્ગાર કરાવે પણ તેમનાથી 'ઓડકાર' ન નીકળે. ઓડકાર તો તૃપ્તિમાંથી નીકળી શકે કે જે સ્થિતિમાં કશી ક્ષુધા ન હોય. ઓડકાર ભલે સંસ્કૃત 'ઉદ્ગાર'માંથી જન્મ્યો પણ જન્મદાતા [illegible] કેટલાક શબ્દો અવનત પણ થયા છે, [illegible] અવનત થયેલો શબ્દ 'મસ્તી' છે. ખાનદાન [illegible] ક્રિયાશીલ બનવું એને 'મસ્તી' [illegible] લિપિ, અને પ્રપંચમાં ખેલવાને પણ 'મસ્તી' [illegible] અને એવા ગંદા ખેલ ખેલનારને [illegible] ઉન્નત ભૂમિકાના અનુભવોને માટે [illegible] ગટરમાં આળોટવાની ક્રિયાઓ

સાથે જોડવામાં આવે છે. આ વ્યભિચાર સાહિત્યપ્રચારને આભારી છે. નિત્શેનો Superman શબ્દ પણ આમ જ વાયંડો બનવા પામ્યો છે. 'Beyond Good and Evil'નો સિધ્ધાંત શિખવનાર નિત્શે પોતે આખી ઉમ્મર બ્રહ્મચારી રહ્યો હતો અને 'I love thee Eternity' એ ગીત ગાઈ અનંતકાળથી યોગ સેવતો, એ વાત એકલી નીતિથી સ્વતંત્ર થવામા Supermanhood માનવા લાગેલા હિંદીઓને કોણ સ્હમજાવી શકે? Eternity નુ 'નગ્નસત્ય' શિખવા ઇચ્છનારે એક શબ્દની કિંમત ભરવી પડે છે, અને એક એક શબ્દ જાહેર કરવા માટે દંડ ભરવો પડે છે, એટલા માટે તે 'નગ્ન સત્ય'ને મળેલા ઇનામ અને ઈજ્જત પૈકી ઇનામ સાહિત્ય સુંદરીને અને ઇજ્જત Supermanને ભળાવી હુ કોરો કાગળ બની રહ્યો હતો, રખે કોઈ ધારે કે એ 'ઉદારતા' અને 'નમ્રતા' નામક નીતિનુ કાર્ય હતું ! એ તો મ્હારી 'જરૂરીઆત' હતી.

હુ ધારૂં છુ, ભાઈ પરશુભાઈ કે આટલા શબ્દો મ્હારા જીવનવૃત્ત તરીકે બસ થશે પોતા માટે 'અમે' શબ્દ વાપરવાનો પરવાનો લઈ બેઠેલા રાજા, પત્રકાર અને સાધુઃ ત્રણે વર્ગના બળનો નહિ તો બળાત્કાર કરવાની શક્તિનો તો મ્હને પરિચય હોવાથી ત્હમારા આમ ત્રણનુ માન રાખ્યુ છે. આશા રાખું છુ કે વધુ દબાણની ધમકી હવે શાન્ત પડશે

તા. ૨૪–૪–૨૭ }
ઘાટકોપર }

ભવદિય,
વાડીલાલના જય સચ્ચિદાનંદ

प्रगतिना पादचिन्हो

अथवा

अनुभवना ओडकार.

૧ [illegible] ગતિ નજરે પડે છે ત્યાં ત્યાં વાસ્તવિક ગતિ નથી, પણ પ્રેરિત ગતિ છે. ખેંચનાર કે ધકેલનાર [illegible] ' [illegible] ' છે

* * *

૨ [illegible] કે [illegible] શક્તિની ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા નહિ [illegible] ગતિ થાય છે તે ' પ્રગતિ ' નો પ્રારંભ [illegible] ક્રિયા એ પ્રગતિ છે સ્વતંત્ર વહન એ [illegible] વહન [illegible] સ્થિરતામાં લઈ જાય [illegible] પ્રગતિની [illegible]

*

સાથે જોડવામા આવે છે આ વ્યભિચાર સાહિત્યપ્રચારને આભારી છે. નિત્શેનો Superman શબ્દ પણ આમ જ વાયડો બનવા પામ્યો છે. 'Beyond Good and Evil'નો સિધ્ધાત શિખવનાર નિત્શે પોતે આખી ઉમ્મર બ્રહ્મચારી રહ્યો હતો અને 'I love thee Eternity' એ ગીત ગાઈ અનતકાળથી યોગ સેવતો, એ વાત એકલી નીતિથી સ્વતંત્ર થવામા Supermanhood માનવા લાગેલા હિંદીઓને કોણ સ્હમજાવી શકે? Eternity નુ 'નગ્નસત્ય' શિખવા ઇચ્છનારે એક શબ્દની કિંમત ભરવી પડે છે, અને એક એક શબ્દ જાહેર કરવા માટે દડ ભરવો પડે છે, એટલા માટે તે 'નગ્ન સત્ય'ને મળેલા ઇનામ અને ઈજ્જત પૈકી ઇનામ સાહિત્ય સુંદરીને અને ઇજ્જત Supermanને ભળાવી હુ કોરો કાગળ બની રહ્યો હતો, રખે કોઈ ધારે કે એ 'ઉદારતા' અને 'નમ્રતા' નામક નીતિનુ કાર્ય હતું ! એ તો મ્હારી 'જરૂરીઆત' હતી.

હુ ધારૂં છુ, ભાંઈ પરધુભાઈ કે આટલા શબ્દો મ્હારા જીવનવૃત્ત તરીકે બસ થશે પોતા માટે 'અમે' શબ્દ વાપરવાનો પરવાનો લઈ બેઠેલા રાજા, પત્રકાર અને સાધુઃ ત્રણે વર્ગના બળનો નહિ તો બળાત્કાર કરવાની શક્તિનો તો મ્હને પરિચય હોવાથી ત્હમારા આમ ત્રણનુ માન રાખ્યુ છે. આશા રાખું છુ કે વધુ દબાણની ધમકી હવે શાન્ત પડશે

તા. ૨૪-૪-૨૭ ઘાટકોપર } ભવદિય, **વાડીલાલના જય સચ્ચિદાનંદ**

प्रगतिना पादचिन्हो

अथवा

अनुभवना ओडकार.

૧ જ્યહા જ્યહા ગતિ નજરે પડે છે ત્યહા ત્યહા વાસ્તવિક ગતિ નથી, પણ પ્રેરિત ગતિ છેઃ ખેચનાર કે ધક્કેલનાર શક્તિનુ ‘ કાર્ય ’ છે

***

૨ ખેંચનાર કે ધક્કેલનાર શક્તિની ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા તરીકે જે ગતિ થાય છે તે ‘ પ્રગતિ ’ નો આરભ. અંદરની શક્તિની ક્રિયા એ પ્રગતિ છે સ્વતત્ર વહન એ પ્રગતિ છે અને સ્વતંત્ર વહન, સ્વતંત્ર સ્થિરતામા લઇ જાય ત્હારે પ્રગતિની પરાકાષ્ટા સ્હમજવી.

***

૩ અક્રિયતા છે પ્રકૃતિ જહેની એવી ગાડીને બેલ કે અશ્વ કે મનુષ્યથી ખેચવામા આવતાં ગતિ નજરે પડે છે, પણ તે વાસ્તવિક ગતિ નથી, તેમજ સમાજને નેતા કે સત્તા

ઉશ્કેરણીથી કે કાનૂનદ્વારા પ્રેરેલા ભયથી કે લાલચથી ગતિમાન કરે તે કાંઇ વાસ્તવિક ગતિ નથી, અને તેથી જ સમાજની તે સમયની દેખાતી ગતિનુ પ્રગતિમા રૂપાતર થવાની આશા રાખી શકાય નહિ

***

૪ પ્રેરિત ગતિ, ગતિ કરનારની નહિ, પણ ગતિ પ્રેરનારના લાભ માટે જ હોય.

***

૫ જનતા એ કોઇ પ્રગતિમાનવ્યક્તિનુ વાહન, શસ્ત્ર, ઢાલ, દારૂગોળો, વખાર કે તીજોરી, કાચી માટી છે. જનતાનો પ્રકૃતિનો રહેલો દારૂ – તમોગુણ–પ્રસગોપાત ફાટી નીકળતો દેખાય છે, અને એ ક્રિયાને ‘પ્રજાકીય ગતિ’ – Revolution, ઉથલપાથલ કે બળવો કહેવામા આવે છે, પણ વાસ્તવિક જોનારને ‘પ્રજાકીય ગતિ’ એવી કોઈ ચીજ જ દેખાતી નથી ! યુદ્ધ કે સુલેહ કોઇ ‘પ્રજા’ કરતી નથી ! એ બેઉ એકાદિ પ્રગતિમાન વ્યક્તિનુ– વ્યક્તિવિશેષનુ ‘કાર્ય’ હોય છે, ‘પ્રગતિ’નું કાર્ય હોય છે.

***

૬ વફાદારી, સેવા, ભકિત, ભોગ એ સર્વ પ્રેરિત ગતિનાં કાર્યો પર ઉસ્તાદોએ લગાવેલા સુદર લેબલો છે. ગતિ કરતી દેખાતી ગાડીને સુદર રગ થાય છે, બળદને મજાનો ટોકરો બધાય છે, રાજાના હાથીના દાતને સોને મઢવામા આવે છે, રાજકર્મચારીઓ માટે ઉંચા આસન, સત્તા અને ખિતાબો,

તો પ્રજાસેવકો માટે સામૈયા, જયધ્વનિ, માનપત્રો અને વિવિધ નામાભિધાનો તથા ધર્મસેવકો માટે ધર્મધુરધર (ધુરાનો ધરનાર એટલે જ બેલ) આદિ ઉપનામો અને લોકપૂજા ઉપરાંત સ્વર્ગના વચનો આ સર્વ પ્રલોભનો યોજાય છે, પરંતુ એ સર્વે સુદરતાઓ માત્ર ભોજ્ય પદાર્થના પુરાવા છે ભોકતા એ સુદર ચીજની અદરનો નથી, બહારનો છે. જેમ કે સ્રીની સુદરતા અને ભોજનનુ મિષ્ટપણુ એ સ્રી કે ભોજનના નહિ પણ ભોકતાના લાભાર્થે છે ભોકતા અને ભોજ્ય, પુરૂષ અને પ્રકૃતિ, ચેતન અને જડ બેનો યોગ એ જ જગત્–પ્રવાહ–વહન છે, એક એમા ગતિ પ્રેરે છે અને એક ગતિમાન થાય છે ગતિ પ્રેરનારની ગતિ પ્રગતિ છે

***

૭ પ્રગતિમાન પુરૂષ કે વ્યકિતવિશેષ, ગતિ કરતાં કરતા એટલુ તો સ્હમજી ચૂકયો હોય છે કે એના દારૂગોળાને એની પ્રકૃતિ મુજબ જ જાળવી રાખવો ! અર્થાત્ એના અભિમાનને છેડવો નહિ ! કારણ કે દરેક સીધી પોતાને સુદર લેખાતો જોવા ઇચ્છે છે, દરેક મનુષ્ય પોતાને વિચાર કરી શકનાર અને સ્વતત્ર કાર્ય કરી શકનાર તરીકે લેખાવા ઝખતો હોય છે ! મનુષ્ય પ્રાણીનો મ્હોટામાં મ્હોટો રોગ મિથ્યાભિમાન છે, અને રોગીને વૈદ્ય પોતાની જ પસદગીનો જોઇતો હોય છે, તેથી ફી રળવાની દરકારવાળા વૈદ્યે રોગીની દષ્ટિમા સુદર દેખાવુ જ જોઇએ અને તેમ થવા માટે રોગીની માન્યતાઓને છેડતી કરવાથી બચવુ જોઇએ, એટલુ જ નહિ પણ એનુ બહુ માન કરવુ જોઇએ બીજા શબ્દમા, ઉપચાર કરવા

રૂપ ક્રિયાની શક્યતા ત્યારે જ સંભવે કે જ્યારે ઉપકારક ઉપચાર્યના ભોગીપણામાંથી ઉદ્ભવતા મિથ્યાભિમાન અર્થાત્ 'અસત્ સ્વતંત્રતા'ને અનુકૂળ બને વસ્તુસ્થિતિ જ આમ હોવા છતાં આ જગતમાં કોઈ જમાનો એવો આવ્યો નથી કે જ્યારે જનતાને દોરનાર એકાંતસત્યને જ અનુસરવાનો દાવો કર્યા વગર ગયો હોય!

*

૮ દરેક કૂતરો પોતાના ગમે તેવા માલિકના—પછી તે માલિક એક નોકરનો નોકર કાં ન હોય — પગ ચાટે છે, અને એના મોઢા તરફ જોઈને — ખુશાલીથી પૂંછડી હલાવે છે—પછી તે ગમે તેવો વિકૃત, કદરૂપો કે બદશિકલ કાં ન હોય! દરેક અશ્વ પોતાની પીઠ પર બેસનારને જોઈ હણહણે છે! દરેક પાર્ટી પોતાના નેતાને ભગવાન જ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ માની જયનાદ પોકારે છે! આમ કાં થતું જોઈએ એના પ્રશ્ન કોઈ અનુભવી કરી શકે જ નહિ! એ પ્રશ્નને એમનો જવાબ દેવાએ છે 'પ્રકૃતિને પણ જોઈએ છે!' સ્ત્રી ગમે તેટલી સ્વતંત્રતાની હિમાયત કરે પણ પુરુષ વગર સ્ત્રીને ન ચાલે 'ફિરમાન' કોણ આપે? એ બધા જોઈએ છે 'Wanted'ના ગતાન છે! 'પ્રજા' માનનાર જનતાને કોઈ પ્રગતિમાન વ્યક્તિએ 'પ્રજા' એવું સુંદર નામ આપી રાખ્યું છે, અને તે તેને 'ગમે છે'—તેના જડ સ્વાભિમાનને સંતોષ્યા કરે છે અને સ્ત્રીને ઘણા વખ- તથી પુરુષના આનંદ માટે તથા સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના નાશ માટે છે' પ્રગતિમાન વ્યક્તિઓની 'જડસ્થાન' પ્રજામાં

ગતિમોહના ગલગલીઆ પ્રેરે છે એ વ્યવસ્થા એ જ સમષ્ટિ અથવા વિશ્વ યોજના !

***

૯ જગતનુ કારણ શોધનાર બુદ્ધિને એકદા વિશ્વકર્મા જડી આવ્યો. વિશ્વકર્મા એટલે કુભાર, અને કુભાર એટલે માટી અને માટીમાથી જ ઉચે તરી આવેલા વૃક્ષમાથી બનાવેલો ચાક એ એનો ઉપયોગ કરનાર, ભોક્તા, સ્વામી તે કુંભારનુ કાર્ય શુ ? માટીને પોતાના પગ તળે ખૂદવી અને ચાક પર ચ્હડાવી ચક્કર ચક્કર ફેરવી ત્હેને ‘ ઉપયોગી ’ ‘ આકાર ’ આપવો આજ સુધી ઉપયોગમા નહિ આવતા પદાર્થને હવે ઉપયોગમા આવવા જેવો બનાવ્યો એનુ નામ માટીનું ‘કલ્યાણ’ અને કુભારનો ‘આનદ’ ! કુભાર મૂગો મૂગો આનંદે છે, પણ એની કૃતિ અથવા વાસણ તો ઠણઠણાટ કરે છે ! એ વાસણનુ મિથ્યાભિમાન જોવુ હોય તો જરા આગળી મારી જુઓ· તે રણકી ઉઠશે અને કહેશે કે હું કાઇ ‘ચીજ’ છુ ! તમામ જનતા એમ જ પોતાને કોઇ ‘ચીજ’ માને છે રખે કોઇ એના ‘ ચીજ ’ પણાને (વસ્તુપણાને) આઘાત કરતા–શરીરને ભલે ઉપયોગમાં લેજો !

***

૧૦ ઘણીએ સ્ત્રીઓ જુલમાટ અને ત્રાસ સ્હામે પોતાની લજ્જાનુ અથવા સ્વત્વનુ રક્ષણું કરી શકી છે, પણ એમને ઉચકી આકાશમાં ચ્હડાવનારની દષ્ટિએ એમની નગ્નતા દેખાઇ ગઈ છે ! એ પતન નીતિના અભાવને આભારી નથી, પણ મિથ્યાભિમાનને આભારી છે અને આ કાઇ માત્ર સ્ત્રી

વર્ગમાં જ બને છે એમ નથી સ્ત્રીસ્વભાવ એટલે ' જોઇએ છે ' એવી પ્રકૃતિ, અથવા ધક્કા વગર ગતિ નહિ કરી શકનાર. તમામ પુરૂષ કહેવાતાઓમા પણ એમ જ બને છે અને બને. જનતાને છાપરે ચ્હડાવો એટલે ત્હમારૂ ' ભોજ્ય ' બનવા-તળે પડવા-ઉપયોગમા આવવા તૈયાર જ છે! એના પર જરા ટીકા કરો અને જોઇ લ્યો કે એમાં કેવો જ્વાળામુખી છૂપાયલો પડયો હતો! . અને જ્વાળામુખીનું ફાટવુ એને 'લોકો' તાકાદ, ગતિમાનતા, ક્રિયાશીલતા, જાગૃતિ, પ્રગતિ, મરદાનગી, પુરૂષાર્થ એવા સુદર નામો આપે છે।

***

૧૧ પ્રગતિનો ઇજારો આજે પશ્ચિમમાં-સૂર્યાસ્તની દિશામાં-ગયો છે તેથી ગતિ માત્રે વામમાર્ગ પકડ્યો છે રાજકીય કે ધાર્મિક હરકોઇ પ્રવાહ પૂર્વથી પશ્ચિમને બદલે પશ્ચિમમાથી પૂર્વ તરફ ગતિ કરતો નજરે પડે છે શિક્ષણ પદ્ધતિ સુદ્ધા-મનુષ્ય છોડનો ઘાટ ઘડવાની પદ્ધતિ પણ તેથી જ વામમાર્ગને અનુસરતી બની છે ' અદરથી બહાર ' ને બદલે ' બહારથી બહાર' અને બહુ તો 'બહારથી અંદર' એ વામપદ્ધતિનું સામ્રાજ્ય એ જ કલિયુગ। એનુ જ નામ ' અવ-સર્પિણીકાળ.' પ્રવાહ જ્યહારે નીચે ઉતરવા પર હોય ત્યહારે પણ પુરૂષાર્થી વ્યક્તિ એન પાર કરી શકે, પણ પ્રવાહને ઉલટાવી શકે નહિ-અર્થાત્ જનતાનો માર્ગ પલટાવી શકે નહિ। બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, યુક્તિ વ્યક્તિ ને સભવે, સઘ કે સમાજ કે જનતાને નહિ।

***

૧૨ 'પ્રગતિ' ના કાળમા સર્વોપરિપણુ સૂર્યને હોય કે જ્હેની સમીપ તો જઇ શકાય જ નહિ, પણ તે જ્યહાં છે ત્યહાથી જરા 'નજદીક' આવે તો પણ જનતા દાઝી જાય તેથી જ તે પ્રાણદાયક શક્તિ પોતાનુ એકાત જાળવે અને જનતાની સમીપમા અને એના નેતા તરીકે લોકોમાથી જ ઉપજાવી ક્હાડેલા બુદ્ધિમાનો અને શૂરાઓને સ્થાપે 'વિકૃતિ' ના કાળમા—પ્રેરિત ગતિના કાળમા—સૂર્ય અદૃશ્ય થયો હોય, ત્હેના અસ્તથી પ્રાણદાયક શક્તિનો અભાવ હોઇ જડતા વ્યાપક બની હોય, અને જડતાની વ્યાપકતા બુદ્ધિ અને શૌર્યને પિછાની શકે નહિ. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રથમ જડ એવું ધન અને પછી મજૂરી–એમની સાર્વભૌમ સત્તા જામવા પામે એ જ કારણ છે કે આજે મૂડીવાદની સત્તા છે, અને મજૂરવાદના પગલા વાગી રહ્યાં છે સૂર્યની પૂજામાથી મૂડીની પૂજામા આવ્યા એ આ જમાનાની ' ગતિ ' !—અને મૂડીની પૂજામાથી મજૂરીની પૂજામા જવા જનતા કૂદી રહી છે, એ એની 'પ્રગતિ' !...કહો, શું દુનિયામા ' પ્રગતિ ' નો કાળ પડયો છે ?

* * *

૧૩ જ્યહા જ્યહા 'પ્રતિનિધિ' પૂજાય છે ત્યહા ત્યહા વિકૃતિ અને પ્રેરિત ગતિ જ છે–પ્રગતિ સંભવે જ નહિ. સૂર્યથી મળતા પ્રકાશને બદલે એના પ્રતિનિધિ રૂપ બત્તી—ભલેને તે વીજળીક બત્તી હોય તો પણ–પ્રકાશે ત્યહારે પ્રાણોને પ્રોત્સાહન થોડુ જ હોય છે !.. છતા આજની પ્રગતિ ' પ્રતિનિધિઓ દ્વારા શાસન ' ઇચ્છે છે ! ..આજે સૂર્યની ઇર્ષા અને વિશ્વકર્માની માટીનુ બહુમાન એ ' ધર્મ્ય ' મનાયુ છે એ જ આજની ' પ્રગતિ ' ! !

* * *

૧૪ અંદરથી ઘડાયલો બહાર ઘડાવા માંડે એનું નામ પ્રગતિ બહારથી ટપલા ખાતો મનુષ્ય ક્રિયા છોડી અંદર કલ્પનાઓ કરે કે દાવપેચથી જનતાના એક હિસ્સાનો પૂજ્ય બને એનું નામ પ્રેરિત ગતિ, ગતિમાન જડતા, મોહ, દૌર્બલ્ય આ દુનિયામા જો કાંઈ છોડવા જેવુ હોય તો તે દૌર્બલ્ય છે, અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય તો તે શક્તિ છે, કે જે સૂર્યમાથી જ ખેચી શકાય છે પ્રતિનિધિ રૂપ બત્તીઓમાથી કદાપિ નહિ ! અને તે પણ ખેચવાના પુરૂષાર્થ સિવાય નહિ ! (પુરૂષાર્થ એ અંદરની સક્રિયતા માટે યોજાયલો ખાસ શબ્દ છે જો કે આજે દરેક 'ધાધલ' ને પણ પુરૂષાર્થ કહી એ શબ્દને પણ વિકૃત કરવામા આવે છે વિકૃતિનો જમાનો કોઇ ચીજની પવિત્રતા રહેવા દેતો નથી !)

* * *

૧૫ હું જ્યારે 'ધાધલ' શબ્દ વાપરૂ છુ ત્યારે તો કેટલાકો મ્હારો આશય સ્પર્શી લે છે, પણ જ્યારે 'રાણીના સાળાઓનુ દાણ' કહુ છુ ત્યારે વિદ્વાનો પણ મુંઝાઈ પડે છે અગર મ્હારા આશયને કોઇ કોઇ કલ્પિત અર્થો આરોપવા લાગી જાય છે

* *

૧૬ લોકો નેતાપણુ ઝંખે છે અને લોકોત્તર પુરૂષ નેતાપણાના 'સ્વીકાર' મા પોતાની ગુલામી જુએ છે: એટલો જ માત્ર બાળક અને જવાંમર્દ વચ્ચે તફાવત હોય છે!

* * *

૧૭ " સેતાન પણ જ્હા પગ મૂકતાં અચકાય છે ત્યહાં મૂર્ખાઓ યાહોમ કૂદી પડે છે" કેટલી મર્દાનગી ! કેવી ક્રિયાશીલતા ! કેવી પ્રગતિ ! . તર્કવાદીઓ આ કહેવતને નીતિનુ રૂપ ખોટી રીતે આપે છે અને એનુ સ્વાભાવિકપણુ ભ્રષ્ટ કરે છે સેતાન કાંઈ 'નીતિ'માન નથી કે જેથી નીતિના ડરને લીધે અમૂક ગતિ કરતા અચકાતો હોય અને 'લોકો' કાંઇ 'નીતિ'ની આજ્ઞાને ધારણ કરીને ગતિ કરતા નથી ! ભલુ નહિ તો બુરૂ પણુ જે પોતાની અંદરની શક્તિથી કરે છે એવો સેતાન કોઇએ પ્રેરેલી દિશામાં ગતિમાન થતા અચકાય છે, અને મૂર્ખાઓ કે જેઓમા અંદરની શક્તિ જ નથી તેઓ હરકોઇ રાણીના સાળાએ ભરાવેલા 'ભૂત'થી પ્રેરિત થઇ પ્રવાહમા ઝીપલાવે છે અને એ ઝીપલાવાને–બહારથી એમની અંદર ઘુસેલા 'ભૂત'ના ધક્કાથી થતી ગતિશીલતાને–તેઓ પોતાની મર્દાનગી, 'નીતિ' કે 'આત્મભોગ' એવુ સુંદર નામ આપી મ્હો મીઠુ કરે છે ... જીવન એમ જ શકય બને છે !

***

૧૮ દુનિયાની તમામ સભાઓ, કૉન્ફરન્સો, કૉન્ગ્રેસો જોઈ ચૂકવાનો દાવો મ્હારાથી દૂર હો, પણ જેટલુ જોવાંમા આવ્યુ છે તેટલા પરથી તો એક જ અનુભવ થવા પામ્યો છે અને તે એ કે લોકો પોતાના પ્રમુખને માન જેવી તુચ્છ ચીજ આપીને બદલામાં એક કિંમતી રેખા લૂટી લે છે, કે જે રેખા ત્હેના છેલ્લા અક્ષર પર સુંદર ફુમતા રૂપે હોય છે ! માનસશાસ્ત્રીઓ એમ પણ માનવા લલચાય છે કે એ બોજો જવાથી જ ક્ષણભરની ગંભીરતા કેટલાએ મૂર્ખાઓ ધારણ કરી શકે

છે ! માણસ મૂર્ખાઇમાં પણ પોતાને વફાદાર રહી શકે છે, પણ પ્રેરિત ગભીરતા વખતે તો હરગીઝ નહિ ! આહ નીતિની દુનિયાવી વ્યાખ્યાઓની વિકૃતિ !

***

૧૯ અનતકાલમા પોતાના ભાનને સ્વતત્રપણે પસારી શકનાર અને કાળનાય ઉપર ગતિ કરનારને પાચ-પચીસ વર્ષના ઉમરના તફાવત ઉપર બાલકપણુ અને બુઢ્ઢાપણુ, કલ્પવુ કેમ પાલવે ? એને હિસાબે તો જ્યહાં અશકિત છે, ત્યહાં બાલકપણુ છે, જ્યહા અશકિતને છુપાવી શકિતનો દેખાવ કરવાપણુ છે, ત્યહા સ્ત્રીપણુ છે, શકિતનો થનથનાટ છે, ત્યહા જવાંમર્દપણુ છે, અને શકિતનુ હજમ થવાપણુ છે, ત્યહાં વૃદ્ધાવસ્થા છે. પહેલી બે સ્થિતિમા ઇર્ષાનુ પ્રાધાન્ય હોય છે, ત્રીજીમા ઇર્ષાનો અભાવ હોય છે, ચોથીમા ઇર્ષાનુ સ્થાન વિલાસે કે ઉદાસીનતાએ લીધુ હોય છે. બાળક અને સ્ત્રીને 'જોઇતુ' સ્વરાજ્ય કે સ્વતત્રતા એ તાવમા પ્રગટતી તૃષા હોય છે, જવામર્દની સ્વતંત્રતા માટેની લડત એ એના અંદરના બળને હજમ કરવાનો પ્રયત્ન હોય છે, અને વૃદ્ધની સ્વતંત્રતા માટેની ઉદાસીનતા એ એની તૃપ્તિનુ ચિન્હ હોય છે, અને તે છતા કવચિત્ તે લડતો દેખાય છે તો તે ત્હેનો વિલાસ માત્ર હોય છે.

***

૨૦ ઉદાસીનતા એ પતિત થયેલો શબ્દ છે મૂળે એ સૂર્યવશી હતો, આજે પતિતોના મ્હોમાં સ્થાન પામી પતિત થયો છે તમામ ચીજો અને તમામ ઇચ્છાઓને–તમામ

'Wanting' ને-પસાર કરી જઇ 'ઉચ્ચે-આસમાનમા પ્રજા અને પ્રજાના અસ્તિત્વ પર આધાર રાખનાર પ્રજાપતિ એ બન્નેથી સ્વતત્ર (નિરપેક્ષ) ગાદી પર સ્થિર બેસનારની જે દશા તે ઉદાસીનતા છે અને એ પ્રગતિનુ અને પ્રબળનુ લક્ષણ છે આજે કાયરતાજન્ય અક્રિયતાને અને ચીજ માત્ર પરના દ્વેપને ઉદાસીનતા નામ અપાવા લાગ્યુ છે। મ્હોટી ભાવનાઓ ન્હાના મગજ કે ન્હાની છાતીમા આમ જ વિકૃતિ પામે છે. અને તેથી જ ન્હાના મગજ અને ન્હાની છાતીવાળા માટે કાનૂનો, શાસ્ત્રો અને શબ્દો સુદ્ધા જૂદા જ રચવાની કાળજી પૂર્વના પ્રગતિવાન જમાનાના સ્વાભાવિક નેતાઓએ રાખવી પડી હતી। તેઓ કાઇ ભેદભાવના પૂતળા નહોતા।

***

૨૧ અધકારની અપેક્ષાએ પ્રકાશ છે, તેવા જ અર્થમા જે જ્ઞાન અજ્ઞાનની અપેક્ષા પર હયાતી ભોગવે છે તે કાંઇ પ્રગતિ આપતુ નથી પ્રગતિ તો જ્ઞાન-અજ્ઞાન બન્ને પાખોની ક્રિયા દ્વારા અને બન્ને પાખોનું સમતોલપણુ જાળવનાર નિરપેક્ષ જ્ઞાન વડે જ થાય છે

***

૨૨ ગતિ સ્ફુરવા પહેલા સ્થૈર્ય આવુ જોઇએ જે બાળક પગને સ્થિર રાખી શકતો નથી ત્હેને માટે પ્રગતિ સહિસલામત નથી. સહિષ્ણુતા એ જ સ્થિરતા છે એ તાલીમ સફલ થયા બાદ ગતિ શકય થાય છે, અને ગતિની લીટીનું છેલ્લુ બિંદુ પ્રગતિ હોય છે. જેણે હજી સ્થૈર્ય નથી રચ્યુ તે 'શૂદ્ર' છે, જેણે તે રચ્યું છે તે 'વૈશ્ય' છે, જે ગતિ કરી શકે છે

તે 'ક્ષત્રિય' છે, જે પ્રગતિ કરી શકે છે તે 'બ્રાહ્મણ' છે, અને જે અગતિ, ગતિ, પ્રગતિ એ ત્રણેયને હજમ કરી બેઠો હોય છે તથા જ્હેની સ્વતંત્રતા ત્રણે દશામા વિલસવાની તેમજ ત્રણેથી ઉદાસીન રહેવાની તાકાદ ધરાવે છે તે 'અજાત' છે

***

૨૩ 'અજાત' ક્વચિત્ શીલા જેવો અક્રિય હોય અને ક્વચિત્ સર્વોત્તમ નટી કરતાય વધુ સ્ફૂર્તિથી નાચનારો હોય–પગને બદલે શિરથી નાચનારો હોય ! અને એક ક્ષણમાં ત્રણે 'ભુવન' મા એની કુદડી ફરાઇ જાય, છતાંય સંભવ છે કે, તે પોતાને અક્રિય જોતો હોય અને સારી પ્રકૃતિને નાચતી જોતો હોય.

***

૨૪ પ્રેરાયલી અક્રિયતા કે વિરાગ એ મનુષ્યની વિકૃતિ છે. બળમાથી પ્રગટેલી શાન્તિ એ સ્વાભાવિક વિરાગ છે, કે જ્હેને ચીજમાત્રને વળગી રહેવાનુ પાલવતુ જ નથી

***

૨૫ એમ તો 'ઇલાજ' તરીકે અક્રિયતા પણ 'ઉપયોગી' છે, પણ દરેક ઇલાજ બીમારીની હયાતી સુધી જ ચાલુ રાખવો પાલવે તેમ ઇલાજ તરીકે 'અપાતી' અક્રિયતા પણ ખોટી દોડધામ કે ધાધલને રોગ મટાડવા પૂરતી જ 'આપી' શકાય, જાથુના વ્રત તરીકે જનતાને વિરાગ બોધનાર મનુષ્યત્વનો મ્હોટામાં મ્હોટો શત્રુ છે. પરતંત્ર હિંદના તમામ ધર્મપથો આ દષ્ટિએ શત્રુનુ કામ બજાવતા દેખાય છે–

જો કે તમામ ધર્મનુ મૂળ સૂત્ર તો એમ જ પોકારે છે કે ‘ધર્મ તે છે કે જે ગતિને સહાય કરે ’ ગતિ માત્ર સ્વભાવત સ્થૂલને પીડનાર હોય, અને સ્થૂલમા જહેનુ ભાન એકાકાર છે ત્હેને પીડા પાલવતી ન હોઈ ગતિ અનિષ્ટ લાગે અને તેથી તેવો મનુષ્ય ગતિથી વેગળો રહે અને ધાધલને જ ગાત માની જીદગીને સહ્ય બનાવે પછી ત્હેની ‘ જીદગી ’ નવો જ શબ્દકોશ રચે ! આમ જ વૈશ્યોના અને ક્ષત્રિઓના શબ્દકોશો ભિન્ન રચાય અને ‘ અજાત ’ નો શબ્દકોશ વળી સર્વથી ભિન્ન રચાય

***

૨૬ ‘ ભાષા ’ અનેક રૂપે છે અને દુનિયાઓ પણ અનેક છે-જેટલા મનુષ્યો તેટલી દુનિયાઓ છે, રે, એક એક મનુષ્ય અનેક દુનિયાઓ રચે છે અને તેમા વસે છે પણ પ્રગતિવાનને ઓછામા ઓછી દુનિયા હોય છે અને ટુકામા ટુંકી ભાષા હોય છે પ્રગતિને છેડે પ્હોચેલાને તો વળી દુનિયા જ નથી હોતી અને ભાષા પણ નથી હોતી. મૌન જ એની ભાષા હોય છે, અને તે ‘ મુનિ ’ ઓ જ સ્હમજી શકે છે ‘ પડિતો ’ એ ભાષાના ‘ અર્થ ’ કર્યા કરે છે–જીદગી સુધી અને યુગો સુધી– અને તે પણ ખોટા જ અર્થ ।

***

૨૭ સિંહ રળવા જતો નથી, સગ્રહ કરતો નથી, શિકારે જતો નથી, આવેલો શિકાર છોડતો નથી–છતાય શિકારનો ત્યાગી નથી ! અદરની ભૂખ સિવાય તરાપ મારતો નથી અને એક દાવ ખાલી જવા પામે–જો કે તેમ ભાગ્યે જ

બને-તો ત્હેના શિકારને અભયદાન હોય છે, જો કે તેથી સિંહ પોતાને ' ઉદાર ' કે ' દયાળુ ' કે ' મસ્ત ' કહેવડાવતો નથી ! .... .પોતાની ખાસ રીતે પકડેલો શિકારનું કલેજું જ માત્ર પોતે ભોગવી તુચ્છાગોપાગ બીજબાની માટે ટોળે વળેલાં ગીધોની તરફ ખેતમાંથી ફેંકે છે,-જો કે તેથી તે પોતાને ત્યાગી, વિરક્ત, સખાવતે બહાદુર કે દાતા કહેવડાવતો કે માનતોય નથી! ગીધો એ ટુકડાને સિંહની મહેરબાની માને છે, અર્થાત્ સિહની સ્વાભાવિક ક્રિયા પર મહેરબાનીનો અધ્યારોપ કરે છે. આમ જ સિહની અને ગીધોની ભાષા સ્વભાવન ભિન્ન હોય છે, આમ જ ગીધોના ટોળા વચ્ચે આવી પડેલો સિંહ 'ગેરસમજ' ઉપજાવનાર ગણાય છે !-અને તેથી જ સિહ ' વસ્તી 'થી દૂર વસવાનુ પસદ કરે છે, અને માત્ર દૂર જ નહિ પણ ' ઉચ્ચાણ'માં ! – અને પુરૂષસિંહની પ્રકૃતિ પણ એમ જ કરે છે. આ કથન વાંચીને કોઇ જીજ્ઞાસુ વસ્તી વચ્ચે સગ્રહસ્થાનના પીજરામાં રાખેલા સિહને જોવા જાય અને ત્યેહા ઉપર કહેલાં સઘળા લક્ષણો જોવામાં નિરાશ થાય તો તેથી કાઇ આ ચિત્રનુ યથાર્થપણુ ગેરસાબિત થતું નથી, પણ મનુષ્યની વિકૃત્તિ કે જેણે સિહને વિકૃત બનેલો જોવામાં આનદ માન્યો તે જ સાબિત થાય છે. અને વધુ એ સાબિત થાય છે કે પરતન્ત્રતા જ વિકૃતિનુ મૂળ કારણ છે

***

૨૮ હેતુપૂર્વક થતાં કામો કરતાંય વગર હેતુએ બનવા પામતી ઘટનાઓમા–' અકસ્માતો 'માં કાંઈ વધુ ઉડો અને વધુ વ્યાપક હેતુ રહેલો હોય છે. એ છૂપા સત્યમાં ડોકીઉ

કરવાના પ્રસંગો પ્રગતિના ઉમેદવારોને અવારનવાર મળ્યાજ કરે છે દૈનિક 'હિંદુસ્તાન'ના જે અંકમા લેનીનનુ ગોસ્પેલ અથવા મજૂરીવાદ ભરચક છાપવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે જ અંકમાં 'વા. મો શાહ'ના અનુભવોના ઉદ્દગારોને 'પ્રગતિ' માંથી ઉતારવાનો મયોગ બન્યો, કે જે લેખનો ૧૩ મો ફકરો મૂડી તેમજ મજૂરી બન્નેને વામમાર્ગની ગતિના વાહન જણાવે છે. મૂડી ધરાવનારના વાજીંત્ર દ્વારા મજૂરીના આલાપ સતત્ નીકળતા રહે એ જેટલુ આશ્ચર્યજનક લાગે તેથીય વિશેષ આશ્ચર્યજનક તો મજૂરીના સામ્રાજ્યના હિમાયતીને એ હિમાયતના ખાસ પ્રસંગે જ મૂડી–મજૂરી બન્નેનો બાધ કરનાર ભાવનાનો ઉતારો કરવાની નિષ્કારણ પ્રેરણા થવા પામે એ છે, અને એનું જ નામ 'અકસ્માત્' જહેને નિતશે Fate કહે છે હિંદી તત્વવેત્તાઓ સમષ્ટિ કહે છે, અને જે Cosmic Economy નું કાર્ય છે 'હિદુસ્તાન'ના ૭ મા પાના પર લેનીન છે અને ૧૩મા પાના પર પ્રગતિ છે – વાહ! અકસ્માતનીય સુદર યોજના! ૭ ૭ વિગ્રહો બાદ લેનીનનો મજૂરીવાદ મૂડીવાદની કબર પર તખ્ત કરી શકે, અને તે પછી બીજા વધુ ૭ ૭ વિગ્રહો બાદ 'સૂર્ય' વંશી રાજશાહી સ્થપાવા પામે! 'પ્રગતિ'નુ સામ્રાજ્ય તેરમી શ્રેણી પર જ હોય! મૂડીનો, મજૂરીનો, અને ત્યાર બાદ પ્રપચ બુદ્ધિનો (કે જે મૂડી અને મજૂરી બન્નેને એ હાથમાં પૂતળા માફક નચાવે છે–લડાવે છે અને બન્નેનો રોટલો પોતે નિરાતે જમે છે) પરાજ્ય સર્વ ક્ષેત્રે થવા પામશે ત્યારે જ જગતમા વિચારકો જન્મવા પામશે અને વિચારકોના પ્રતિદિન વિકસતા જીવન શક્ય બનશે અને એમાંથી એકાદો 'સૂર્યવંશી' 'રાજા' ઉગી આવશે કે જે મજૂરી, મૂડી, લડાયકબળ, વિદ્યા

સર્વને યોગ્ય સ્થાને રાખવાની અને સર્વ વડે જ 'સમરસ સમાજ' સ્થાપવાની તથા પ્રતિદિન વિકસાવવાની કળા અને શક્તિ સ્વભાવત ધરાવતો હશે ત્યહાં સુધી તો મજૂરીનો અસંતોષ (કે જે ત્હેની ભવિષ્યની તન્દુરસ્તીની જરૂરીઆત છે), મૂડીનો મોહજન્ય અંધાપો અને પ્રપચ બુદ્ધિનો વામમાર્ગી શોખ· એ ત્રણે ક્ષાત્રતેજનુ રૂપ લઇ ઘૂમશે અને લડશે–બાર બાર વિગ્રહો કરશે–અંદરોઅંદર કત્લ ચલાવશે અને કત્લદ્વારા જ અનુભવ પામશે (અફસોસ, સમષ્ટિની ગતિ અથવા 'અકસ્માત્' દયા અને અહિસાને પિછાનતા નથી!) ત્યહાં સુધી તો, મૂડી અને મજૂરી બન્તેના ગુપ્ત નેતા તરીકે પ્રપચબુદ્ધિ જ ખેલશે અને મૂડી કે મજૂરીને એ ભયનુ ભાન પણ નહિ હોય અને એ ભયનુ ઘર રાજા તેમજ પ્રજા બન્તેના ક્ષેત્રમા હશે એ ભયનુ ભાન થવાનેય હજી કેટલાય પગથીઆ ઉચે ચ્હડવુ પડશે–બાર બાર આસમાન ચ્હડવા પડશે! શત્રુજયનો માર્ગ અને પ્રગતિનો પથ કેટલો વિકટ છે એ કાઇ સાહિત્ય અને સૂત્રોનાં ચુથણાથી સ્હમજાય તેવુ ઓછુ જ છે? લેતીન, લોટવાળા, સકલાટવાળા, જીન્હા, માલવીયા, લાજપતરાય, વિલ્સન, વેલ્સ, ગાંધી એ ચઢણનાં પગથીઆં માત્ર છે એમનાં શરીરો પર પગ મૂકીને એક પછી એક કાઈ કાઈ બર્નાર્ડ શો, નિત્શે, મનુ, વાલ્મીકિ આવશે આહ! સસાર યુદ્ધક્ષેત્ર જ નહિ તો બીજું શું છે? સુલેહ, શાન્તિ, મુક્તિ તો 'આસમાન'માં પણ હૃદયાકાશમા તેરમે શિખરે ચ્હડેલી વ્યક્તિવિશેષની હૃદયગુહાના ખૂણા સિવાય બીજે કયા હોઈ શકે? અને ત્યાંથી તો વિગ્રહ પણ શાન્તિ રૂપે અને શાન્તિ વિગ્રહ રૂપે દેખાતા હશે તો?

* * *

૨૯ પ્રગતિનો ક્રમઃ—સ્થિરતા, અકસ્માત્‌ના આક્રમણ દ્વારા પ્રેરિત ગતિમા આવવું; પ્રેરિત ગતિ વચ્ચે અમુક સ્થાને ગળીઆ બળદની માફક ગતિહીન થઈ બેસી જવું; 'બેસવા' ને સ્થાને વધુ વખત થોભી જઈ તે દરમિયાન સ્વતંત્ર ગતિનું બળ એકઠુ કરવાપણુ અને તે સાથે જ પહેલાંની ગતિની દિશા તેમજ તેથી ઉલટી દિશાએ બન્નેને છોડી અર્થાત્‌ જ્યહા સ્થિર બેઠો છે ત્યહાથી પૂર્વ કે પશ્ચિમનો માર્ગ ન લેતાં કાટખૂણાનો અથવા,'ઉપરનો' માર્ગ નિશ્ચિત કરવાપણું; 'ઉપર'ના માર્ગે સીધી લીટીમા તે ચઢણુ ચાલુ રાખવાપણુ; ચઢણુની ગતિને સ્વેચ્છાથી ધીમી કરવાપણું; મધ્યસ્થ પહાડના છેલ્લા શિખર પર આસન જમાવવાપણુ

***

૩૦ પ્હેલી સ્થિતિ સ્થિરતાની, જડતાની, વ્યક્તિત્વ પ્રગટયું નથી તેવી, જ્યહા ભાન હજી સુષુપ્તિ અથવા ગાઢ નિદ્રામા છે તે દશા, જ્હેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ' નિગોદ ' કહે છે. ત્યહાથી પ્રેરિત ગતિ કે જે ઉગ્રતમ આઘાત દ્વારા જ પ્રગટવા પામે, તે વડે ઝાંખા ભાનમાં આવવાપણુ થાય લાબા કાળ સુધી પ્રેરિત ગતિ જ સભવે બીજાઓની પ્રચડ ગતિના ધક્કાથી એ ગતિ થવા પામે ત્યહાં કર્ત્તાપણુ નથી કર્મપણુ છે, બીજાઓને રમવાનો દડો છે, પવનના નાચનુ એ ભાજન છે–તરખલુ છે. પ્રેરિતગતિથી તરખલુ બાજરમા જાય છે, મહેલના શયનગૃહમા જાય છે અને આસમાનમા પણ જાય છે–પણ કશાનો આસ્વાદ ત્હેના નસીબમા નથી.

***

૩૧ વ્યક્તિના, સમાજના અને અકસ્માતના ઠેલાથી ત્રાસ પામેલા વ્યક્તિની સ્થિતિ જ્યહારે પોતાને જ અસહ્ય અને અશક્ય લાગવા માડે ત્યહારે, તે વખતે તે જ્યહા હોય ત્યહા જ થોભી જાય અને હઠનો દમ ખેચી ધક્કો કે આજ્ઞા કે લાત કે ધૂસરીને ઝીલવાની ‘ના’ કહે એ પહેલો સ્વતંત્ર નકાર, એ પહેલવહેલુ દમ ખેચવાપણુ, એ બહારને બદલે અંદર જવાપણુ, એ મૂગો બળવો અથવા નિરંકુશપણું, એ સમગ્ર જગત તરફ પીઠ કરી બધા પ્રહારો ખાવા છતા પોતાના ભોયરામા અક્રિય બેસી રહેવાપણુ, એ કાચબાપણુ, એ ભોંયરામા ભરાવાપણુ, એ ગળીઆ બળદપણુ, એક તરફ ભલુ બુરૂ જેવુ હોય તેવુ જગત અને જગતમાંનુ સર્વ કાંઈ અને બીજી તરફ પોતે એમ બે પક્ષો પૈકીના બીજાને વળગી રહી પહેલાની હયાતી જ સ્વીકારવાનુ ના કહેવાપણુ, એ અમુક પ્રકારની નાસ્તિકતા, એ જગતમાત્રનો દ્રોહ અને ઘાત અને અત્યતાભાવ, એ ‘પવિત્ર’ નકાર, અરાજકતાની એ છૂપી ઘોષણા અને પહેલી મરજ્યાત પસદગી એ જ **પ્રગતિનો પાયો**, એ જ સમ્યક્ત્વનો ઉદય, એ જ જીવનનો પહેલો શ્વાસ. ધાર્મિક પરિભાષામા આને ‘ત્યાગ’ એવુ નામ આપેલુ છે, જે નામને આજે આસ્તિકો તેમજ નાસ્તિકોએ પોતાની વિકૃત અને અશક્ત કલ્પનાનો આરોપ કરી ભ્રષ્ટ રૂપ આપ્યુ છે આ ત્યાગ અંદરના બળવાનું સ્વાભાવિક પરિણામ જ હોય, ઉપદેશાદિ બહારની અસરોનુ પરિણામ નહિ. પ્રેરિત ગતિ અને ત્યાગ એ બે તો એક બીજાના પ્રતિપક્ષીઓ છે, અને ત્યાગનો ઉપદેશ એ પણ પ્રેરિત ગતિ જ છે—બહારથી નખાયલી અસર જ છે—‘દુનિયા’જ છે કે જે દુનિયા સ્હામેના બળવાનું

નામ 'ત્યાગ' છે આંખો અને કાનનું બંધ કરવાપણું એ 'ત્યાગ' છે ધમકી અને લાલચરૂપે બહારથી આવતો શત્રુનો અવાજ, આશ્વાસન કે સહાયના વચનરૂપે બહારથી આવતો મિત્રનો અવાજ, કે આશારૂપે અંદરથી આવતો અવાજઃ એ સર્વને સાંભળવાની ના કહેવાની ભીષ્મહઠ એનું નામ 'ત્યાગ' છે.

* * *

૩૨ આ 'બળવા'ની સ્થિતિ પાસે જરા વધુ વખત થોભી જવું જરૂરનું છે વેદધર્માનુયાયી અને જૈન-ધર્માનુયાયી તેમજ અન્યાન્ય ધર્માનુયાયી ઘણીએ વ્યક્તિઓ ઘર અને કુટુંબ છોડી અમુક પ્રકારનો સ્વાંગ પહેરવાથી અથવા લંગોટ, ભસ્મ કે નગ્નતા ધારણ કરવાથી દુનિયાનો 'ત્યાગ' થયો માને છે તેમજ 'સરકાર', 'સેતાન' છે, અમે "એની આજ્ઞા નહિ માનીએ" એવી ઘોષણાને 'અસહકાર' નામ આપી કેટલીક પ્રજાઓ એમ માનવા લાગે છે કે તેઓએ સરકારનો 'ત્યાગ' કર્યો છે ધાર્મિક ક્ષેત્ર તેમજ રાજકીય ક્ષેત્રમાં થતા આ જાતના ત્યાગ વસ્તુતઃ 'ત્યાગ' નથી યથાર્થ ત્યાગ બહારથી પ્રેરિત ન હોય, અંદર થયેલી અસહ્યતાનો સ્વાભાવિક ઉદ્ગાર હોય અને તે મૂંગો હોય એ અસહ્ય સ્થિતિ એનો દમ એટલી હદ સુધી ખેંચી રાખતી હોય કે મુખેથી 'હું ત્યાગ કરૂં છું' એટલું બોલવાનો ય અવકાશ ન હોય શરીરની અને હયાતીની બેદરકારીથી મૂંગા—અક્રિય ભરાઇ બેસવા રૂપ સ્વાભાવિક ક્રિયારૂપે જ એ ત્યાગ અથવા બળવો હોય જવાબ આપવો કે પોતાનો નિશ્ચય જણાવવો એ પણ બહારની અસરને

તાબે થવાપણુ જ લાગતુ હોય. બહારના અવાજને નહિ સાંભળુ તો ખાવાનુ નહિ મળે, પ્રહાર થશે, કોઈ ભવિષ્યના અનુકૂળ સંજોગોમાં મળવી સભવતી મુક્તિ પણ ખોઈ બેસાશે–ઈત્યાદિ કલ્પનાનો પણ તે સ્થિતિમાં ત્યાગ હોય, કારણ એ સર્વ કલ્પનાઓમા બીજા પક્ષની હયાતીનો સ્વીકાર રહેલો છે. આજના ધાર્મિક અને રાજકીય ' ત્યાગી 'ઓ તો ત્યાગના અભિમાન રૂપ સેતાનની રમતના દડા રૂપ છે ! એમનામા કોઇએ ત્યાગ પ્રેર્યો છે, ' પુરૂષ 'નો ત્યાગ કે જે ' પુરૂષાર્થ ' છે તે એ નથી, પણ પારકુ વીર્યનુ ટીપું લઈ સુવાવડના ખાટલે પડવાપણાને ' ત્યાગ ' નામ આપવામાં આવે છે અને પછીથી ફળ (સતાન) બહાર આવે છે ત્હેને માટે ' આ મ્હારૂં કાર્ય છે ' એવુ અભિમાન લેવામા આવે છે. સુવાવડીને જેમ ફળ (બાલક) જોવાની અને ત્હેને મ્હોટો બનેલો જોવાની ઇચ્છાઓ થયા કરે છે તેમ આ પ્રેરિત ત્યાગીઓને પણ સ્વરાજ્યની અને મુક્તિની ઈચ્છાના સ્વપ્ન આવ્યાં કરે છે; રાજકીય અને ધાર્મિક ત્યાગો આ પ્રમાણે સુવાવડીના ખાટલા છે–અશકતોની ધમાલ છે–સુખની ગરજે સહાતા કષ્ટના અભિમાન છે–આશા પ્રેરિત ગતિ છે, નહિ કે પ્રગતિની શરૂઆત. નગ્ન સત્યના ઉપાસક દિગમ્બર જૈન શાસ્ત્રોએ એક ખૂણે લખ્યુ હતું કે ' સ્ત્રીને મુક્તિ ન હોય ' નગ્નતાને ભયકર માનતા વસ્ત્રધારી જૈનો, સ્ત્રીબહુમાનના જમાનાના પવનથી પ્રેરાઇને પોકારી ઉઠયા " હમ્બગ ! સ્ત્રીને મુકિતનો હક્ક જ નહિ એમ કહેવુ એ મનુષ્યત્વનો જ દ્રોહ કરવા બરાબર છે. શું સ્ત્રી મનુષ્યકોટિમાં નથી ? " આ ' દલીલ 'નો જવાબ આપવા ઘણીએવાર મ્હને કહેવામા આવેલુ અને મ્હેં એ તરફ બ્હેરા

દાન કરેલા શું 'હકીકત' દલીલ પર જીવે છે? શું દલીલ કરનારનો પ્રશ્ન પોતાના સ્વતંત્ર અવલોકનનું પરિણામ છે? શુ એવા પ્રેરિત ગતિવાળાઓએ 'મુક્તિ' અને 'સ્ત્રી'નુ અવલોકન અને મનન કર્યું છે? ત્યહારે જવાબ કોને આપવો અને 'હકીકત' કોને શ્રદ્ધાવવી? શાસ્ત્રો ગમે તે કહેતા હોય, મ્હારો અનુભવ પોતે બોલે છે કે સ્ત્રીને મુક્તિ હોઈ જ ન શકે! ભાજન સુવર્ણનુ બનાવવામા આવે તોય ભાજન છે, ભોજ્યને પપાળીને ભોગવવામા આવે તોય ભોજ્ય છે ધક્કો ઝીલનાર અને ધક્કો મારનાર એ બેમાં માત્ર ધક્કો મારનાર જ 'આગળ' વધી શકે છે, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ-પ્રજારૂપે પ્રગતિ કરી શકે છે. જે વ્યક્તિવિશેષ, સ્ત્રી દેહે હોવા છતા, સમાજે સ્ત્રી દેહનો જે અર્થ આરોપ્યો છે તે અર્થ સ્હામે મૂંગો બળવો કરી શકે અને પોતાને પ્રેરનાર-ભોજ્યરૂપે વાપરનારના અસ્તિત્વનો જ અંદરથી ઇનકાર કરી શકે, સર્વત્ર સ્ત્રી સિવાય બીજુ જોઈ જ ન શકે, પુરૂષદેહ અને પુરૂષદેહે સૃજેલી ભોક્તા-ભોજ્યની સૃષ્ટિનો જ જે અત્યંતાભાવ કરી શકે તે વ્યક્તિવિશેષ, દેખાતા સ્ત્રીદેહે પણ 'પુરૂષ' છે-મુક્ત-પુરૂષ છે. એને મુક્તિ એ કોઇ મેળવવાની નહિ પણ વરી ચૂકેલી ચીજ છે-એ પોતે જ 'મુક્તિ' છે કદાચ એટલા જ માટે 'સ્ત્રીને મુક્તિ ન હોય' એવુ કહેનાર શાસ્ત્રે પોતે જ ખુદ મુક્તિની ભાવનાને જ સ્ત્રીલિંગમા પ્રદર્શિત કરી અને કોઈ કોઈ સ્થળે 'મુક્તિ સુદરી' એવા શબ્દનો ઉપયોગ કરી પહેલા કથનમા 'દેખાતા' પક્ષપાતનો વ્યાજ સહિત બદલો આપી દીધો છે! એ શબ્દ પ્રયોગે આજના વેવલા ભગતડાઓને વિહ્વળ બનાવી મુક્તિ તરફ દોડતા બનાવ્યા છે, કારણ

કે, ત્હો મુક્તિ સુદરી છે, બદશીકલ કે સામાન્ય સૌદર્ય ધરાવતી આજની સ્ત્રીને છોડવાના ફળ રૂપે મળતી અસાધારણ રૂપ લાવણ્યવાળી સ્ત્રી સાથેના ઇન્દ્રિયજન્ય કે માનસિક 'સુખ' છે!

આમ 'પ્રેરિત' ત્યાગ માત્રમા 'સુખ'ની ભૂખ ગતિ કરાવી રહી હોય છે એ જ નિર્માલ્યતા છે, એ જ કગાલ્યત છે, એ જ પારતત્ર્ય છે, એ જ મુક્તપણા માટેની નાલાયકીનું ચિન્હ છે. 'ત્યાગ'નુ ત્યાં નામનિશાન પણ નથી, 'અસહકાર'ની ગંધ પણ નથી, 'બળવા'નો જન્મ જ હજી થયો નથી સઘળુ પ્રેરિત ગતિમા આમ તેમ 'ફેંકાવાપણુ' છે એ ફેંકાવાપણુ અટકે ત્યારે તો 'નિરાશપણુ' અને 'મૌન' પ્રથમ પ્રગટે અને એ પ્રગટવામા કારણભૂત પોતાને પોતાની જીંદગી અશક્ય થઈ પડવાનુ ભાન જ હોય, એમ થવા માટે ઉગ્રમા ઉગ્ર જુલ્મ–ત્રાસની જરૂર હોય. કોઈ પ્રિયપાત્રને મુક્તિ કે સ્વરાજ્ય અપાવવા ઇચ્છનારે, જો તે અનુભવી પુરૂષ હોય તો, પ્રતિપક્ષને વધુ ને વધુ ત્રાસ કરવાની બુદ્ધિ પ્રેરવી ઘટે, રાહત આપવાની અરજ કે સલાહ નહિ "અમારા સતાનોને સ્કુલો છોડાવીએ તો પછી ભણતરનુ શું થાય? નોકરીઓ અને વકીલાતો છોડીએ તો પેટનુ શું થાય? મશીનરી છોડીએ તો અમે જૂના કાળના જગલી બની જઇએ અને આજની 'પ્રગતિ' (!) કરતી દુનિયામાં પાછળ પડી જઈએ," ઇત્યાદિ વકીલાત કરનારાઓ માત્ર પોતાની તરખલાની સ્થિતિ સાબિત કરે છે,–એમની સાથે દલીલો કરવા બેસે એ જ્ઞાની ન હોય, એમના ઉપરની મ્હોટામાં મ્હોટી દયા એ જ કે એમને ભયકર અસહ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકવાની યોજના કરવી, કે જે સ્થિતિ પોતે જ એમના બૉઇલરમાથી અસહકારની

સ્ટીમ–જ્હેને ભાપા નહિ હોય, પણ માત્ર એકઠું થયેલું બળ હશે તે–બહાર ફેંકશે જો હું અત્યારે હિંદી સમ્રાટના સ્થાને મૂકાયો હોઉં અને આખા હિંદના ધર્મગુરૂઓ મ્હારા હૃદય પર દયા અને અહિંસા અને પરોપકાર અને પ્રેમ અને સમાન હક્ક અને ધર્મ આદિ સઘળાં મનોહર નામોથી અપીલ કરી હિંદને સ્વરાજ્ય આપવાની જરૂર ઠસાવે તો હું સચ્ચાઇથી પડઘો પાડતા ફરમાવુ કે "મુક્તને સર્વત્ર મુક્તિ જ જોવામા આવે છે, તેમ સ્વતંત્રને સર્વત્ર સ્વતંત્રતા સિવાય બીજુ નજરે પડી શકતું જ નથી સમ્રાટ પોતે ઇશ્વરનો–મુક્તિનો–પ્રતિનિધિ હોઇ એની દૃષ્ટિએ સ્વરાજ્ય સિવાય બીજુ કાંઈ દેખાતું જ નથી આજે ત્હમે મ્હને પરતંત્રતા રૂપ બલાની હયાતીનું ભાન કરાવવા આવ્યા છો, જે હયાતીમા નથી ત્હેને મ્હારા જીગરમાં ભૂતરૂપે હયાતીમાં લાવી મ્હને પીડા પ્હોચાડવા આવ્યા છો તો ત્હમારી એ ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા પણ ભોગવતા જાઓ, "–અને હું એમને પગથી ગળા સુધીની બેડીઓ નાખી કાઉન્ટ મોન્ટીક્રીસ્ટો (Count of Montecristo) ને જે ભોયરામા નાખ્યો હતો ત્હેના કરતાય વધુ ઉંડા અને ઉગ્ર ભોયરામા જીંદગી સુધી સડવા મોકલી આપુ. એટલુ જ નહિ પણ સ્વરાજ્યની વકીલાત કરતા સઘળા વકીલો અને લેખકો અને વક્તાઓને પણ ખેતીના બેલ તરીકે કામમાં લેવાનુ ફરમાવુ અને આ બધુ 'પવિત્ર હૃદય'થી કરૂ, નહિ કે વૈર કે ક્રોધથી પ્રેરાઇને, પણ એમના પ્રત્યેની આધ્યાત્મિક દયાના ઉદ્‌ગાર તરીકે કારણ કે તે સજોગો જ ત્હેમનામાં પહેલો 'નકાર' અને 'ત્યાગ' પ્રેરનાર થઇ પડશે. સ્કુલો અને નોકરીનો ત્યાગ તો નજીવી ચીજ છે. પણ શરીર મ્હારૂં છે

એવું માનવાની પણ ના કહેવાની 'ગરજ' ત્હેમનામાં તે સ્થિતિમા આપોઆપ આવશે, કારણ કે જો શરીર પોતાનું મનાતું ચાલુ રહે તો એના પર થતા ભૂખમરા અને મારના પ્રયોગ સહન જ થઇ શકે નહિ શરીર મ્હારૂ નથી કે હુ નથી એ શ્રદ્ધા અસહ્ય સકટ અને સકટની 'અસર'થી જ જન્મ પામે છે, જ્યહારે શરીરમાં મમત્વ અને અહભાવ, સગવડ અને આરામથી જ જન્મ પામે છે આ કોઈ ભાવના કે કલ્પના નથી, પણ 'હકીકત' છે. મોહગ્રસ્ત મનુષ્યોને એ હકીકત માર પછી શ્રદ્ધાય છે, મનનવાળાને મારના પ્રસગની જરૂર વગર વિવેકથી તે જ હકીકતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે પણ આ હકીકત એક વખત શ્રદ્ધાય તો નિડરતા, નિર્ભયતા, નિષ્કપતા, અદરની સ્થિરતા ઉગી આવે છે અને હારેલા ઢોરને બદલે મનુષ્ય વિજેતા કે દેવ (દિવ્ય શક્તિવાળો) બને છે. રામનો વનવાસ, અને પાછળથી કાઉન્ટ ઑફ મોન્ટીક્રીસ્ટો બનતા નિર્દોષ પ્રેમી ખલાસી છોકરાનું ભયકર ભોંયરારૂપ કારાગૃહમાં પડવુ એ જ એમના જીવનને દૈવી બનાવનાર મુખ્યમત્ર હતો. જેલમાં નહિ જાય ત્યહા સુધી સ્વરાજ્યવાદી નહિ, એમ કહેનાર ગાધીજી મારફત કોઇ ધર્મઝનૂન કે કેળવાયલાઓ પ્રત્યેનો દ્વેષ બોલતો ન્હોતો એ તો માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનો અવાજ હતો કોઇ પણ જાતનો ખાસ હક્ક માગવો નહિ, જેલના કાયદા ગમે તેવા અન્યાયી કે પીડાજનક હોય તો પણ એનો વિરોધ કરવો નહિ, એ વગેરે આજ્ઞાઓ કાઇ ધર્મ કે નીતિ–શાસ્ત્રની ભ્રમણાઓ ન્હોતી, પણ દુ:ખનો સ્પર્શ મર્મ ભાગને થવા દેવો અને એ રીતે શરીર પરના મમત્વ અને અહંત્વનો સ્વાભાવિક રીતે લોપ થવા દેવા માટે જે જે પરિસ્થિતિઓ

આવશ્યક છે તે તે પરિસ્થિતિઓને જાળવવાની કાળજી માત્ર હતી આ કાળજીને જ કેટલાક અનુભવીઓએ Resist not evil એવા શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરી છે આ તાલીમનો એક તબક્કો છે, નબળાઈનું મૌન નથી એમા જબરજસ્ત છૂપો બળવો રહેલો છે અને એ મૌન અને અક્રિય આતર બળવા સમયે જ બહારના યુદ્ધને જોઇતી સામગ્રીઓ અને પ્લાનો સૂક્ષ્મમા ઘડાતા હોય છે પોતાને સ્વતત્ર માનવાનુ મિથ્યાભિમાન ધરાવતા ગુલામ બુદ્ધિવાદીઓ અને શાસ્ત્રપડિતોએ કુદરતના આ કાનૂનને નહિ જાણવાના પરિણામે વ્યક્તિદ્વેષ અને અહ-ભાવથી પ્રેરાઇ ગાધીજીની હીલચાલને તોડી પાડનારા બકવાદ વડે સમસ્ત જનતાનો દ્રોહ કર્યો છે અને બળ બતાવવાના નામે જ હિંદને નિર્બળ બનાવ્યુ છે. ગતિ અને પ્રગતિ વચ્ચેનો ભેદ જ તેઓ સમજી શક્યા નથી. અને ગુલામી દશામા અને ખાસ કરીને રોજીદી જરૂરીઆતની તગી ન પડતી હોય તથા તાત્કાલિક સલામતીની વ્યવસ્થા હોય એવી ગુલામી દશામાં વિવેક અને આંતર્બળ સૂતેલાં જ હોય અને મિથ્યા બકવાદને કે કાયરબુદ્ધના ચુંથણાને જ સ્વતત્રતા મનાતી હોય કાયરો અને ગુલામોની સ્વતત્રતા જ માત્ર નહિ પણ તેઓનાં પોલીટીક્સ અને નીતિશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્ર સર્વ એવા જ હોય, સપાટીપરની ધાધલ અને શબ્દજાળ હોય

* * *

૩૩ વ્યક્તિ કે કોમ જેટલે અંશે બળવા માટે સ્વતત્ર છે. તેટલે જ અંશે સમષ્ટિ એ બળવાનો પ્રતિકાર કરવાને પણ સ્વતત્ર છે ગળીઆ બળદ પ્રત્યે ત્હેના માલેકનું જે વર્તન થતુ જોવાય છે તેનુ અને તેથીય વધુ પીડાજનક અને વધુ વિવિધ રૂપે પીડન બળવાખોર વ્યક્તિ કે કોમ પર

ચોતરફથી રેલાશે. સ્વાર્થની હાનિ–પૂજા નહિ પણ પ્રહાર જ પ્રેરે, તેમ ન થાય તો માનવુ કે મૂળે બળવો જ થવા પામ્યો ન હતો. એ બળવો અમુક વ્યક્તિ વડે પ્રેરાયેલો હોવા છતાં ખરેખર કાંઇ વ્યક્તિ સ્હામેનો બળવો નથી હોતો. વ્યક્તિ જે પીડાની અસર ઉપજાવે છે તે અસર સ્હામેનો બળવો હોય છે, અને તેથી સમસ્ત જગત સ્હામેનો બળવો હોય છે– 'અસરના સામ્રાજ્ય' સ્હામેનો બળવો હોય છે. તેથી જગતની અંદરના તમામ પદાર્થો કંઇ કંઇ ઘટના રૂપે પ્રથમ કડવી અને પછી મીઠી અસર ઉપજાવવા એકસપી કરે છે અને અસરના રાજ્યનો ત્યાગ કરનારને એ રાજ્યમા ખેંચી લાવવા આકાશપાતાળ એક કરે છે. બળવાનો એ સ્વાભાવિક પડઘો હોઇ, કારણભૂત થતી વ્યક્તિઓ કે ઘટનાઓ પર ક્રોધ તો શું પણ વિચાર કરવોય પ્રગતિના પથિકને ન પાલવે.

***

૩૪ એ સઘળા ઘોંચપરોણા અને જુલ્મો વચ્ચે પણ જે બળદ પ્રથમ ફાટેલી સ્થિર આંખે અને પછી બીડેલી આંખે જગતને અને જગતના અસ્તિત્વને–અને તેથી જગતમાંના પોતાના શરીરનાં અને મનના અસ્તિત્વને પણ માનવાની ના કહેવાપણુ કાયમ રાખી શકે તે મનુષ્યવૃષભને બળવો પચે છે, હજમ થાય છે 'પ્રયત્ન' નહિ પણ 'ભૂમિકા' રૂપ બને છે.

***

૩૫ બળવાના પ્રયત્ન વગર, બળવાના ઇરાદા વગર, જગતની ઘસરી અને ઘોચપરોણા અને કાનૂનની બેડીથી પોતાને સ્વતંત્ર જોવાનુ ચાલુ રહેવાપણુ એ 'સ્થૈર્ય'

છે. 'સ્થૈર્ય' કાળે જ આત્માનો ગર્ભ ખીલે છે, વિકસે છે, અંગોપાંગ સાથે પ્રગટે છે. એ નવા અંગોપાંગ અને એ નવો પ્રાણ શક્તિ વડે હવે તે ઉર્ધ્વ ગતિ કરે છે, જેહેને 'પ્રગતિ' એવું નામ યથાર્થ વક્તાઓએ આપ્યું છે સપાટી પરની સો વર્ષની ગતિ એક ક્ષણની પ્રગતિ જેટલું પરિણામ ઉપજાવવાને સમર્થ ન હોય. સો વર્ષની મજૂરોની પેદાશ એક ઝવેરીના એક ક્ષણના સોદાની પેદાશની તુલના કરી શકે નહિ

***

૩૬ બ્હારવટીઓ, રાજા, સાધુ અને વેશ્યા સમાજ સ્હામે એ ચાર બળવાખોર છે એમને કોઇ 'ઉલટાવી' શકે, પગને સ્થાને મસ્તક અને મસ્તકને સ્થાને પગ એ રીતે ફેરવી શકે તો તેઓ ગતિના રાજ્યમાંથી પ્રગતિના રાજ્યમાં આવી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ અસાધારણ ત્વરાથી પ્રગતિની સીધી ઉભી લીટીના છેલ્લા બિંદુએ પ્હોચી શકે છે, પણ જો તેઓ ખરા 'બળવાખોર' હોય તો જ. કારણ કે ચારેની પ્રકૃતિમાં પોતા તરફની વફાદારી અને જગતનો અસ્વીકાર હોય છે

***

૩૭ ક્ષાત્રતેજના જમાનામાં આ ચારે માટે રાજ્ય કચેરીમાં બહુમાન હતું, તિરસ્કાર કે દ્વેષ નહિ જ્યહારથી રાજામાંથી ક્ષાત્રતેજ ગયું ત્યહારથી બાકીના ત્રણેમાંથી પણ 'ખાનદાની' અથવા 'સ્વતંત્ર ગોખ'નું તત્ત્વ ફિક્કું પડતું ચાલ્યું એક જ ભૂમિના એ ચારે છોડમાં વૈશ્યત્વ અને શૂદ્રત્વનો રસ વહેવા માંડ્યો, જો કે હજી કોઇ રડ્યાખડ્યા બ્હારવટીઆના શરીરપરનું મમત્વ અને ત્હેને પરિણામે વિશુદ્ધ

બ્રહ્મચર્ય, નિડરતા, ઉદારતા અને પોતાની બરાબરીના ન હોય તેવાની સ્હામે હાથ ઉગામવાના કંટાળારૂપ 'દયા' તેમ જ કુદરતના રહસ્યનુ જાડુ જ્ઞાન કોઇ કોઈ વખત મનુષ્ય પ્રકૃતિના અભ્યાસીને જડી આવે છે સઘળા ગુલાબી ગુણો શક્તિમા રહેલા છે, સઘળી તુચ્છતાઓ અશક્તિમાથી ઉદ્દ્ભવે છે અને અશક્ત જો બુદ્ધિમાન હોય તો એ વક્રબુદ્ધિનો ઉપયોગ પોતાને સ્વાભાવિક એવી તુચ્છતાઓને પવિત્ર નામોના ઝભ્ભા તળે છૂપાવે છે, અને એ રીતે પોતાના જીવનને શક્ય બનાવી લે છે

***

૩૮ દોડવુ એટલે સપાટ ભૂમિપર–'સપાટી' પર ગતિ કરવી તે સપાટીને છોડવાથી 'પ્રગતિ' પ્રારંભે છે. સપાટીને છોડવાની તાલીમ નાચવાની ક્રિયાથી શરૂ થાય છે, વાદ્યથી આગળ વધે છે, ધ્યાનથી ઑર આગળ વધે છે અને વગર પ્રયાસે ટકી રહેતી ધ્યાનની સ્થિતિમા વિરમે છે.

***

૩૯ જેટલુ 'ઉંચુ' ચ્હડવુ હોય તેટલું 'ઉંડુ' ઉતરવુ પડે આકાશ અને ઉચ્ચતમ ભૂમિકાઓ ઉંડાણમાં છે, આંખે દેખાતા આસમાનમા નહિ.

***

૪૦ પ્રગતિને અતે જે સ્થિતિવિશેષ છે ત્ય્હાંથી થતો ક્ષણ માત્રનો સત્ય સકલ્પ જ પ્રગતિનુ જગત ઉત્પન્ન કરે છે. પ્રગતિજગતના વતનીઓ ગતિના જગતને પોતાના નાચની ભૂમિકા તરીકે સૃજે છે, ગતિ પોતાના

આયુષ્યને ટકાવી રાખવા (ભક્ષ, અશ્વ, શસ્ત્ર, ઢાલ ઇત્યાદિ
અનેક રૂપે ઉપયોગમાં લેવા) નિગોદની ભૂમિ માગે છે

* *

ગતિના સામ્રાજ્યની વ્યક્તિ પ્રગતિનુ માપ કરવા ઇચ્છે
૪૧ છે ત્યારે કયો ગજ વાપરે છે? ત્હેની પાસે હોય
તે જ! અર્થાત્ ગતિના રાજ્યનો ગજ! કારણ કે ઍન્જીનની
ઝડપને તેણે ગજ માન્યો હોય છે, અને એ ગજથી તે કોને
માપે છે? 'પ્રગતિ' ને નહિ, પણ પ્રગતિ સંબંધી પોતે
બાંધેલી કલ્પનાના ઓળાને–ભૂતને! પ્રગતિનુ માપ તો
એ રાજ્યમાં વસનારથી જ અને એ રાજ્યના જ ગજ વડે
થવું સંભવે! મહાપુરુષોની ખરી કિંમત દુનિયામાં ન અંકાઇ
શકાતી હોય તો ત્હેનું આ જ કારણ છે

* *

'વૃત્તિ' 'પ્રવૃત્તિ,' 'નિવૃત્તિ' એ ત્રણ ક્રિયાઓની
૪૨ ઢીલચાલ એકચિત્તે અને લાગલાગટ કેટલાક દિવસો
સુધી અવલોકનારને પ્રગતિ ડુલાઇથી વગર

* *

'મને મુક્તિ કે સ્વર્ગાન્ત જોઇએ છે' એમ કહે-
૪૩ નારનું એ કથન કામ કરજા પ્રગટ કરે છે, અને
'અમુક યોજના વડે એ ફળ મળી શકે' એ કથન બુદ્ધિનું
અસ્તિત્વ [illegible] છે. દેખાતી દુનિયા પર દોડતું શરીર એ જ
[illegible] 'મનુષ્ય' નથી, પણ લાગણી અને બુદ્ધિ જેના દોડવાને
ગતિ અને માર્ગ આપે છે તેવું [illegible] છે, એટલું તો ઓછા-
માં ઓછી અક્કલવાળાના પણ હમેશાના ભાનમાં રહેવું જોઇએ
તે છતાં ભલભલા પંડિતો, લેખકો, વક્તાઓ, પત્રકારો, પ્રજા-

કીય નેતાઓ અને રાજ્યકર્મચારીઓ જ્યહારે મનુષ્ય-સમાજ પર ક્રિયા કરતા હોય છે કે ક્રિયાનો પ્રતિકાર કરતા હોય છે કે ક્રિયા પ્રતિક્રિયાનુ અવલોકન કે યોજના કરતા હોય છે ત્યહારે આ મૂળ વાતનુ સાદુ સત્ય ઘણે ભાગે ભૂલી જતા હોય છે ક્રિયા, બુદ્ધિ અને લાગણી પર કઈ જાતની અને કેટલા અશની અસર ઉપજાવશે અને એ અસરની પ્રતિક્રિયા એ અમુક ખાસિયતવાળી બુદ્ધિ અને લાગણી તરફથી કેવા પ્રકારની અને કેટલા બળવાળી નીકળશે—એ ગણતરી કરવા જેટલુ ત્હેમનામા ધૈર્ય, કુશળતા અને ઉડાણ નથી હોતું કેમ જાણે નરા શરીર સાથે શરીરનુ—કે બહુ તો દલીલ સાથે દલીલનું અથડાવાપણુ જ માત્ર થતુ કે થવાનુ હોય એવા ઉપલકીઆ ભાનમાથી ત્હેમના અભિપ્રાયો, નિર્ણયો અને ક્રિયા—પ્રતિક્રિયાઓ વહે છે એ જ દૌર્બલ્યનુ લક્ષણ એ દૌર્બલ્ય સમાજમાં હોય એ કાઇ બહુ અફસોસ જેવુ નથી, પણ પ્રધાન રાજકર્મ-ચારીઓ અને લોકનાયકો તથા પત્રકારો, લેખકો અને ધર્મ ગુરૂઓમા હોય એ જ મહા ભયકર, અને એ વસ્તુ-સ્થિતિ આજની આખી દુનિયામા અને ખાસ કરીને હિન્દમા નજરે પડે છે, તેથી સહીસલામત રીતે કહી શકાય કે આજે દુનિયાને ગતિમાન કરનાર દૌર્બલ્ય ડાકીણી છે, શક્તિદેવી નહિ દુનિયાનો વિકાસ—civilization હજી તદ્દન બાલ્યાવસ્થામા છે, પણ બુદ્ધિતત્ત્વના પ્રકોપને લીધે બળગજસ્ત અભિમાની બાલ્યાવસ્થા છે, આજની દુનિયા ભયકર ચીસો અને ગર્જનાઓ કરતા, પહાડ જેવા આયુધોને અફળાવી આકાશને ગજવતા, લાબી ફલગો અને ફટકા ભૂસકાથી ધરતીને કપાયમાન કરતા અસુરોનુ કુરુક્ષેત્ર છે 'આસમાનમા થતા

દેવતાઇ યુદ્ધનો તો અવાજ આ નીચેની પૃથ્વી પર કાને પડવા પામતો નથી ' દેવો સૂક્ષ્મ ભૂમિકા પર અને સૂક્ષ્મ દેહથી પ્રગટતી શક્તિ વડે લડતા હોય ત્યારે 'ભૂમિકમ્પ' છે જ નહિ અને 'મેં માર્યો, હું મારીશ, હું અજીત' એવી ચીસો કે જે આત્મનૈર્બલ્યને છૂપાવવાના મિથ્યા ફાંફાં માત્ર છે હેનો પણ ત્યારે અભાવ હોય છે. ત્યારના યુદ્ધના પક્ષકારો તો સમષ્ટિરૂપના સમસ્ત કુટુંબના પોષણ અને વિકાસને અર્થે જોઇતા માખણ માટે મ્હામ સ્હામી ગોઠવાઇ ગયેલી પ્રફુલિત ચહેરાવાળી અને એક જ વલોણાની દોરીઓ પોતા તરફ ખેંચી જવાની દરકાર કરતી બે કુલવધુઓ હોય છે। તેઓ પૈકી એક દોરી ઢીલી મૂકીને બીજીને બળ ધીરે છે, અને દોરી ખેંચતી વખત બીજીનું બળ પોતામાં લે છે, અને એ પ્રમાણે બન્નેમાંથી પ્રગટતું બળ જીવન સાત્વિકી શક્તિના ભંડાર સમ માખણ નીપજવામાં જ નિપુણ હોય છે તેઓ એ બળ વારિ વલોવવામાં ખર્ચે, નહિ કે કાદવ વલોવવામાં। દૂધને પણ પરિપૂર્ણ જામવા દીધા સુધી વલોવવાની ક્રિયા મોકુફ રાખવા જેટલું એમનામાં ધૈર્ય છે બળ ખેંચવા અને ધીરવાની ક્રિયા મધ્યસ્થ ભાગ મારફત થાય છે કે જે પક્ષકારોમાં શક્તિ નિમિત્ત દર્શને જ નહિ અટકતા સતત્ નાચવા છતાં સ્થાનભ્રષ્ટ થતા વગર જ જામેલા દૂધને 'સ્પર્શ' આપવાનું,—હિંમત આપવાનું, ઉત્તેજના આપવાનું, વિકસિત રૂપાન્તર આપવાનું, કામ પણ તે જ વખતે કરતો હોય છે બન્ને પક્ષને તાલીમ સ્ફૂર્તિ અને ઉલ્લાસ તથા કુટુંબ માત્રને (જગતને) માખણ અને એમને (દહીંને અથવા ધરતીના રસને) દિવ્ય ભાવાન્તરો આપે નહિ તે 'દેવોનું યુદ્ધ' નહિ ધમાલને યુદ્ધ

માનનારો એ જ નીતિવાદીઓને ' યુદ્ધ અધર્મ છે. ' એવા સિદ્ધાન્ત પર ધકેલી દીધા છે, બન્ને, દિવ્યતાના દુશ્મન છે.

* * *

૪૪ ગો (પૃથ્વી, ગાય, જ્ઞાનેંદ્રિયો) ને રક્ષવી, ઉછેરવી, દોહવી; અને એ દોહન (દુગ્ધ) ને પણ રક્ષવું, મેળવણીથી જમાવવુ, વલોવવું, તથા એ માખણવડે વળી ' ગોજાત 'ને (આકાશમા જન્મેલા. દેવને, દિવ્યાત્માને) ઉછેરી પછી એ ગોધર (પહાડ) જેવા દૃઢ, ઉડા મૂળ અને ઉચા શિરવાળા ગોવિદ (ગોપાલ વિશેષ, કૃષ્ણ, બ્રહસ્પતિ, પરમ દિવ્યતાની સાક્ષાત મૂર્ત્તિ) નેય પૃથ્વીનુ વલોણુ કરવામાં જોડી દેવા રૂપ ગોમેધ (સમર્થનો યજ્ઞ) કરવો આહ જીદગીને આથી વધુ ખાનદાન અર્થ આપવો શકય છે શું ? . હે પૃથ્વીપતી ક્ષત્રીઓ ! હે ભરવાડો અને ખેડૂતો ! હે જીતેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનીઓ ! માટીમાથી હર યુગે એકાદો ગોવિદ ઉપજાવી ધરતી અને સ્ત્રીનુ મુખ ઉજવળ કરવાનુ કામ ત્હમારૂ છે સ્ત્રીસન્માનનું એ એક જ રૂપ છે રખે ભૂલતા, ધરતી, સ્ત્રી, ગાય, પ્રજા, ઇન્દ્રિયો એ સર્વનુ રક્ષણ એ કાઇ ' ધ્યેય ' ન હોઇ શકે, ધ્યેય તો ગોવિંદ પ્રગટી શકે એવી પરિસ્થિતિઓ તૈયાર કરવાનું જ હોઇ શકે અને એમ કરવામા ધરતી, સ્ત્રી, ગાય અને પ્રજાનુ રક્ષણ તેમજ દોહન બન્ને આવશ્યકતાઓ બનશે. પૂછો વલોણુ કરનારીને એ પરિશ્રમ તે શા માટે લે છે ? માખણ ઉપજાવવા માટે કે છાશ માટે ? હે કોવિદો પોથીઓને શું શોધો છો ? શોધો અને સાધો ' ગો 'ને ? એના પૃથ્વીરૂપથી શરૂ કરી, ગાયરૂપ, સ્ત્રીરૂપ, પ્રજારૂપ, તીરરૂપ,

રત્નરૂપ, જ્ઞાનેંદ્રિયરૂપને ગોધો અને શોધો, પછી એને સરસ્વતી રૂપે, આકાશ રૂપે, સૂર્ય અને ચંદ્ર રૂપે, કિરણ રૂપે, ઇંદ્રના વજ્ર રૂપે ગોધો,—શોધો અને એ સર્વમાંથી ખેંચેલા માખણ વડે એક એક વજ્રકાય ગોવિંદ—મહાવીર—પુરુષોત્તમ—Superman જન્માવો! ગોવિંદનો ગોપ ન બની શકે તે કોવિદ શાનો?... હે ગોપો, વિદ્વાનો, શોધકો, વિચારકો, યોગીઓ! ખૂબ ખેતી કરો, દત્તચિત્તે અને સાવધાનતાથી—ભક્તિપૂર્વક—ખેતી કરો અને પાક પાક્યો હોય ત્યારે ગોપીઓ અને ગોપીવલ્લભને રાસ રમવા લલચાવો

* * *

૪૫ નાસમજો! તમામ ગોપીઓ (જ્ઞાનેન્દ્રિયો) લતામંડપમાં છુપાયેલા કૃષ્ણ (આત્મા) તરફ અભિમુખ થઈ તનમનાટ ન કરતી હોય ત્યાં સુધી લેખિનીને કોરી ભૂમિ (કાગળ) પર દોડાવવાનું સાહસ કદાપિ ન કરતા. લખવું એ તો યોગ છે, સંભોગ છે, સૃજનકાર્ય છે, પોતાના લોહીથી ચિત્ર આલેખવાનું અને પોતાના વીર્યના સ્થૂળ ઘાટ ઘડવાનું કામ છે. રખે એને અર્ધદગ્ધના કામજ્વરની ક્રિયા બનાવતા!

* * *

૪૬ કહે છે કે મનુષ્યપ્રાણી સ્વભાવથી કોમળ, દયાળુ હોય છે. હશે કદાચ, પણ મેં તો જોયું છે કે મનુષ્યપ્રાણી જેવું કઠોર, નિર્દય, હિંસક બીજું કોઈ પ્રાણી નથી. પોતાના દેવના પણ ટુકડા કરવા તે ચૂકતો નથી! એક દા 'ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન છે' એવી ઘોષણા થઈ. મનુષ્યે તેને ઝીલી. શરીર-

બળ ધરાવતા શૂદ્રોએ એ ધ્વનિને મનુષ્યલોહીના ખપ્પરવાળી અંબિકાની મૂર્તિમાં ઉતારી એની પૂજા આદરી, ધન અને તે દ્વારા આરામની જીંદગી ઇચ્છનાર વૈશ્યોએ કમળમાંથી જન્મતી લક્ષ્મીદેવીની મૂર્તિમા એનો પ્રવેશ કરાવી પૂજા આદરી, ગરમ લોહીના દરકારવાળા ક્ષત્રિયોએ સૂર્યમા એને સ્થાપી સૂર્યપૂજા આદરી, વિદ્યારસિકોએ પોથી અને વીણા સાથેની વસ્ત્રાલકારથી સજાયેલી સરસ્વતી દેવીમાં એને ઉતારી–ઢાંકી–પૂજા આદરી, તમામ ઇશ્વરના એક એક અંગને કાપી–છૂટો પાડી એ બહાદુરીના પ્રદર્શનને ‘ પૂજા ’નુ પવિત્ર નામ આપ્યુ ! પવિત્રતાની દરકાર વગરનો એવો એક તત્ત્વવેતા જ માત્ર પ્રમાણિક છે કે જે દયા તેમજ નિર્દયતાના ‘ આશય ’ વગર ઈશ્વરને પૂરો ન્યાય આપવામા આનદે છે, કારણ કે તે ઈશ્વરને કોઇ ચિત્રથી મર્યાદિત કરવા ઇચ્છતો નથી, હરેક સ્થાને ત્હેને જોઈ શકે છે, હરેક અંગ દ્વારા આખાનો ખ્યાલ ઉપજાવી શકે છે, શરીર, બુદ્ધિ અને લાગણી એ પ્રત્યેકને દેખાતો ઈશ્વર ત્હેને દેખાવા ઉપરાત એ ત્રણે જે ઇશ્વરભાગને છૂપાવે છે ત્હેનેય તે દેખે છે, અને પડદો કરનાર તથા અંગભંગ કરનાર પણ ત્હેની જ શક્તિથી તે કાર્ય કરતા હોઇ તેઓ ઉપર ગુસ્સો કરવાનુય ત્હેને આળસ હોય છે. ઉદારતા, અક્રોધ અને અહિંસા તો ફક્ત પૂર્ણતાને–તત્ત્વવેતાને જ વરી શકે છે, ભક્તિ, યોગ અને નિર્હેતુક ક્રિયાશીલતા જે દરેક સ્વતત્ર દેવ તરિકે દુનિયામા પૂજાય છે તે તે ત્હેના અંગ માત્ર હોય છે. એ અંગોનો ઉપયોગ તે વગર-પ્રયત્ને કરતો ' હોય છે

***

૪૭ તત્ત્વજ્ઞ સ્વભાવત. પ્રખર અરાજક (Anarchist) હોય અને છતાય રાજા કે રાજકર્મચારી પ્રત્યે દ્વેષ વગરનો, પ્રજા તરફના વલણ વગરનો, બન્નેની વચ્ચે ઉભો રહી બન્નેને ઉગ્ર વેગ આપનારો અને પોતાના હાથે પોતાનો યજ્ઞ કરનારો હોય છે ત્હેની ક્રિયામા કાનૂનનો ભંગ છે કે પાલન છે ત્હેનો નિર્ણય ન્યાયાધીશો કે પત્રકારો કે પ્રજાવર્ગ કરી શકે જ નહિ એ જ મ્હોટામા મ્હોટી અરાજકતા એ કાર્યમાં હોય છે કે જે કાર્ય આમવર્ગને કાયદેસરનુ લાગતુ હોય

***

૪૮ 'જ્ઞાની'ની ક્રિયા બુદ્ધિની પેલીપારની હોય એમ કહેવામા આવતાં ભલભલા બુદ્ધિમાનો મુઝાઇ પડે છે, જો કે એ, 'હકીકત'નુ 'સાદુ કથન' માત્ર છે આ મુશ્કેલી શાને આભારી છે ? 'ગતિ' અને 'પ્રગતિ'ની દુનિયાઓ વચ્ચેની સાકળ સૂજવાની અશક્તિને લીધે 'આમ વર્ગ' અને 'જ્ઞાની' એ બે જગતને સાકળનાર 'વિચારક' છે, જે તે જોઇ શકે છે ગતિની સૃષ્ટિમા ઇરાદો 'કર્ત્તા' મનાયો છે, જ્યહારે પ્રગતિની સૃષ્ટિમા ઇરાદો 'કર્મ' બને છે, અર્થાત્ સકલ્પનુ રૂપ લે છે The one considers the other wills

***

૪૯ ગતિના સામ્રાજ્યના વતનીઓ 'જ્ઞાની'ની ક્રિયાના 'ન્યાય' તોળવાનો મોહ અને પરિશ્રમથી બચે એમા જ એમનુ પોતાનુ હિત છે 'કયા ઇરાદાથી એ ક્રિયા થઇ ?' એ પ્રશ્ન પર જ એમની પરીક્ષાનો બધો મદાર હોય છે અને પરીક્ષાના

૫૧ ચ—ત્હમારા જેવા વિદ્વાન આમ અપ્રસિદ્ધિના ખૂણે પડી રહે અને નિર્ધનતામા શેકાય એ તો ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે

અઃ—આશ્ચર્ય માત્ર અજ્ઞાન સાબીત કરે છે.

ચ—ખરેખર લોકો અજ્ઞાન જ છે, નહિ તો આમ થવા જ ન પામે.

અ—હું લોકોના જ્ઞાની-અજ્ઞાનીપણાની વાત કરતો નથી, હું તો આશ્ચર્ય પામનારને ઉદ્દેશીને બોલ્યો. વસ્તુસ્વરૂપ-હકીકત સ્હમજી શકનારને કોઇ કે કશાથી આશ્ચર્ય થવા પામતુ જ નથી, કારણુ કે આશ્ચર્ય એટલે 'ન થવુ જોઇતુ થાય તે જ જોવાથી થતી અસર' દુનિયામા કાઇ જ એવુ થઇ શકતુ નથી કે જે ન્હોતુ થવુ જોઇતું

ચ—સભાળજો, ત્હમારી નિર્ધનતા અને અપ્રસિદ્ધિ થવા યોગ્ય હતી તેથી થઇ છે-ત્હમે એને જ લાયક હતા એમ ત્હમે પોતે જ તો સાબીત નથી કરી બેસતા ?

અ—ત્હમને જીતાડવા હું કહીશ કે એમજ છે, બાકી હું કાઈ સાબીત કરવાય નથી માગતો અને ગેરસાબીતે કરવા નથી માગતો સાબીતી પર જ જો ત્હમે મક્કમ હો તો ત્હમારી માન્યતા એ સાબીત કરે છે કે 'અપ્રસિદ્ધિ અને નિર્ધનતા દરેકને માટે અનિષ્ટ છે, પ્રસિદ્ધિ અને ધન એ વિદ્વતાના ફળ, ચિન્હ અને કદર છે'

ચ—અને એ ફલિતાર્થો ખોટાય શુ છે ? સામાન્ય અને તેથીય ઉતરતી અક્કલવાળા સેકડો લોકો કરીઆણાના કે સાહિત્યના વ્યાપારથી સરકારી નોકરી કે વકીલાતથી, પ્રજાનાયક

ચીજ છેઃ એટલી ઓછી કે ત્હમે જેઓને ‘ પ્રસિદ્ધિ ’ અને પૂજા આપો છો ત્હેમનાથીય પરિચય નથી ધરાવતા હોતા અને તેઓ પણ ક્ષણે ક્ષણે રંગ બદલતા વાદળ જેવા મનહર અને સૂર્યની ગરમીથી સોસાયલા જળવાળા ખાબોચીઆના માછલાં જેવા ત્વરિત ગતિમાન એવા ત્હમારા દેવદુર્લભ સ્વરૂપનોય પરિચય નથી ધરાવતા. અમે ત્હમારી દુનિયામાં ‘ પ્રસિદ્ધિ ’ પામીએ તો અમારૂ તો ક્ષણે ક્ષણે મ્હોત થાય. અમારા જીવન-સ્વરૂપ ‘ફુરસદ’–એકાંત–મહામહેનતે ‘આકાશ’માથી પકડેલા ઉડતા પખેરૂઓ–આગણામા પૂરેલા મોતીના ચોક–છથરમા અડધી ઘડાયલી અમારી નૂતન સૃષ્ટિ (કે જ્‌હા અમે સમષ્ટિ અભિમાનને પણ સ્થાન આપવા નથી માગતા)–એ સર્વનો ઘડોલાડવો જ થઈ જાય હવે રહી વાત ધનપણાની જેમ ત્હમારી દુનિયાની પ્રસિદ્ધિને સ્થાને અમારી દુનિયામા પરિચય છે, તેમ ત્હમારે ત્હાના ‘ધનવાનપણા’ને સ્થાને અમારે ત્હા ‘ભરપૂરતા’ છે એનો અર્થ એ નથી કે અમે ધનને ધિક્કારીએ છીએ કે ધનથી મેળવાતી આવશ્યકતાઓના વિરોધી–ત્યાગી છીએ હકીકતમા, ધન–એ ત્હમારી દુનિયાની પેદાશ છે અને ત્હા તે સર્વ પ્રાપ્તિઓ માપવાનો ગજ છે, જ્‌હારે ‘ભરપૂરતા’ અમારી જમીનની પેદાશ છે અને અમારી સર્વ પ્રાપ્તિઓને માપવાનો ગજ પણ એ જ છે–હા, એટલો તફાવત ખરો કે ત્હમારા દેશમા ધનવાનના ધનની ગણતરી કરવાનો રિવાજ અને સ્વભાવ છે, જ્‌હારે અમારા દેશમા પ્રાપ્તિઓનીય ગણુતી કરવાની ગરજ કે રિવાજ નથી–માત્ર પ્રાપ્તિ ધરાવનારના શબ્દ અને ક્રિયામા ભરપૂરતા કેટલા અંશની ખેલી રહી હોય છે તે જ ઝીણી નજરે જોવાય છે આવશ્યકતાઓની તેમજ મોજની

ચીજોની રેલમછેલ તેમજ આવશ્યકતાઓની પણ તંગી એ બન્ને અમારી ન્હાની બિરાદરીમાં હોય છે, પણ જે ઘરમાં તે હોય તે ઘરવાળાને જ ત્હેની હયાતી માલૂમ હોય છે—બીજા કોઇને નહિ. કારણ કે પ્રદર્શન અને ફર્યાદ બન્ને અમારા દેશમા અપરિચિત છે, અને બિરાદરના શયનગૃહમાં પણ પ્રવેશ કરવાની પરવાનગી લેવાની અમને જરૂર નથી હોતી, તે છતાં એના રસોડામા મિષ્ટાન્ન બન્યાં છે કે ઝાડના પાદડાં તૈયાર થાય છે તે રખે અમારી નજરે પડવા પામે એ બાબતની અમે બહુ જ કાળજી કરીએ છીએ, કારણ કે બિરાદરની તંગી જોવી એ એનું મ્હોટામા મ્હોટું અપમાન કરવા સમાન અમારામા મનાય છે. 'દયા' અમે અમારા શત્રુઓ માટે વાપરવાના શસ્ત્ર તરીકે રીઝર્વ્ડ રાખીએ છીએ બિરાદર સાથે કલ્પનામા પણ અમે એ ભાવ ન જોડી શકીએ ભૂલેચૂકે પણ જો અમારી દૃષ્ટિ એક બિરાદરના રસોડાની તંગી જોવા પામે તો આખનો સદેશો હૃદયમા દાટી દઇએ છીએ કે જ્યહા તે અમને કિમતી ખજાના તરીકે અને ડાયનેમો તરીકે કામ આવે છે, કારણ કે તંગી છતા શરભંગી થનારની યાદી કરતા બીજી કઇ ચીજ વધારે શક્તિ, પ્રકાશ, માન અને આનંદ પ્રગટાવી શકે ?

બ—ત્યહારે તો હું ત્હમારી નિર્ધનતા જોવા પામ્યો એ ત્હમને અપમાનજનક લાગ્યુ હશે ?

અ—લવલેશ નહિ, પ્રથમ તો મ્હારી નિર્ધનતા કે સધનતાનો સ્વીકાર કે ઇનકાર કરવાને જ હુ તૈયાર નથી એક વખત હું ખરેખર તંગીવાળો હોઉ અને ત્હમે કે ત્હમારી સારી દુનિયા એ જોવા પામે તો તે સન્જોગમાય મ્હને 'અપમાન' ન

પહોંચે, કારણુ કે અપમાન તો એક દેશીના દૃષ્ટિપાતથી જ લાગે, કૂતરા ભમે છે ત્હેને ત્હમારી દુનિયાના મનુષ્યો શું અપમાન માની શકે છે? તેમ જ પશુપક્ષીની હાજરી વચ્ચે ત્હમે જ્હારે જંગલમા મલત્યાગ માટે નગ્ન થઈ બેસો છો ત્હારે ત્હમારી નગ્નતા એમની દૃષ્ટિએ પડવાથી ત્હમને 'શરમ'ની લાગણી થવા પામે છે?

ઘ—ત્હારે ત્હમે મ્હોટા મત, પવિત્ર મહાત્મા, સદ્‌ગુણી હોવાનુ અભિમાન રાખોછો એમ જ ને?

અ—અમારી દુનિયા ત્હમારી દુનિયાનો વિચારનો વિષય બને ત્હારે એ જ જજમેંટ નીકળે એ હું સ્હમજી શકુ છુ, પણ 'જજમેટ' કાંઈ 'હકીકત' નથી, હકીકત તો 'વિવર્ત'જ હોઈ શકે અને હોય છે મ્હારા અભિપ્રાયની દરકાર વગર ત્હમે પોતે જ આ પાસેનો કૅમેરા પકડો, મ્હારો ફોટો લ્યો, અને પછી એમાના સ્વચ્છ, નિષ્કપટી કાચ પર પડેલુ ચિત્ર તપાસો જુઓ, તે હુ ત્હમને દેખાઉ છુ તેથી ઉલટુ જ રૂપ દેખાડે છે કે નહિ? એ કાચ પરથીય બીજા પદાર્થ પર એને લઇ જશો ત્હારે જ ખરૂ રૂપ દેખવા પામશો

ચ—મણુર, મ્હને વિચારવા દ્યો આજે હું કાઇ નવુ જ સાભળું છુ કે, જે મ્હારા દૃષ્ટિકોણને આખો પલટાવી નાખે છે.

અ—હા, એક પલટો બસ નહિ થાય, હજી બીજો પલટો જોઈશે, જેમ મ્હારા રૂપની છબીમા બે પલટા થયા તેમજ 'વિવર્ત' પછી 'આવર્ત' થશે ત્હારે જ 'હકીકતમા' અથવા 'સ્હમજના રાજ્યમાં' અવાશે આ જ અર્થમા અમે રાજા અને નેતાને અધોમુખ કરવાનુ કહીએ છીએ, કે જેથી તેઓ

પ્રતિબિંબ ઝીલી શકે, ઝીલ્યા પછી પાછી સવળી ગુલાટ ખાઇ એ ક્રિયાદ્વારા ઉલટા પ્રતિબિંબને સુલટાવી શકે; પણ અમારી વાત સાભળવાને થોડાઓને જ કાનરૂપી કૅમેરા હોય છે અને જે થોડાઓ પાસે તે યત્ર હોય છે ત્હેમનામાંના બહુ થોડા ફોટોગ્રાફિક આર્ટ જાણતા હોય છે, તેથી અમારી ભાષા ત્હમારી દુનિયામા સ્હમજાયા વગરની રહે છે, અગર તો ગેરસ્હમજ ઉત્પન્ન કરનાર થઈ પડે છે.

ब —Quite a matter of fact ! તહત્ ! હવે મ્હારા છેલ્લા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશો?

अः—જેમ અમારી ભાષા ત્હમે સ્હમજી શકતા નથી તેમ ત્હમારી ભાષા પણ ઘણી વખત–પ્રખર પ્રયત્ન વગર અમારાથી સ્હમજી શકાતી નથી, ત્હમે શું બોલ્યા હમણાં ?

ब —'મ્હારા પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવા કૃપા કરશો ?' એમ મ્હે પૂછ્યુ ?

अः—જો એ જ ત્હમારો પ્રશ્ન હોય તો મ્હારો ઉત્તર નકારમા છે. ત્હમારો પ્રશ્ન અમૂક બાબતમા કૃપા કરવાની મ્હારી ઇચ્છા જાણવાનો છે, અને અમારા બધારણમા 'કૃપા' કરવાની ઇચ્છાનુ તત્ત્વ જ નથી હોતુ અમે કા તો આપોઆપ ક્રિયા કરીએ છીએ, અગર તો કોઈ ઘટના અમને રૂચતી ક્રિયા કરાવે છે તો તે કરીએ છીએ, પણ વિનતિ કે આજ્ઞાથી પ્રેરાઇને તો ગતિ કરવાનુ અમારી પ્રકૃતિમાં જ નથી, એમ હોઇ અમારાથી 'કૃપા' બને કે કૃપાની ઈચ્છા અમને થાય એ ખ્યાલ જ અમને વિદેશી લાગે

ચ—મ્હે અમારા શિષ્ટાચાર પ્રમાણે વિનયનો પ્રયોગ કર્યો હતો, મ્હારા કહેવાનુ તાત્પર્ય તો એટલુ જ હતુ કે મ્હારા છેલ્લા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે ત્હમારી પાસેથી કાઇ વધુ અનુભવ હુ ઇચ્છુ છુ

અ—દેશભેદને લીધે કેટલો બધો સ્હમજભેદ ! ત્હમારા દેશમા પૈસો છે, તેથી પૈસાથી મળતા અલકારો બહુ બહુ છે–એટલા બધા કે અલકારોની ભરમારમા અસલ આશય–નગ્ન સ્વરૂપ–ખરી માગણી–ઢકાઇ જાય છે ત્હમારી ચોક્કસ ઇચ્છાને ઇચ્છારૂપે જ દર્શાવી હોત તો એ ક્ષેત્રે મ્હારી સ્વતત્રતા–મ્હારી બુદ્ધિને ગતિમાન કરવા ખુશી છે કે નહિ એટલો જ મ્હારે માટે પ્રશ્ન રહેત હ, ચાલો હવે અપમાન અને શરમ લાગવા–ન લાગવાપણા સબધી અમારી પ્રકૃતિ મ્હે ત્હમને કહી તે ત્હમને મત, પવિત્ર મહાત્મા, સદ્ગુણી તરીકેના અભિમાનરૂપ લાગી હતી અને ત્હમારૂ એ લાગવુ યથાર્થ હતુ કે કેમ ને ત્હમે જાણવા ઇચ્છો છો સાભળો ત્યહારે, પ્રથમ તો એ પ્રશ્નના ઉત્તરપદને જ પતાવુ અમારામા અભિમાન નથી એમ કહેવુ એ જ અમને મિથ્યાભિમાન લાગે છે અમારામા અભિમાન છે એમ કહેવા કરતા અમે સાક્ષાત્ અભિમાન રૂપ છીએ એમ કહેવુ વધારે યથાર્થ છે, સારી સમષ્ટિનુ અભિમાન અમારા દેશીઓ પૈકીના દરેકના જીગરમા હોય છે, અને એ એ અભિમાનનો જ પ્રતાપ છે કે અમારી બિરાદરીમા કોઇ ‘સત’જ નથી, કારણ કે કોઇ ‘પાપી’ નથી, એકેય ‘મહાત્મા’ નથી, કારણ કે કોઇ ‘તુચ્છાત્મા’ નથી, કોઈ પવિત્રતા ઇચ્છતુ નથી, કારણ કે અમારા સૂર્યનો એટલો તાપ છે કે અમારી ભૂમિ પર

અપવિત્રતા આવવા કે રહેવા પામતી જ નથી, અને સદ્ગુણ શુ તે અમે જાણુતા નથી, કારણુ કે મનુષ્ય ત્રણુ ગુણુ પૈકીના જે ગુણુનો પ્રતિનિધિ હોય છે તે જ ગુણુ તે ખેલતો હોય છે; એટલે કે સમષ્ટિની યોજનામાં જે સ્થાન હેને માટે નિર્માયલુ હોય છે હેને તે વફાદાર જ હોય છે તો પછી એની એ વફાદાર ક્રિયા માટે 'સદ્' અને 'દૂર' (ભલુ અને બૂરૂ) એવો ખ્યાલ પણુ અમારા મગજમાં કેમ ઉત્પન્ન થવા પામે? હમારી દુનિયાના શિષ્ટાચાર જેમ બહુ છે તેમ પરોપકારનો ઢોગ પણુ એટલો જ વિસ્તૃત છે હમને જ્યહારે કોઈની ક્રિયા ભય કે પીડા કરનારી લાગે છે ત્યહારે સીધેસીધા એ ભય કે પીડાથી બચવાને જરૂરી એવી ક્રિયા કરવાને બદલે કે એવી ક્રિયા કરવા જવા સાથે હમે એ મનુષ્યને અને એની ક્રિયાને તમામ જનતામાં વગોવવા કમર કસો છો, એને 'પાપી,' 'દુષ્ટ,' 'પતિત' એવા પૂછડા લગાડી દુનિયા આખીને એની સ્હામે ઉશ્કેરી મૂકો છો, સર્વ સ્થાન માટે અને સર્વકાળ માટે એની જીદગી અશકય બનાવી દ્યો છો આવી નિર્માલ્યતા અને તજ્જન્ય સ્વજાતિની વ્યક્તિ તરફની ક્રૂરતા તો એક 'નીતિ'વાનોની દુનિયામા અને બીજી કૂતરાઓની દુનિયામા–એ બે સિવાય અન્ય કોઇ સ્થળે મ્હારા સાભળવામા નથી આવી. બીજી જાતિઓમા જો કે વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે આક્રમણ અને રક્ષણુ માટેનુ યુદ્ધ અવશ્ય હોય છે, પરતુ તે સાથે યુદ્ધ દરમિયાન બન્ને પક્ષના સચોટ દાવ માટે બીજાઓમાં તારીફની લાગણી હોય છે એકને 'પાપી' માની એના ઉપર તિરસ્કારના વરસાદ સાથે બધાએ તૂટી પડી એ માની લીધેલા પાપી માટે યુદ્ધ આપવુ કે યુદ્ધ લેવુય અશકય બનાવી

મૂકવાનુ તો માત્ર નીતિવાનોની મનુષ્યસૃષ્ટિ અને કૂતરાની સૃષ્ટિમા જ હોય છે. ત્હમે કહેશો કે એ અમારી સમાજ રચના—સમાજ રક્ષણ માટેની જરૂરીઆત છે, હું કહીશ કે એમ કહેવામા ત્હમે ગુન્હો, અજ્ઞાનતા અને મિથ્યાભિમાનઃ ત્રણ રોગોનુ પ્રદર્શન કરો છો હું માની લઉ કે સમાજની રક્ષા 'કાનૂન' વગર થઇ શકે જ નહિ, વળી માની લઉ કે સમાજરક્ષાના કાર્ય તરીકે સમાજની એક વ્યક્તિ પર થતા આક્રમણ વખતે સમાજની બીજી વ્યક્તિએ મદદે ધાવુ જોઇએ, તો પણ તેથી કાંઇ એ ફલિત નથી થતુ કે એકની રક્ષા કે એકનો પ્રતિરોધ આખા સમાજનુ બળ માગે છે, અને પ્રતિરોધ વિષની લાગણી સાથેનો હોવો જરૂરી છે એમ તો કોઇ મૂર્ખ પણ કહી શકશે નહિ આ વિષ પ્રથમ ધર્મોએ ઉત્પન્ન કર્યું અને ધર્મો પાસેથી જ્હારે રાજાએ અને રાજા પાસેથી પ્રજાસત્તાએ લોકશાસન છીની લીધુ ત્હારે ધર્મોનુ ઉત્પન્ન કરેલુ એ વિષ 'ન્યાયદાન' રૂપે કાયમ રહ્યુ એ જ કારણ છે કે, આજે ત્હમારી દુનિયામા એક માણસની ચોરી કરનાર, ઠોસો મારનાર કે ગાળ દેનાર બીજા એક માણસને આખા સમાજની તરફની સજા તરીકે દંડ કે જેલ આપ્યા બાદ ઉપરથી વળી આખી જિંદગી સુધી એના ઉપર આખા સમાજની તિરસ્કાર દૃષ્ટિરૂપ વિષ વર્ષ્યા જ કરે છે જે પ્રાથમિક જાતિઓ હજી ત્હમારી દુનિયામા હયાત છે, ત્હેમનામા ધર્મ અને રાજકાનૂન નથી તેમજ આ વિષ પણ નથી તેઓના આક્રમણ અને બચાવ માટેના યુદ્ધો પણ નિર્દોષ દિલના હોય છે, અને પ્રેક્ષકોને મર્દાનગીના દૃશ્યની નિર્દોષ મજા આપનારા હોય છે.

ત્હમારી એ વિકૃતિનો વધુ ભયંકર ભાગ તો એ છે કે, ત્હમે ચોરી આદિ ક્રિયા કરનાર જાતિભાઇ સ્હામે આટલી હદની ક્રૂરતા સમાજહિતના કાનૂનને નામે યોજી, પણ ત્હમારી સમાજહિતની ભાવના ચોરીની આવશ્યકતાને સ્થાન ન મળે એવી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂરીઆતોનો સ્વીકાર કરવા જેટલી પ્રમાણિકતા શિખી નહિ ટૂંકમાં, કાનૂન ઘડવાની ત્હમારી દોડધામ એ કોઇ ' પ્રગતિ 'નું ચિન્હ નથી, પણ નિર્બલતા અને ભયપ્રેરિત ક્રિયા અથવા ધમાલ માત્ર છે 'રાણીના સાળાનુ રાજ્ય' તે આનું નામ.

વઃ—ત્યહારે રાજાના સાળાનું રાજ્ય કયાં હશે ?

અ —ત્હમારા દેશના ગ્રથકારો, પત્રકારો અને વક્તાઓની જ્ઞાતિમા

વ —અને ખુદ રાજાનું રાજ્ય ?

અ —ત્હમારી દુનિયામા ? આજે ? વીસમી સદીમાં ? ' રાજા 'ને લાયકની ' પ્રજા ' મ્હને બતાવજો પછી પ્રશ્ન કરજો

***

પર ત્યહારે પ્રગતિના પથિકને માટે ગ્રથો માત્ર—સાહિત્ય માત્ર—ધર્મશાસ્ત્રો સુદ્ધા નકામા જ કે ? .. એ પ્રશ્ન જ પ્રેરિત ગતિનો—ધમાલનો—અધૈર્યનો છે કોઇ ખોરાક અપચો કરે છે, વૈદ્યે આપેલો કોઇ ખોરાક ઉલટી કે ઝાડા કરે છે અપચો અને ઝાડા બન્ને બધ થયા પછી પેટ ત્હેની સ્વાભાવિક તદુરસ્તીમા પાછુ ફરે તે પછી ખોરાકનો કાઇ વાધો નથી, જેમ સ્થૂળદેહમા તેમજ સૂક્ષ્મમા બને છે

મનુષ્ય પેઢીદરપેઢી જે હજારો–લાખ્ખો વિચારો, કલ્પનાઓ, ઇચ્છાઓ, લાગણીઓ પોતાની અંદર ઉપજાવે છે અને બહારથી અંદર આયાત કરે છે તથા ગફલતથી આવવા દે છે–એ સર્વને તે વિચારની અગ્નિમા બાળી શકતો નથી કે ક્રિયા દ્વારા બહાર ધકેલી શકતો નથી, તેથી ત્હેના સૂક્ષ્મ દેહમાં એ સર્વ ભરાઇ રહી સડે છે અને પછી એના વીર્યદ્વારા એના સતાનને એ સઘળો કઇ કઇ કાળનો જામેલો સડેલો કચરો વારસામા મળે છે (તેથી જ જૈનશાસ્ત્રો કહે છે તેમ, દેવો મનુષ્યભૂમિપર આવવા ક્વચિત્ નીકળી પડે છે, તથાપિ નીચેની ભાયકર દુર્ગંધ આવવાથી અડધેથી પાછા ફરે છે ।) એ વારસામાં વળી પેઢી દર પેઢી વૃદ્ધિ થતી રહે છે (જેને ત્હમે 'પ્રગતિ'નું ચિન્હ કહો છો ।) 'હાથ પગ દોરડી અને પેટ ગાગરડી' જેવી દશા જ્હારે આવે છે ત્હારે પહેલ પ્રથમ મનુષ્યને ભાન થાય છે કે "જ્હા હોય ત્હા કાઇક પણ 'રોગ' છે" અન તકાળના રોગના પરિચયે વૈદ્યનો પણ પરિચય મનુષ્યભાનને કરાવી રાખ્યો હોય છે અને જે પૃથ્વીમાથી અપચાનુ કારણ થઇ પડનાર ખોરાક મેળવાયો હતો તે જ પૃથ્વીમાથી ઝાડાનુ કારણ થઇ પડનાર ખોરાક મેળવનારને 'વૈદ્ય' સજ્ઞા દુનિયાએ આપી હોય છે રોગનુ ભાન થતા જ વૈદ્યનુ સ્મરણ થાય છે વૈદ્ય કાઇ ખોરાક આપે છે જેને તે પહેલા ખોરાકથી ઓળખાવવા 'ઔષધ' એવી સંજ્ઞા આપે છે એ ખોરાકથી ઝાડા થવા ન પામ્યા તો બીજો ખોરાક આપે છે એમ જ્હા સુધી ઝાડા અને પૂરતા પ્રમાણમાં ઝાડા ન થવા પામે ત્હા સુધી વૈદ્ય અને ખોરાક બદલાતા જ રહે છે એ 'પ્રયોગ કાળ'માં કાઇ કાંઇ ઉપદ્રવ વધતા રહે છે, કઇ કંઇ ઘટતા લાગે છે.

કેટલાય દરદીઓ લાબો વખત પ્રયોગશાળા બન્યા રહેવા જેટલી શક્તિ ગુમાવી બેઠા હોય છે, તેથી પ્રયોગ દરમ્યાન અને પ્રયોગવડે જ મરણ શરણુ થાય છે; કેટલાકનો મળ થોડે અને કેટલાકનો ઘણે અંશે દૂર થવા પામે છે, બહુ થોડા છેક જ અમળ થવા પામે છે. અંશે અમળ થયેલા અને સર્વાશે અમળ થયેલાઓ જુલાબની અસર બધ થયા પછી ખોરાક અવશ્ય લે છે એ ખોરાકનુ લેવાવુ એમની સતેજ થયેલી જઠરાગ્નિનું કાર્ય છે, જીવ્હાલોલુપીપણાનુ નહિ અને અગ્નિ એ ખોરાકને 'રાધવા'—હજમ કરવા તેમ જ પાછો ઠેલવા સમર્થ છે, જેથી વિકારનો ભય નથી. બીમાર અને વૈદ્યનો, દરદ અને દવાનો, 'ભરવા' અને ખાલીથવાપણાનો—જે સબધ તે જ સબધ સરેરાશ મનુષ્ય અને શાસ્ત્રાદિ સાહિત્યનો, જ્વરપ્રેરિત ઇચ્છાઓ તથા તર્કવિતર્કોવાળી દશા અને શાસ્ત્રાભ્યાસનો, સપાટી પર દોડાવી મારતી ગતિ અને એક પગે સ્થિર ઉભા રહેવાના તપ રૂપ 'આજ્ઞા'નો આ બધું માત્ર ઉપચારના અખતરામા જવાપણુ છે, અને અખતરાના પરિણામો પ્રાય 'સજોગો' પર અવલબિત છે. પ્રથમ તો નાડી (વૃત્તિ) ને પિછાનનાર કુશળ વૈદ્ય જ જવલ્લે મળે છે દરદ જાણવામા આવ્યુ તો પણ દરદીની પરિસ્થિતિઓ અને અંતર સ્થિતિઓનુ જાણપણુ કે જેના વગર કોઇ પણ દવા યથેષ્ટ અસર ઉપજાવી શકે જ નહિ તે હોવાનો સભવ (પરિચયના અભાવે) ઓછો જ હોય છે અમુક દેશ-કાળમા જ પાકતી ઔષધિ મેળવવાના સાધનની પણ હાજરી હોય વા ન હોય છેવટે, કાંઈ નહિ તો એક ઔષધને ત્હેનુ કાર્ય બજાવવાને

જોઇતો સમય મળ્યા પહેલાં, બીજા ક્વચિત્ વિરોધી અસર ઉપજાવવાનો ગુણ ધરાવતા ઔષધ તરફ નહિ ઢળવા જેટલું ધૈર્ય પણ દરદી અને દરદીના આળી ચામડીવાળાં 'સ્નેહી' જનોમા ભાગ્યે જ હોય છે, આમ અનેક સયોગો ઉપચાર દ્વારા રોગ મટાડવાના પ્રયોગ સાથે લાગેલા જ હોઈ, પરિણામે રોગ વધવાના સંભવ વધારે પ્રમાણમા છે, ઘટવાના સંભવ થોડા હોય છે, અને મટવાના સંભવ તેથીય થોડા હોય છે શાસ્ત્રાદિ સાહિત્ય માત્રનુ વાચન, શ્રવણ, તપાદિ ક્રિયા વિશેષનું આચરણ અને યોગાદિ તાલીમ વિશેષનું સેવન એ સર્વ પણ સરેરાશ મનુષ્યને મળ અને અશક્તિ વધારનાર થઈ પડવાના સભવ વધારે છે, મળ અને અશક્તિ ઘટાડનાર થઇ પડવાના સંભવ પ્રમાણમા ઓછા છે અને મળ અને અશક્તિ મટાડનાર થઇ પડવાના સભવ તો એથીય ઓછા છે પણ તે છતા જ્યહાં સુધી એક તરફ મળ અને અશક્તિ છે, અને બીજી તરફ ખોરાકો અને ઔષધિઓ છે ત્યહા સુધી ઔષધોનો ઉપયોગ અને વૈદ્યનો ધધો તો ચાલુ રહેવાનો જ જ્યહા દવાથી અમુક દરદ મટયુ લાગે છે ત્યહા પણ દવાની અસર લોહીમા બીજો ખાસ વિકાર તો જરૂર પ્રગટાવે છે કે જેનો ઇલાજ કરવાનુ તો હજારોમા એકને જ સૂઝે છે સર્વથા કુશળ વૈદ્ય અને એકનિષ્ઠાવાળો દરદી એ બે સજોગો મુખ્યત્વે હોય તો આરોગ્ય વ્હેલે મોડે પણ જરૂર પરિણમે છે અને એવો વૈદ્ય દવા વડે મળ દૂર કર્યા બાદ દવાની અસરને પણ બાળી નાખવા ચૂકતો નથી એ જ કારણ છે કે શુકલ યજુર્વેદના મુક્તિકોપનિષદ્‌ના પ્રણેતાએ દેહ અને દુનિયાની સાથે સાથે શાસ્ત્રાદિ સાહિત્યની પણ 'વાસના' (અક્ષેપ, આરોપણ મળ)માં ગણતી

કરી ત્હેનોય ત્યાગ (‘ હનુમાન ’ જેવા નીરોગીને) ફરમાવ્યો હતો. ટૂંકમા, ભરાયલાને ખાલી કરવા ઉંધે મસ્તક કરવો અને પછી પાછો પોતાની મેળે જ ઉન્નત મસ્તકવાળો થવા દેવો- એ અનુભવી અથવા જ્ઞાનીની તાલીમનુ રહસ્ય હોય છે, જે કાંઇ જીજ્ઞાસુના બુદ્ધિશરીરને કે લાગણીશરીરને સાચુ લાગે તે દરેકને અસત્ય ઠરાવી આપવુ અને અસત્ય તરીકે શ્રદ્ધાવવુ એ જ જ્ઞાનીનુ કર્તવ્ય ‘જાગૃત’ ને ‘સ્વપ્ન’ તરીકે ઘટાવ્યા બાદ શિષ્યને એ નવા ‘ભાન’ સાથે જાગૃતમા ખેલવા સ્વતત્ર રાખે છે વર્તનનો પલટો માત્ર દૃષ્ટિના પલટા પર્યંત જ રાખે છે ‘આવર્ત ’ એટલે ‘વિવર્તનોય વિવર્ત’ થયા બાદ શિષ્યને માટે ચરાચર આખુ વિશ્વ ખુલ્લુ મૂકે છે કારણ કે ત્હા પછી શિષ્યની ગતિ અજ્ઞાનની અપેક્ષા પર હયાતી ધરાવતા જ્ઞાનથી દોરાતી નથી હોતી, પણ ‘ નિરપેક્ષ જ્ઞાન ’થી પ્રેરાતી અને દોરાતી હોય છે. એ જ્ઞાનમા ‘ વિવર્ત કે ‘ આવર્ત ’ નથી ‘ સર્વસાર ઉપનિષદ્ ’ એની પિછાન કરાવતા કહે છે, “ તે આત્મપ્રકાશ છે, તે એ છે કે જે સર્વને પ્રકાશિત કરે છે, તે એ સ્વતત્ર (અમર્યાદ, absolute) ભાન છે કે જેને કાંઈ આડખીલ નથી, તે એ ભાન છે કે જેમાં આદિ અને અંત નથી; જે સર્વ દ્વંદ્વો અને રૂપાન્તરોનો સાક્ષી છે. ”

***

૫૩ વિકારને નિમિત્તે વૈદ્યનો અને વૈદ્યને નિમિત્તે વેદનો ઉલ્લેખ થઈ ગયો એ જોઇ વૈદ્ય અને વેદ વચ્ચેના મૂળ સંબંધનુ સ્મરણ થઈ આવે છે વૈદ્ય શબ્દનો ઉચ્ચાર

થવા માટે આજે આપણી સ્હામે એક એવી વ્યક્તિનો ખ્યાલ ખડો થાય છે કે નાડીપરીક્ષા અને ચિકિત્સા જાણતો હોય તથા ઔષધિઓ બનાવી અને વેચી જાણતો હોય ટૂંકમા એક ધંધાદારી સાયન્ટીસ્ટ એ શબ્દ ત્હેના જન્મ વખતે જુદા જ અર્થમા પ્રવર્તતો હતો, પણ બીજા ઘણા શબ્દોની માફક જ એનુ પ્રતિદિન અધઃગમન થતા થતાં આજના અર્થે તે આવી ગયો છે મૂળે વેદ અથવા 'જ્ઞાન'થી સંબધ ધરાવનાર એ અર્થમા 'વૈદ્ય' શબ્દ જન્મ્યો હતો બહારની તેમજ અંદરની દુનિયાની મળમુક્તિ અથવા શુદ્ધિ સાધી આપનાર જ્ઞાન અને એ જ્ઞાન ધરાવનાર 'જ્ઞાની' તે વૈદ્ય વેદ અથવા જ્ઞાન અને વૈદ્ય અથવા જ્ઞાની એઓના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા નથી, કારણ કે બહારની તેમજ અંદરની દુનિયાની ઉત્પત્તિ, લય તેમજ સ્થિતિ દરમિયાન બહારની દુનિયાથી અંદરની દુનિયા પર અને અંદરની દુનિયાથી બહારની દુનિયા પર પ્રક્ષેપાતી અસરો અને ત્હેની પ્રતિ-ક્રિયાઓ એ સર્વનો એના વિહારક્ષેત્રમા સમાવેશ હોય બીજા શબ્દમા કહીએ તો શરીરરચના અને આરોગ્ય-શાસ્ત્ર, પ્રાણ અને વૃત્તિશાસ્ત્ર, બુદ્ધિનિયમનશાસ્ત્ર, આત્મવિદ્યા, સંગીતશાસ્ત્ર, શબ્દ-લિપિ-વ્યાકરણ-તર્ક-કાવ્ય-અલકાર શાસ્ત્ર, પાક-વ્યાયામ-કામશાસ્ત્ર, સતતી-કૃષિ-વાણિજ્ય શાસ્ત્ર, રસાયણ-યત્ર-વિદ્યુત શાસ્ત્ર, વનસ્પતિ અને પ્રાણી શાસ્ત્ર, ભૂસ્તર-ભૂગોળ-ખગોળ શાસ્ત્ર, જ્યોતિષ-મત્ર-યોગ શાસ્ત્ર, સમાજ રચના-સમાજ રક્ષા-સમાજ વિકાસ શાસ્ત્ર (તદતર્ગત વિગ્રહ, શાન્તિ અને ધારાશાસ્ત્રો સહિત): ઇત્યાદિ સર્વ ક્ષેત્રોના જેનો પ્રકાશ ખેલતો હોય તે વૈદ્ય. એ પૂર્ણતાનો અંશ

માત્ર પકડી એને 'ધધો' બનાવવાની પ્રકૃતિ જેઓમા પ્રકટી તેઓ પણ 'વૈદ્ય' જ કહેવાતા રહ્યા–પણ સંસ્કૃત કોપ માક્ષી પૂરે છે કે તે બ્રાહ્મણ અને વૈસ્યાના કે બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રાણીના સયોગનુ સંતાન હોય, અર્થાત્ 'Mixed blood' ઉચ્ચ અને તુચ્છ વૃત્તિઓની મકરતાનુ ફળ નરી બ્રહ્માકાર વૃત્તિના ફળને ક્રય-વિક્રય અને સેવા–સેવાફળ સુઝેય નહિ: આ વાચીને કેટલાએ અધી રાઓ તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી પડશે, શું ત્હારે ઉદરનિર્વાહ જેટલુય મહેનતાણુ ન લેવું? શુ પેટ ભર્યા વગર જીવન અને સમાજરક્ષા શકય છે? શુ સાધન વગર સાધ્યની સિદ્ધિ સભવિત છે? શુ 'નીતિ' પૂર્વક રળાતો પૈસો પણ પાપ છે? શુ પૂર્ણતા પૈસાનો દ્રોહ કરી શકે? શુ દ્રવ્ય વગર સાયન્સ કે સાહિત્યની પ્રગતિ થવી સંભવે? આવા આવા એક હજારને એક પ્રશ્નો થયા જ જોઇએ પણ હરકોઈ અનુભવી કહી શકશે કે આ પ્રશ્નો મૂળ હકીકતના કુટુમ્બીઓ નથી, ઓળા છે જેમ બધા ઓળાને અવકાશ છે તેમજ આવા પ્રશ્નોને અવકાશ છે સૂર્યમા ઓળા નથી, બ્રહ્મભાનમા પ્રશ્નો નથી આ સઘળા પ્રશ્નો 'ભય'માથી ઉત્પન્ન થાય છે કે જે ભય 'પ્રમાદ'નુ કાર્ય છે એક વિજેતા પોતાના અનુભવ કહે છે કે ' सव्वतो पमत्तस्स भय सव्वतो अपमत्तस्सणत्थिभय "—પ્રમત્તને કેન્દ્રથી ખસી ગયેલા ભાનને–એક નહિ પણ સર્વ તરફથી ભય કરે, અપ્રમત્ત–આત્મનિષ્ઠ કેન્દ્રમા સ્થિર ભાનને સર્વત અભય છે શુ થશે અને કેમ થશે એવો તરગ તપેલી જમીનમાથી જ નીકળી શકે અને તે પ્રમાદભૂમિકામા જ બને છે. અપ્રમત્તભૂમિ પર આવશ્યકતા માત્ર આકર્ષાઇ આવે છે આત્મનિષ્ઠતા હૃદયાકાશમા થતો એક સકલ્પ માત્ર કંઈ કઈ સાધનો તૈયાર

આગોપાગ રૂપે ખડા કરે છે-રે કઈ કઈ રાજાઓ, રાજ્યો અને પૃથ્વીઓ એના પગનો દડો બનવા કે એના ચાક પર ચ્હડવા સ્વત ઉમેદવાર બને પણ આ કાઇ મ્હો મીઠાં કરવાની કે સાહિત્યચર્ચાની વાતો નથી. આ તો સ્થિતિવિશેષનુ ચિત્ર છે, પ્રમાદ જેટલે અંશે જીતાયો હોય તેટલે અંશે એ સ્થિતિ ઉગવા પામે પ્રમાદના જયની તાલીમ કે યુદ્ધ તે 'પ્રગતિ'. પ્રમાદની આજ્ઞાથી સપાટી પર જેમ તેમ 'Unsci-entifically' ખેચવુ અને ખેચાવુ, લૂટવુ અને લૂટાવુ, મારવુ અને માર ખાવો, બકવુ અને બકાવુ, ભોગવવુ અને ભોગવાવુ, ચ્હડવુ અને ચ્હડાવવુ, ઉચકવુ અને ઉંચકાવવુ, પડવુ અને પાડવુ, વાચવુ અને વચાવવુ-એ માત્ર અશક્તિના કાદ્રા છે-પ્રગતિના માર્ગ પર એ પગલાં કદાપિ જોવામાં આવતા નથી

*
* *

૫૪ પ્રસન્નવદના 'નગ્ન સત્ય' ને મ્હેં એક વાર પૂછ્યુ "સત્ય શુ અને અસત્ય શુ?" તેણીની આખમાથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો-જેને ક્રોધાગ્નિ કે જ્ઞાનાગ્નિ એવુ કાંઇ નામ આપવાનુ મ્હને તે વખતે સ્ફુરણુ જ થયુ ન્હોતુ. તે વખતે મ્હને તેણીની આખની ક્રિયા મ્હારા હૃદયમાં જવાબ આપતી લાગી "નગ્ન સત્યની સ્હામે આવીને ઉભવા બાદ પ્રશ્ન ? નગ્નતા પોતે જ સત્ય પછી કયુ સત્ય શબ્દ કે ચિત્રથી બતાવો ? હૂ નગ્નતા માટે 'શરમાતી' નથી અને નગ્નતા હરનાર તત્ત્વનો 'ભય' ધરાવતી નથી-કારણુ કે મ્હારા સિવાય બીજુ કોઈ કે કંઇ જે હતુ તે બધુ મ્હારી નગ્નતાની જ્વાળામા

બળી અદશ્ય થયુ છે શરમ અને ભયનો અત્યતાભાવ એ જ સત્ય બાકી તમામ અસત્ય,-જો કે મ્હારી નગ્નતામા તો અસત્ય ખ્યાલ રૂપે પણ હયાત નથી અને માત્ર ત્હારી ખાતર એને હયાતી આપવી પડે છે તું જે નિ શકપણે કરવા પ્રેરાય તે, તે કાર્ય માટે શરમાયા વગર અને અન્યના ભય વગર કર, અને પરિણામ માટે પણ શકા, ભય કે લજ્જા ન થવા દે, એ જ નગ્નસત્ય" અને એ આગના શબ્દો મ્હારા હૃદયમા લખાઇ રહેવા સાથે જ મ્હારી હૃદયવાટિકા બળી ખાખ થઇ, ઘણા યત્ને ઉછેરેલા ભક્તિ, દયા, સહાનુભૂતિ, નમ્રતા, સેવા આદિ સુગધીદાર પુષ્પો ગુમાવી બેઠો ! ખરૂ કહું છુ, યારો ભૂલેચૂકેય એ નાગી મૂગી ધૂર્ત્તાના પડખે કોઈ ન ચ્હડશો !

*
* *

૫૫ ગાધીજીનુ અહિસક રાજતત્ર સત્ય હો વા ભ્રમણા હો- તે સાથે મ્હને કાઇ નિસ્બત નથી પણ જે કાળે આર્ય પ્રજા લડાયકબળ તેમજ આધ્યાત્મબળમા શ્રેષ્ઠ હતી તે કાળની ત્હેની પ્રકૃતિ કે જે ત્હેની ભાષામાં પણ સ્વભાવત ઉતરવી જોઇતી હતી અને ઉતરી હતી તે પ્રકૃતિએ એક શબ્દ રચ્યો હતો તે મ્હને યાદ આવે છે. એ શબ્દનુ નામ 'वैशस्त्रम्' માણસના અનુમાનો ત્હેના અનુભવોને અનુસરતા હોઇ વીસમી સદીનો હિદી એ શબ્દનો "પ્રજાનાં શસ્ત્રો છીનવી લેવાનો કોઇ કાનૂન વિશેષ" એવો અર્થ કરવા તૈયાર થાય તો એથી આશ્ચર્ય ન થવા પામે પણ સસ્કૃત શબ્દકોષ જોતાં એ અર્થનુ ખોટાઈ સ્પષ્ટ દેખાશે. કોષ કહે છે. वैशस्त्रम् એટલે

ગવર્નમેન્ટ ! જે સમાજવ્યવસ્થામા શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર જ ન પડે એવી શાસનપદ્ધતિનું નામ વૈરાજ્યમ્ અથવા ગવર્નમેન્ટ ! તલવાર, તોપ, ટોરપીડો જ માત્ર નહિ, પણ ફાંસી, જેલ, એક મોડને એક કલમવાળો કાયદો—ઇત્યાદિ સર્વ શસ્ત્રોની જરૂરીઆતને વટાવી જવાય ત્યહારે સમાજવ્યવસ્થાના અખતરાએ યાને ગવર્નમેંટે પ્રગતિ (Progress) કરી કહેવાય. રાજાસત્તાક હો વા પ્રજાસત્તાક હો, જે સરકાર આ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી પછી પોતે ખસી જવું, એવા નિર્ણયનો પ્રમાણિક અને છડેચોક એકરાર ન કરે તેવી તમામ સરકારો જનતાની દ્રોહી છે, મનુષ્યવિકાસની ઘાતક છે પૃથ્વી પરના મ્હોટામા મ્હોટા રાજ્ય કરતા અનેક ગુણી મ્હોટી પૃથ્વીઓ પ્રેરિત ગતિ, બાહ્ય અંકુશ અને દશ્યમાન સરકાર વગર ક્રોડો વર્ષોથી અને નિર્વિઘ્ને જીવી અને ચાલી શકે છે, માત્ર આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાની પ્રમાણિકતાનો જ અભાવ છે, નહિ તો અંતર્ગત કાનૂનને પ્રતાપે તમામ ગ્રહો ચાલ્યા કરે છે તેમ સમાજો પણ ચાલી શકે એવી ચાવી ગોઠવવી અશક્ય નથી દરેક ગ્રહ ચોક્કસ હદમા જ ફરે છે, દરકોઈ બે ગ્રહો વચ્ચે ચોક્કસ છેટું સચવાઈ રહે છે, એક ગ્રહ અને બીજા ગ્રહ વચ્ચે આંતર્વ્યવહાર કે આંતર્વ્યાપાર નથી—કે તેની જરૂર પડતી નથી, એક ગ્રહની બીજા ગ્રહમા દખલગીરી નથી, આક્રમણ નથી, બીજુ શું શું છે અને શું શું નથી તે અવલોકી મનુષ્યસમાજની વ્યવસ્થાને એ અવલોકન કેટલે અંશે લાગુ પાડવું અર્થસાધક છે તે વિચારવું જોઈએ છે અને એ વિચારવા માટે સઘળી દુનિયાના એકત્ર બળ-બોધો પ્રબળ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ છે ત્યહા સુધી આ રસ્તે વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન થઈ ન શકે ત્યહાં સુધી આખા

જગતની પ્રજા સાહિત્ય, શિક્ષણ, કાનૂન આદિ લગભગ તમામ પ્રવૃત્તિઓને સહીસલામતીથી મોકુફ રાખી શકે છે,—ફક્ત શાસ કોને તે ન પાલવે એ જુદી વાત છે.

*
* *

૫૬ 'મુક્તિ' નો જાપ જપાવનાર, ધર્મશાસ્ત્રના રચનારાઓએ 'ધર્માત્માપણું' નથી ખેલ્યું, કે નથી ખેલ્યુ 'રાજદ્વારીપણુ' એમણે માત્ર 'મનુષ્યત્વ' ખેલ્યુ છે, કે જે મનુષ્યત્વના ધર્માત્માપણુ અને રાજદ્વારીપણુ આદિ અંગ માત્ર છે. નબળાઇને વટાવીજવાને રસ્તે મનુષ્યને મૂકવો એ જ એમની ગતિ છે, અને એને 'ઘેટાં'ઓએ 'મુક્તિનો ઉપદેશ' એવું નામ આપ્યુ છે. સિંહ જેમ 'સખાવતી' નથી તેમ પુરૂષસિંહ 'ઉપદેશક' નથી હોતો; છતાંય તૃપ્તિવાદ તૃપ્તિના ચિહ્ન તરીકે ટુકડા ફેંકવાનુ સિંહથી સ્વભાવતઃ બનવા પામે છે તેમ પુરૂષસિંહ તૃપ્તિના પ્રસંગે વિલાસ રૂપે મુક્તિ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવા પામે છે, જો કે તે પોતે તો મુક્ત કે મુક્તિ સ્વરૂપ જ હોય છે—મુક્તિનો ઉમેદવાર કે ઉપદેશક નહિ!

*
* *

૫૭ મનુષ્યમાં જેમ વધુ અંશે મુક્તિ પ્રગટતી જાય તેમ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ આપોઆપ ઘટતી જાય, આંતર પ્રવૃત્તિ વધુ ને વધુ વિસ્તૃત અને ભયંકર થતી જાય. તર્કવાદીઓ માને કે ન માને પણ મુક્તિના પ્રાકટ્યની નિશાની જ 'આપખુદી' હોય અને મુક્તિના પૂર્ણ પ્રાગટ્યમાં આપખુદી સ્વભાવત' બળી ગઇ હોય ! એ જવાળામા થતાં પ્રથમ સ્નાનથી 'she'

અમર અને તુંડ બને અને બીજા સ્નાનથી 'ખાખ' થાય! એટલા જ માટે એવી વ્યક્તિ સમુદ્ર (સમાજ) ની પેલી પારના 'પહાડ'ના—'ગર્ભ'મા વસવાટ કરે છે, કે જેથી એનુ રૂપ જનતાની આખોને પીડે નહિ, એની તુંડાઈ જનતાને ઈર્ષા ઉપજાવે નહિ અને એની અમરતા નિરંતર મરતા માનવને સાલે નહિ! અને એની અમરતાને, એના રૂપને, એના પુનર્સ્નાનને અને એના ખાખ થવાપણાને Leo–પુરુષસિદ્ધ જ જોઈ શકે! ફેન્ચ પક્ષી હેગર્ડને આ દર્શન કેમ થયુ હશે?...સઘળા સહજ વિચારકો she છે, સઘળા યોગીઓ Leo છે, પણ વિચારકોને બાળનાર અને યોગીઓનેય ડગાવનાર 'બીજીવારની જ્વાળા' એ 'બ્રહ્મ' છે, 'સિદ્ધ' છે, 'યોગીશ્વર' છે, ખાખ બનાવ મુડદાને ગતિમાન કરનાર છુપુ તત્ત્વ છે, એ જ 'તત્ત્વવેત્તા' છે! .આહ! તત્ત્વવેત્તાની ઉંચાઈને ઉંડાઈ કોણ અને કયા ગજથી અને કઈ ધોરણથી માપે?

* *

૫૮ વિચારકમા વ્યાપકતા હોય છે તેથી ઇન્દ્રિયોને અગોચર એવા તત્ત્વને પણ સ્પર્શી શકે છે પણ તેનાથી યોગ કરી શકતો નથી, અર્થાત્ એકાકારપણું કરી શકાતું નથી. એની એ અપૂર્ણતા એને યોગીની મુલાકાત માટે તરસાવે છે. બીજી તરફ પર 'યોગી' એકાકારપણું કરી શકે છે, પણ પ્રેમ કરી શકતો નથી, કારણ કે પ્રેમના અદ્વૈતનું પણ [illegible] નથી હોતું—તેનાથી જુદું અસ્તિત્વ કાયમ રાખીને તેનાથી જુદી [illegible] જ પ્રેમ સંભવે છે, તેથી [illegible] she [illegible] વિચારક Leo [illegible] યોગીને [illegible] છે [illegible] યોગીની પ્રકૃતિ [illegible] અનુભવ થાય છે [illegible]

ભય અગ્નિપરીક્ષા સૂચવે છે! પરિણામે એકાકારપણાનો તે ગરજાઉ જ્વાળામાં ઝીપલાવી 'ખાખ' થાય છે—'સિદ્ધ' થાય છે–'જ્ઞાની' થાય છે અને સઘળી કિંમતોના રાજ્યને વટાવી જાય છે, જ્યહારે યોગી Leo પાછો 'વતન' તરફ—જે જનતામાથી તે છોડ ઉગ્યો હતો તે જનતા તરફ પાછો સીધારે છે! હા, પહેલાં કરતાય વધુ શક્તિ સાથે પાછો સીધારે છે એ વૃદ્ધિગત શક્તિની સાબીતી એ છે કે, sheના નિવાસમા જવા વખતે Leoને પહાડની બે દાઢો વચ્ચે પાટીઉ મૂકીને ખીણ વટાવવી પડી હતી, જ્યહારે sheના નિવાસને છોડતી વખતે વગર પાટીઆએ જ ખીણને ઠેકી જવુ શકય બન્યું હતું. 'વતન' તરફ પાછો ફરેલો યોગી ભલે હવે સમર્થના ખેલ કરશે, પણ ખાખ થયેલો sheને તો જોઈ શકશે નહિ અને ખાખમા રહેલી મુડદાને ચલાવવાની શક્તિ પણ ત્હેના નશીબમાં નહિ હોય !...વિચારક 'સ્ત્રી' છે, અને યોગી 'પુરૂષ' છે,—પણ મુકાબલો બધી બાબતમા ન હોઈ શકે. દષ્ટાંત માત્ર એકદેશીય જ હોવા સભવે. વિચારક અખતરામાં આનદનારો હોઈ વધુમા વધુ સાહસિક હોય છે અને તેથીજ જેના પરિણામની પોતાને ખબર નથી એવા પુનર્સ્નાન માટે તત્પર થઈ એ 'ભયકર ભૂસ્કા'ને પરિણામે મુક્તિ મેળવી લે છે, જ્યહારે સ્વરક્ષા અને સ્વઆનદનો દાસ એવો જે યોગી વિચારકને પ્રજવાળતી જ્વાળાને જોઇ ભય પામી વતન તરફ પાછો ફરે છે તે તો મુક્તિનો પ્રસંગ ગુમાવી બેસે છે–કાંઇ યુગોને માટે ગુમાવી બેસે છે.

***

59 'યોગી' અને 'વિચારક' બન્નેનું જીવન 'તપ' રૂપ હોય છે—પોતાના માટે કષ્ટો ઉપજાવવા દ્વારા જ તેઓ જીવે છે. પણ તેમ થવામાં કાંઇ પરગજુપણાની બુદ્ધિ કારણભૂત નથી હોતી, તે દરેકની ભિન્નભિન્ન જરૂરીઆત જ કારણભૂત હોય છે પણ એમની એ જરૂરીઆતનો પડઘો ઘણી વાર જનતા પર—જુદા જુદા ચિત્રો ઉપજાવે છે યોગીની પૂજા અને વિચારકનો ભય પ્રતિક્રિયારૂપે જનતામાં પ્રકટે છે અને વસ્તુત યોગી પોતાનો આનંદ મેળવે છે અને વિચારક જનતાને પ્રગતિના પાદચિન્હો આપનાર થઇ પડે છે ! હકીકતનું આ આલેખન ન માની નાખનારે વ્યવહાર બુદ્ધિથી જ પુરુષ અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિ તપાસી જોવી, સ્ત્રીની એમ લૂંટનાર પુરુષ પોતાનો જ આનંદ નથી ઢૂંઢતો તો બીજું શું કરે છે ? અને સ્ત્રી ખાટલે પડી જે 'પ્રજા' જણે છે તે પુરુષની પ્રજા કહેવાય છે અને જનતાને 'ઉપયોગી' થવા માટે હોય છે

* * *

60 યોગી અને વિચારકનું ઐક્ય થાય તો એમાંથી 'જ્ઞાની'—નિરપેક્ષ જ્ઞાની જન્મે, પણ એવા લગ્ન બહુ જવલ્લે જ બને છે પણ લાગે એક, બીજાને પોતા માટે અનિષ્ટ માનનારા હોય છે અને તેથી 'મેળાપ' જ થવા પ્રસંગ આવતો નથી અને મેળાપ થાય તો લગ્ન પહેલા બે વચ્ચે એકાદી મુલાકાતમાં ચકમક ઝરવા પામે અને કદાચ લગ્ન થાય તો પૂરી [illegible] થવા પામે ! જેમ [illegible]